

Motstand og mobilisering mot romersk styre

*

En sammenlignende studie av Boudica-opprøret (60-61) og Det jødiske opprøret (66-70)

Av Håkon Berdinessen

**Masteroppgave i historie. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap.
Universitetet i Bergen. Mai 2008.**

Forord

Jeg vil benytte anledningen til å takke først og fremst min veileder, professor Jørgen Christian Meyer, for inspirasjon, støtte og hjelp i prosessen med å skrive denne oppgaven. En stor takk rettes samtidig til førstelektor Eivind Heldaas Seland for konstruktive innspill. Deres erfaring og overblikk har vært uvurderlig.

Takk også til Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) for økonomisk støtte til studietur til Istanbul og Israel, september 2007. Denne turen, og masterstudiet i sin helhet, hadde ikke blitt en så sosial og lærerik opplevelse uten Anders K. Tangerås, Frode Fosse, Kenneth Valdersnes og Øyvind Hervig.

I tillegg vil jeg få lov til å takke Marius T. Omdal for fruktbare diskusjoner og lesing av korrektur. Til sist rettes en helt spesiell takk til mine foreldre, Einar Olav Berdinessen og Sølvi Tollaksen, for oppmuntring og positivitet, og min kjære samboer, Kine Valen, for kjærighet og støtte.

Bergen 15. Mai 2008.

Håkon Berdinessen

Innholdsfortegnelse

1.0 Motstand mot Imperium Romanum	6
2.0 Forskningslitteraturen	9
2.1 <u>Romaniseringsbegrepets introduksjon i den vestlige kolonialismens tidsalder</u>	9
2.2 Collingwood og kulturell fusjon.	11
2.3 Etterkrigstidens romaniseringsbegrep.	11
2.4 <u>Opprør mot romersk styre</u>	13
2.5 Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret i forskningen.....	14
2.6 <u>Konkluderende bemerkninger</u>	16
3.0 Kildene.....	17
3.1 <u>Tacitus</u>	18
3.2 Cassius Dio.....	20
3.3 Gaius Julius Cæsar.	22
3.4 <u>Josefus</u>	24
3.5 Mynter.	27
3.6 <u>Andre kilder</u>	27
3.7 Sveton.....	28
3.8 <u>Konkluderende bemerkninger</u>	29
4.0 Boudica-opprøret i år 60-61	30
4.1 <u>Kelterne, deres sosiale struktur og tilknytningen til kontinentet</u>	31
4.2 De ”barbariske” kelterne og provinsen Britannia.	32
4.3 <u>Prasutagus’ død</u>	35
4.4 <u>Skatteleggingen av Britannia</u>	36
4.5 Romerske pengegaver og lån.	39
4.6 Kolonien ved Camulodunum.	42
4.7 <u>Religiøst motivert motstand?</u>	44
4.8 Druidene.	44
4.9 Druidenes relasjon til Boudica-opprøret.	46
4.10 <u>Opprørerne</u>	48

4.11 Boudicas tale til opprørerne.	49
4.12 En kildekritisk vurdering av Boudicas tale.	51
4.13 <u>Kapittelkonklusjon.</u>	53
5.0 Det jødiske opprøret i år 66-70	55
5.1 <u>Judea i et preromersk perspektiv - Juda, den jødiske eliten, maktutøvende institusjoner, hellenisme og jødisk identitet.</u>	56
5.2 Judea under romersk herredømme - provinsadministrasjonen og romerske syn på, og behandling av, jødene.....	59
5.3 <u>Konflikten i Caesarea.</u>	62
5.4 Prokurator Gessius Florus og hans oppførsel.....	63
5.5 Avskaffelsen av keiserofferet og de følgende hendelser.....	63
5.6 <u>Skatteleggingen av Judea.</u>	66
5.7 Banditter og røvere.....	68
5.8 <u>Folketellingen i år 6 og jødisk motstand - Den fjerde sekten og sikarierne.</u>	70
5.9 Profetier og religiøst motivert motstand.....	72
5.10 <u>Opprørerne.</u>	75
5.11 Opprørledere.....	77
5.12 Taler og mynter, ”frihet” og ”fedreland”.	78
5.13 Talenes og myntmaterialets relevans for mobiliseringen av den jødiske befolkningen.	80
5.14 <u>Kapittelkonklusjon.</u>	82
6.0 Sammenlikning av motstand mot romersk styre i Britannia og Judea	84
6.1 <u>Britannias og Judeas beliggenhet i forhold til maktens sentrum.</u>	84
6.2 Konsekvensene av Britannias og Judeas beliggenhet i forhold til maktens sentrum....	86
6.3 <u>Utbruddene av opprørene - romerske embetsmenn i provinsene.</u>	87
6.4 <u>En sammenlikning av økonomiens og religionens rolle under Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret.</u>	88
6.5 <u>Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret sett i forhold til andre opprør.</u>	89
6.6 Mobilisering.	92
6.7 En jødisk fellesskapsfølelse.	93
6.8 <u>Konklusjon, posisjonering i forhold til forskningslitteraturen og veien videre.</u>	96

7.0 Bibliografi	98
7.1 Forkortelser.	98
7.2 Primærkilder.....	99
7.3 Sekundærlitteratur.	100
 8.0 Kart og mynter	 108
8.1 - Britannia.....	108
8.2 - Judea.	109
8.3 - Mynt 1.....	110
8.4 - Mynt 2.....	110

1.0 Motstand mot Imperium Romanum

I år 13 f.Kr. markerte senatet at freden rådet i *Imperium Romanum*¹ gjennom et vedtak om at et fredsalter skulle oppføres på Marsmarken i Roma. Utbruddene av en rekke opprør i provinsene kan derimot tolkes som en bekreftelse på at ikke alle satte pris på den romerske freden. I forbindelse med Gaius Julius Cæsars erobringer i Gallia² brøt det ut et opprør i år 52 f.Kr. under ledelse av Vercingetorix. I år 9 ble tre romerske legioner lokket i bakhold i Germanias dype skoger og utslettet, og seksti år etter brøt det ut enda et alvorlig opprør i Germania ledet av bataverne³.

På sekstitallet brøt det imidlertid ut to opprør som romerne måtte vie store ressurser til for å slå ned. Under ledelse av dronning Boudica⁴ herjet keltiske opprørere romerske bosetninger i de østlige delene av Britannia⁵ i år 60. Kildene kan fortelle at opp i mot åtti tusen romerske borgere og forbundsfeller mistet livet (Dio LXII:1, 1). En romersk styrke som inkluderte hele den fjortende legion⁶ og veteranavdelinger fra den tjuende, samt hjelpetropper på to tusen mann, klarte til slutt å beseire Boudica og opprørerne.

Seks år etter ble romerne nødt til å håndtere et minst like alvorlig opprør i en helt annen avkrok av imperiet. I år 66 brøt det ut et opprør i Judea⁷ blant den jødiske befolkningen som skulle vare i fire år. På tross av Judeas beskjedne størrelse og den romerske krigsmaskinens erfaring og styrke klarte jødene å mobilisere en hel befolkning til opprør. Keiser Nero så seg nødt til å sende sin dyktigste general, Titus Flavius Vespasianus, og fire legioner med hjelpetropper for å beseire de jødiske opprørerne. I år 70 ble Jerusalem erobret, men det skulle gå enda fire år før de siste jødiske opprørerne var nedkjempet.

¹ Forbundet med den latinske frasen *imperium*, som kan oversettes med "makt" eller "myndighet". *Imperium Romanum* betegner derfor det området hvor romerne hadde øverste myndighet, se Richardson 1991, 1. Innen det første århundret var omme strakte imperiets grenser seg fra Syria i øst til Atlanterhavet i vest, Egypt i sør og England i nord.

² Strengt tatt bestod provinsen "Gallia" av to områder: *Gallia Transalpina* ("Gallia på den andre siden av Alpene") og *Gallia Cisalpina* ("Gallia på den siden av Alpene nærmest Roma").

³ Bataverne var en germansk stamme som levde i områder som i dag utgjør store deler av Nederland.

⁴ "Boudica" velges til fordel for andre skrivemåter, se Jackson 1979 for en kort gjennomgang av disse.

⁵ Se 8.1 (s. 109).

⁶ En legion bestod av ti kohorter; som hver utgjorde 480 soldater, unntatt den første som hadde dobbelt så mange. I tillegg kom kavaleriet og hjelpetroppene, *auxilia*. Det fantes altså rundt 5280 fotsoldater i en legion, og nærmere 6000 menn totalt (Luttwak 1976, 13-16).

⁷ Den romerske provinsen *Judea* inkluderte områdene Samaria, Galilea, Perea, Idumea og "Judea" (det vil si Jerusalem og opplandet). Se 8.2 (s. 110). I dag tilsvarer dette områder store deler av Israel og Palestina, samt deler av Jordan.

Det er en vanlig oppfatning at den romerske tilstedeværelsen i provinsene førte med seg endringer for den innfødte befolkningen, og at man over tid kan man snakke om en kulturkontakt⁸ som førte til endring. Forskere er enige i at en slik *romanisering* kan best spores i de vestlige områdene av imperiet, ettersom romernes kultur i utgangspunktet var nært forbundet med den greske man fant i øst. I nyere forskning har man i særlig grad fokusert på enkeltprovinsers forhold til romersk styre og graden av romanisering. I den forbindelse har det også blitt gjort studier på motstand mot romerne, og det synes naturlig å vurdere de mest alvorlige opprørene for å kunne belyse romaniseringsprosessen. Problemstillingen i denne oppgaven er derfor: **Hvorfor ble Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret så alvorlige?**

Denne oppgaven skal følge i fotsporene til Stephen L. Dysons komparative studie av opprør, “Native Revolts in the Roman Empire” (1971), men perspektivet skal utvides til å gjelde ikke bare opprør i vest, men også opprør i øst. Dette har ikke blitt gjort tidligere. Det er naturlig å sammenlikne nettopp Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret fordi disse skiller seg fra andre opprør på en rekke punkter. De brøt ut på omtrent samme tid og var svært alvorlige sett fra en romersk synsvinkel. I tillegg har man et svært godt kildegrunnlag, i alle fall i antikkhistorisk sammenheng, som behandler de to opprørene. De to opprørene representerer motstand mot romersk styre i to vidt forskjellige deler av imperiet: Boudica-opprøret brøt ut i randområdene i vest mens Det jødiske opprøret fant sted i øst.

Kan det påvises sterke likhetstrekk mellom opprørene vil det være en indikasjon på at motstanden mot romaniseringsprosessen foregikk på de samme premissene i vest som i øst. Om det derimot viser seg at de to opprørene er svært ulike kan det tyde på at motstanden mot romersk styre og romaniseringen var lokalt betinget, noe som får betydning for hvordan romaniseringsbegrepet bør benyttes og forstås.

Før opprørene kan sammenliknes må de vurderes hver for seg. Dette gjøres kronologisk etter når opprørene brøt ut. Foruten et innblikk i sosiale strukturer og forholdet til det romerske styret i Britannia og Judea vil et sentralt spørsmål i vurderingen av opprørene være: **Hva var**

⁸ ”Kultur” er et begrep som det er vanskelig å definere og problematisk å håndtere. Janet Huskinsons definisjon av kultur kan anbefales: ”People who belong to a particular culture share a set of assumptions and experiences, and this sharing is expressed by following certain common practices or by employing accepted representations of mutual identity” (Huskinson 2002, 5).

bakgrunnen for opprørene? Etter inspirasjon fra Thukydides⁹ skal vi først synliggjøre hvilke forhold som utløste opprørene. Deretter skal vi søke etter hvilke forhold som kan sies å ha vært av bakenforliggende art. En diskusjon av økonomiske forhold, som for eksempel skattelegging og jordproblematikk, er interessant fordi det kan fortelle noe om hvorvidt primære behov hos provinsbefolkningen ble ivaretatt eller ikke under romersk styre. ”Religion” er også relevant å undersøke som en bakenforliggende årsak til opprørene. I forskningslitteraturen har man fokusert på religion særlig i forbindelse med jødene, men også blant kelterne måtte romerne forholde seg til et presteskap, nemlig druidene. I følge James Rives eksisterte ikke religion i det antikke samfunnet slik man oppfatter religion i dag. Med det mener Rives at religionen ikke var adskilt fra andre sfærer av samfunnet og dagliglivet¹⁰. ”Religion” er derfor å regne for en innfallsvinkel til andre områder av det keltiske og jødiske samfunnet som ”økonomiske faktorer” ikke dekker¹¹. Dette er imidlertid ikke tilstrekkelig for å gi et svar på hvorfor opprørene ble så alvorlige. Det vil også være naturlig at man vurderer **hvordan kelterne og jødene ble mobilisert til opprør.**

I siste del av hoveddelen skal de to opprørene sammenliknes og vurderes i forhold til hverandre. Det er logisk å først sammenlikne noen grunnleggende aspekter ved opprørene som betydningen av provinsenes beliggenhet i forhold til maktens sentrum, Roma, og de romerske provinsembetsmennenes forhold til kelterne og jødene. Deretter skal bakgrunnen for opprørene sammenliknes. Ved å deretter plassere de to opprørene i en større sammenheng, det vil si i forhold til andre opprør mot romersk styre, og ved å vurdere mobiliseringen av kelterne og jødene, vil vi kunne avgjøre følgende spørsmål: **Er det noen faktorer som går igjen i de to opprørene, eller er det noen som skiller seg ut?** Svaret på dette spørsmålet er essensielt for vurderingen av hvorfor opprørene ble så alvorlige.

Vurderingen av opprørene bygger på en forståelse av hvilke spørsmål forskere tidligere har vært opptatt av i forhold til romanisering og motstand mot romersk styre, samt en analyse av de kildene som kan fortelle oss noe om opprørene. I de to neste kapitlene skal derfor ”forskningslitteraturen” og ”kildene” vurderes.

⁹ I sin gjennomgang av årsakene til krigen mellom de greske bystatene Athen og Sparta i perioden 431-404 f.Kr. skilte Thukydides mellom utløsende og ”virkelige”, eller strukturelle, årsaker (Thuc. I, 23).

¹⁰ Rives 2002, 245-246.

¹¹ Foruten rent teologiske motforestillinger provinsbefolkningen kan ha hatt mot romersk styre vil det også være relevant å vurdere hvilket forhold det keltiske og jødiske presteskapet hadde til romerne.

2.0 Forskningslitteraturen

Hadde man foretatt en reise innenfor romerrikets grenser ville man møtt en rekke folkeslag med ulike kulturer. Etter hvert som romernes imperium vokste ble disse gruppenes sosiale og økonomiske strukturer utfordret, og over tid forandret språk, religion, livsstil seg i en eller annen grad og form. Plinius den eldre¹² kan fortelle at suksessen bak romernes anneksjon av det enorme området skyldtes at de var valgt av gudene for å samle den kjente verden og spre sivilisasjonen dit (*HN* III, 5, fritt oversatt). Moderne forskere har kommet frem til at adskillig mer menneskelige årsaker kan forklare romernes ekspansjonistiske politikk¹³. På tross av imperiets utstrekning og den innflytelsen romerne kan ha hatt på menneskene i provinsene møtte de til tider svært sterk motstand. Boudica-opprøret og det jødiske opprørene er de to mest alvorlige eksemplene på dette.

Formålet med kapitlet er å vise hva som er utgangspunktet for denne oppgaven, og det oppnås med å se på hva forskningen i hovedsak har fokusert på og hvorfor. Først går vi inn på hvordan forskere til ulike tider har forstått konsekvensene av den romerske dominansen i provinsene. Vi skal med andre ord ta for oss *romaniseringsbegrepet*. Deretter vil det være naturlig å avdekke hva man har ment om motstanden mot romerske styre. En fornuftig tilnærming til dette vil være å foreta et sveip over forskningslitteraturens syn på forskjellige opprør, før forskningen om de to opprørene presenteres til slutt.

2.1 Romaniseringsbegrepets introduksjon i den vestlige kolonialismens tidsalder.

”Romanisering” er et begrep som første gang ble formulert og forklart i overgangen fra det 19. til det 20. århundret. Den tyske historikeren Theodor Mommsen forstod romanisering som

¹² Plinius (f. 23/24 - d. 79) var en romersk offiser og embetsmann. *Naturalis historia* ble fullført i år 77 og er sammensatt av 37 bøker som omhandler blant annet astrologi, zoologi og botanikk.

¹³ Romersk imperialism er et komplekst tema i forskningslitteraturen. Tenney Frank bygde videre på Theodor Mommsens positive syn på det romerske imperium (Mommsen var påvirket av samlingen av Tyskland og de nasjonale stemningene som rådet) og forstod den romerske imperialismen som ”defensiv” (Frank 1972). Økonomen Joseph A. Schumpeter var i større grad et barn av mellomkrigstidens Europa og knyttet imperialism til det han kalte ”antikkens krigsmaskiner” (fritt oversatt, Schumpeter 1919/1951, 33). I senere tid har forskere fremhevet den maktbevarende eliten i Roma som avgjørende for at romerne i det hele tatt engasjerte seg i maktpolitiske kamper med andre bystater fra 300-tallet f.Kr. og utover, se for eksempel Badian 1968, 1-15. Historiker W. V. Harris har i sin artikkel ”On War and Greed in the Second Century BC” (1971) fokusert særlig på økonomiske motiv for den romerske imperialismen. For en generell innføring i forskningslitteraturen om romersk imperialism anbefales Millett 1990, 2-8.

en rekke lokale forandringer som følge av romersk styre i provinsene, og dette ble videreført av den britiske historikeren og arkeologen Francis Haverfield. I følge Haverfield var romanisering en prosess hvor det romerske språket (latin), den romerske materielle kulturen¹⁴ (den romerske by og infrastruktur) og religionen ble spredt til, og tatt opp av, provinsbefolkningen. Denne prosessen var et resultat av at provinsbeboerne angivelig så fordelene ved å tilegne seg romernes kultur, delvis også av en bevisst politikk blant den romerske eliten i Roma som oppmuntret befolkningen i provinsene til å etterstrebe en romersk livsstil. Romanisering var et spørsmål om hvordan en person oppførte seg¹⁵. Haverfield formidler et svært positivt bilde av *Imperium Romanum*:

But the Roman Empire was the civilized world; the safety of Rome was the safety of all civilization. Outside roared the wild chaos of barbarism. Rome kept it back, from end to end of Europe and across a thousand miles of western Asia. Had Rome failed to civilize, had the civilized life found no period in which to grow firm and tenacious, civilization would have perished utterly. The culture of the old world would not have lived on, to form the groundwork of the best culture of to-day. (Haverfield 1915, 11)

Haverfield så romerriket som et avgrenset område hvor lov og orden regjerte, i kontrast til kaoset i den barbariske verdenen utenfor. Både Mommsen og Haverfield var farget av den tiden de levde i¹⁶. Tidlig 1900-tallet var de europeiske nasjonalstaters og imperialismens¹⁷ storhetstid. Det britiske imperiet hadde kontroll over en rekke kolonier i Afrika og Asia, og Tyskland stod frem som en samlet stat og kontinental-Europas økonomiske kjempe¹⁸.

En som delte Haverfields grunnleggende positive syn på det romerske imperium og dets innflytelse på befolkningen i provinsene var Michael I. Rostovtzeff. Rostovtzeff mente at den romerske sivilisasjonen var mer sivilisert enn den i provinsene, og det var derfor *naturlig* at provinsbeboerne ønsket å ta til seg den romerske kulturen. Når romerne hadde etablert herredømme over provinsene ble den innfødte befolkningen ”romersk” automatisk. I likhet

¹⁴ Richard Hingley påpeker at forskningslitteraturen fra første halvdel av det 20. århundret bruker ”kultur” og ”sivilisasjon” om hverandre (Hingley 2005, 16).

¹⁵ Haverfield 1915, 11. For Haverfield var det særlig befolkningen som bodde i byene og den innfødte eliten som ble romanisert (Haverfield 1915, 79).

¹⁶ Hingley 1995, 16; 31-35.

¹⁷ Økonom John A. Hobson (1938, 55) forstår den moderne imperialisme som et resultat av kapitalistiske strømninger, det vil si at nasjonalstatene søkte bevisst etter nye territorier for råvarer og ressurser, samt for muligheten til å investere i økonomisk virksomhet.

¹⁸ Otto von Bismarcks (f. 1815 – d. 1898) manøvreringer i det maktpolitiske spillet i Europa førte til at Preussens posisjon som den ledende tyske staten ble stadfestet i 1866, og en rekke tyske småstater ble innlemmet i det tyske riket. Krigen mot Frankrike i 1870 skapte sterk nasjonal stemning blant tyskerne. I vennskap med noen, og kniving med andre, ble Det tyske riket etablert i 1871.

med Haverfield la Rostovtzeff fokus på byen som en viktig del av romaniseringsprosessen, den ble senteret for all økonomisk og sosial aktivitet¹⁹.

2.2 Collingwood og kulturell fusjon.

Haverfields og Rostovtzeffs syn på romanisering ble utfordret på 1930-tallet av Haverfields tidligere student Robin G. Collingwood. Ved å sette søkelyset på den materielle kulturen i Britannia viste Collingwood hvordan den keltiske kulturen ikke hadde blitt forlatt til fordel for romersk kultur, slik Haverfield antydte i sin studie, men snarere at de hadde fusjonert og dannet en ny kultur²⁰. Collingwood klarte likevel ikke å fri seg helt fra Haverfields syn på romanisering. Collingwood mente at romaniseringen av Britannia kan forstås gjennom en skala, hvor den keltiske befolkningen var mest romanisert, mens bøndene på landsbygden var de som i minst grad hadde tatt til seg den romerske kulturen²¹.

2.3 Etterkrigstidens romaniseringsbegrep.

Den andre verdenskrig og avviklingen av de europeiske koloniene som fulgte i kjølvannet av fikk stor betydning for forskningen på romaniseringen. Man fikk øynene opp for at romaniseringsbegrepet som hadde rådet grunnen i forskningen i perioden før den turbulente verdenskrigsperioden var et produkt av sin tid. Haverfields og Rostovtzeffs aprioriske syn på romanisering; ”selvfølgelig ble provinsbefolkningen romanisert ettersom det var mer sivilisert og attraktivt å leve som romerne gjorde”, var ikke lenger stueren. Greg Woolf mente at det gamle romaniseringsbegrepet bygget på to premisser: 1) En tro på at ikke alle raser hadde potensialet for å utvikle en sivilisasjon, 2) den europeiske kulturen var sett på som arvtakeren til den klassiske kulturen²².

¹⁹ Rostovtzeff 1928, 242-243.

²⁰ Collingwood 1934, 91-93. Som Collingwood selv formulerte det: ”On the one hand, we cannot divide Roman Britain sharply into two distinct elements, one Roman, consisting of a civilization and habits imported from Italy, and one British, in which are preserved untouched the customs of the ancient Celtic world. The civilization which we have found existing in even the most Romanized parts of Britain is by no means a pure, or even approximately pure, Roman civilization bodily taken over by the conquered race. What we have found is a mixture of Roman and Celtic elements (Collingwood 1934, 91-92). Collingwood så på romanisering som akkulturasjon, altså en prosess med kulturkontakt hvor to kulturer smeltet sammen.

²¹ Collingwood 1934, 92 (se kap. III i sin helhet, s. 48-93). Collingwood mener at de sørøstlige delene av Britannia var de mest siviliserte.

²² Woolf 1998, 4-5.

Forskere ble derfor opptatt av å forstå de virkningene romersk styre hadde på provinsene fra en lokal synsvinkel. Fremveksten av sosialhistorien på 1970-tallet²³ spilte en viktig rolle i denne endringen i fokus. En rekke dyptgående studier av enkeltprovinser, ofte basert på både skriftlig og arkeologisk kildemateriale, dukket opp²⁴. I romaniseringsforskningen fokuserte man på at romaniseringsprosessene tilsynelatende ikke foregikk i samme tempo og på samme vis overalt. Særlig har man skilt mellom øst og vest. Dette ble først antydnet av Haverfield, men da med en forutsetning om ”høyere og lavere” kulturer. I øst møtte romerne allerede en velutviklet kultur, den greske, mens i vest møtte romerne ”races that were not yet civilized, yet were racially capable of accepting her culture” (Haverfield 1915, 13). I moderne tid har Ramsay MacMullen nyansert dette synet ved å påpeke at de greske områdene ikke ble romanisert fordi romerne, kulturelt sett, var grekere. De greske områdene var på sin side like siviliserte som Roma²⁵. En viktig årsak til at de vestlige provinsene ble romanisert var, slik MacMullen ser det, mulighetene til å delta i et større økonomisk nettverk ettersom romersk styre ble etablert²⁶.

Amerikaniseringen som fulgte etter den andre verdenskrig skapte en erkjennelse av, og diskusjon rundt, hvordan en stormakt kunne influere kultur, livsstil og språk i en rekke områder uten å ha direkte politisk kontroll²⁷. Fra 1950-tallet og utover begynte man derfor å se romanisering ikke så mye som et resultat av dominans, men som et instrument for dominans. Prosessen som romaniseringsbegrepet omfattet ble forstått som forklaringen på hvordan romerne, med en relativt liten hærstyrke og en enda mindre sentraladministrasjon, klarte å holde det enorme riket samlet. Henrik Tvarnø har argumentert for at det var avgjørende for den makthavende eliten i Roma å etablere og opprettholde en kontakt og et samarbeid med lokale eliter i provinsene²⁸. Dette var noe også de lokale eliter ville nyte godt av, særlig fordi de kunne motta romersk borgerskap²⁹.

²³ Sosialhistorien på 1970-tallet kan grovt sett betegnes som historien om glemte grupper og sosiale forhold og øvrig samfunnshistorie, se Kaldal 2002, 8-13.

²⁴ Se for eksempel Woolfs studie av kulturell forandring og de mekanismer som lå bak denne i Gallia (Woolf 1998).

²⁵ MacMullen 2000, 1-29. MacMullen operer ikke med noen definisjon av romanisering, men foreslår heller at man kan forstå begrepet ved å studere hvilke ting som dukket opp i provinsene først etter at romersk styre var blitt etablert (2000, xi).

²⁶ MacMullen 1990, 58-59.

²⁷ Bekker-Nielsen 2006, 11.

²⁸ Tvarnø 1993, 126.

²⁹ I følge Jane F. Gardner betød det ”å være romer” at man hadde romersk borgerskap (Gardner 1993, 1). Enkeltpersoner, og i visse tilfeller hele familier eller landsbyer kunne bli tildelt romersk borgerskap. En romersk

I nyere tid har man også vært opptatt av om romaniseringsbegrepet har utspilt sin rolle. Jane Webster har for eksempel presentert en teori om at befolkningen som var underlagt romersk styre faktisk hadde flere identiteter. I sin studie av Britannia har Webster satt søkelyset på at den keltiske befolkningen i stor grad beholdt sin keltiske identitet, og at den romerske kultur var forbeholdt en offentlig arena³⁰. Peter Ørsted har foreslått at man bør bytte ut ”romanisering” med ”akkulturasjon”, først og fremst fordi det ikke bare var romerne som påvirket provinsbefolkningen, men også provinsbefolkningen som påvirket romerne³¹.

Romaniseringsforskningen har i løpet av etterkrigstiden også dreid fokuset mot, og viet oppmerksomhet til, *motstand* mot romersk styre i provinsene. Marcel Bénabous studie *La résistance africaine à la romanisation* (1976) av motstand mot romersk styre i Nord-Afrika regnes for å være en banebrytende studie. Denne oppgaven er i så måte en del av denne trenden, og i det følgende skal vi gå inn på forskningen på opprør mot romersk styre generelt, og Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret spesielt.

2.4 Opprør mot romersk styre.

En av de første systematiske studier av opprør mot romersk styre i provinsene ble gjort av historiker Stephen L. Dyson. I sin artikkel ”Native Revolts in the Roman Empire” (1971) sammenliknet Dyson fem opprør³² som brøt ut mot romersk styre i de vestlige provinsene i perioden fra 50-tallet f.Kr. og godt og vel hundre år fremover.

Dyson konkluderte med at hovedårsaken til opprørene, deriblant Boudica-opprøret, var at provinsbefolkningen ikke godtok eller taklet den kulturforandringen som det romerske styret førte med seg. Provinsbefolkningen klarte ikke, i følge Dyson, overgangen til en mer kompleks administrativ struktur med byråkrati og skattelegging. Opprørene brøt derfor ut etter de innledende faser av den romerske pasifiseringen, men før den sosiale strukturen hadde

borger kunne delta i økonomisk aktivitet av romersk regi, som for eksempel skatteforpaktning, og man var garantert en form for rettsikkerhet. Hadde man romersk borgerskap kunne man også eie romersk jord, og som soldat i hæren fikk man høyere lønn (”sold”) enn de som ikke hadde borgerskap.

³⁰ Webster 2001, 209-225. Se Woolf 1998 for en liknende studie av Gallia, og Bénabou 1976 om Nord-Afrika. Jørgen Christian Meyer hevder at mennesker i antikken kunne ha flere identiteter, se Meyer 2006.

³¹ Ørsted 1993, 199.

³² Opprøret ledet av Vercingetorix i år 52 f.Kr., Det pannonske opprøret i år 6, Arminius’ opprør i år 9, Boudica-opprøret i 60-1 og Det bataviske opprøret i 69-70.

endret seg som følge av romersk okkupasjon. En annen fellesnevner var at opprørene fant sted på et tidspunkt da romerne forsterket den administrative og økonomiske kontrollen over provinsene³³.

Et påfallende aspekt ved Dysons studie er at motstand mot romersk styre i de østlige provinsene ikke blir belyst. Selv argumenterte Dyson for at de vestlige områdene var spesielt interessante fordi de hadde mindre til felles med romerne enn hva befolkningen i de østlige områdene hadde:

My focus of attention has been on the tribal societies conquered by Rome, most of which are located in the Western Empire, for it seemed that here one would find that profound culture shock characteristic of the meeting of two societies of radically different social organization. (Dyson 1975, 139)³⁴

Dysons fokus kan antakelig forklares med bakgrunn i den generelle oppfatningen om at befolkningen i de østlige provinsene ikke i like stor grad som de i vest tok til seg den romerske kulturen. Man skal være forsiktig med å hevde at dette synet har rådet grunnen for forskningen på motstand mot romersk styre, men ingen forskere har tidligere studert vestlige og østlige opprør i lys av hverandre.

2.5 Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret i forskningen.

Sett bort i fra Dysons komparative studie av motstand mot romersk styre er det ikke mange studier som ene og alene har fokusert på Boudica-opprøret, i alle fall ikke før fremveksten av sosialhistorien. Graham Websters studie av opprøret, *Boudica – the British Revolt against Rome AD 60* (1978), gir en detaljert innføring i ikke bare selve opprøret, men også en gjennomgang av den romerske invasjonen av Britannia fra og med 55 f.Kr. og utover³⁵. Websters grundige beskrivelser av romerske troppeforflytninger og de keltiske stammene skyldtes først og fremst en rekke fremskritt som ble gjort på 1970-tallet med bruken av arkeologisk materiale³⁶.

³³ Dyson 1971, 258-274.

³⁴ Dyson var ikke like tydelig i sin studie fra 1971 hvorfor han valgte å fokusere på opprør i de vestlige provinsene.

³⁵ Webster 1978, 24-102.

³⁶ Etter hvert tok man også i bruk flyfoto, se Webster 1978, 18-23. Martin Milletts *The Romanization of Britain* (1990) bygger i stor grad på arkeologisk kildemateriale.

Forskningslitteraturen fokuserer i særlig grad på hendelser og aktører når bakgrunnen for Boudica-opprøret gjøres rede for. Webster ser opprøret som et resultat av romerske embetsmenns herjinger med den keltiske befolkningen, fremveksten av romerske sosiale institusjoner og økonomiske og religiøse forhold³⁷. Et element ved Boudica-opprøret som har vært et svært viktig tema i forskningen, men som ikke er relevant for denne oppgaven, er den rollen Boudica i ettertiden har blitt oppfattet som en kvinnelig gallionsfigur mot fremmed okkupasjon og undertrykkelse³⁸.

I likhet med Boudica-opprøret har Det jødiske opprøret heller ikke blitt viet oppmerksomhet for sin egen del før annen halvdel av det tjuende århundret. Før den tiden ble opprøret omtalt i større oversiktsverk om jødene i antikken. Emil Schürer var professor i teologi ved Universitetet i Göttingen, og han ønsket å studere jødene for å bedre forstå kristendommens historiske kontekst, derav også tittelen på hans hovedverk: *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* (1886-1890). I sitt verk fokuserer Schürer på politisk historie, som i stor grad er aktør- og begivenhetsorientert. I tillegg tar Schürer for seg det tilgjengelige kildematerialet og gir en generell innføring i Judeas geografi og de sosiale institusjoner. I den grad Schürer går inn på Det jødiske opprøret i 66-70 gis den romerske provinsadministrasjonen mye av skylden for urolighetene mellom jødene og det romerske styret³⁹.

Det jødiske opprøret har tradisjonelt sett vært forklart som et resultat av den romerske provinsadministrasjonens inkompetente behandling av jødene og religiøse og sosioøkonomiske forhold i Judea⁴⁰. Generelt sett er det liten eller ingen uenighet om at disse tre forholdene må tas med i vurderingen av hvorfor opprøret brøt ut. I tråd med den generelle utviklingen i romaniseringsdebatten utover siste halvdel av 1900-tallet har forskere fokusert på enkeltgrupper i det jødiske samfunnet i Judea. Martin Hengels studie av opprørgrupper (første gang utgitt i 1961, engelsk oversettelse 1989) er ett eksempel. Et annet er Martin Goodmans *The Ruling Class of Judaea* (1989), hvor hovedfokuset er på hvorfor opprøret brøt

³⁷ Hingley og Unwin 2005, 42-61; Hunt 2003, 69-74; Webster 1978, 88.

³⁸ Det finnes en rekke studier som tar for seg Boudica. Hingley og Unwin 2005 er en av disse.

³⁹ Schürer 1979, 455.

⁴⁰ Se for eksempel Horsley 1999, Schäfer 1995 og Smallwood 2001. Per Bildes artikkel "The Causes of the Jewish War according to Josephus" (1979) inneholder en svært god oversikt over forskningslitteraturen som tar for seg opprøret og de tre forklaringsaspektene.

ut. Som tittelen indikerer er Goodman særlig opptatt av den jødiske elitens betydning for opprøret.

2.6 Konkluderende bemerkninger.

I denne gjennomgangen av forskningslitteraturens syn på romanisering er det blitt konstatert en dreining fra Haverfields tidlig-1900-talls inspirerte romanisering til et økt fokus på provinsenes egenart og lokale forhold. Mens man tidlig på 1900-tallet fokuserte på romerne (de styrende), står provinsbefolkningen (de styrte) i sentrum i dagens forskning. Dette har ført til en bevissthet om at antikkens mennesker kunne ha flere identiteter, og ikke minst en diskusjon om romaniseringsbegrepet i bunn og grunn er foreldet. Akkulturasjon, altså en gjensidig utveksling av kultur, har blitt foreslått som et alternativt begrep. Denne utviklingen har ikke minst ført til et fokus på motstand mot romersk styre.

Kanskje som et resultat av en oppfatning om at de vestlige provinsene ble romanisert i større grad enn de østlige, var det at Dyson i en studie fra 1971 sammenliknet vestlige opprør. Forskningslitteraturen har imidlertid ikke satt opprør mot romersk styre i et større bilde, ei heller har det blitt gjort forsøk på å forklare hvorfor opprørene ble så alvorlige. Det er der denne oppgaven kommer inn.

I det neste kapitlet skal vi gå inn på de kildene som kan fortelle oss noe om Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret.

3.0 Kildene

Opprørene i Judea og Britannia er blant de eksempler på motstand og mobilisering mot det romerske imperium som er best behandlet i kildene. I en antikkhistorisk sammenheng står de skriftelige kildene i en unik stilling, ikke fordi de er så mange, men fordi de kvalitativt sett er svært omfattende. Om Det jødiske opprøret i 66-70 har man bevart verkene til Flavius Josefus, som deltok i løpet av opprørets både på jødernes og romernes side. I tillegg er det blitt funnet et mangfold av mynter i Judea fra perioden. Cornelius Tacitus, den kanskje fremste latinske litteraturs historiker, behandler i flere av sine verker både jødene og Boudica-opprøret. Den greske historikeren Cassius Dio omtaler ikke bare Boudica-opprøret, men også de tidligste fasene av den romerske invasjon av Britannia under keiser Claudius.

Antakelig var det slik at det i perioden like etter opprørene ble produsert langt flere rapporter enn hva man har oversikt over i dag. Et problem ved de få skriftelige kildene man har bevart er at de er forfattet av medlemmer av den romerske eliten. Disse forfatterne var i hovedsak opptatt av krig og politikk, og de skrev under innflytelse av helt spesielle litterære konvensjoner. For eksempel var det standard at feltherrer like forut for store slag ble tillagt episke og flammende taler⁴¹. Man får med andre ord presentert kun én side av saken, et problem man møter i de fleste tilfeller når man jobber med antikken. Josefus' verker er et viktig unntak, ettersom han tross alt var født jøde.

I dette kapitlet skal vi ikke fordype oss i forfatternes litterære grep og vendinger, men i stedet skal mer overordnede aspekter ved kildene og et kritisk blikk stå i fokus. De gjennomgås tematisk og kronologisk, det vil si at vi begynner med Boudica-opprøret og avslutter med kildene til Det jødiske opprøret. Foruten hovedkildene vil det være på sin plass å også vurdere kilder som kan på enkelte punkter supplere Tacitus, Dio, Josefus og myntene. Det vil være helt sentralt å fastslå hvem som produserte kildene, hva kildene handler om, hvilken sammenheng de ble forfattet i og hvilke styrker og svakheter de har som kilde til henholdsvis keltisk og jødisk motstand mot det romerske imperium.

⁴¹ Schreiner 2000, 37-58.

3.1 Tacitus.

Publius, eller Gaius, Cornelius Tacitus ble født rundt år 55, uvisst nøyaktig hvor. Mest sannsynlig tilhørte han den romerske ridderstanden⁴², og hans far kan ha vært prokurator i provinsen Gallia. Tacitus' svigerfar var Gnaeus Julius Agricola, feltherren som fullførte erobringen av Britannia. Selv oppnådde Tacitus kvesturembetet da Titus var keiser. I år 97 ble Tacitus konsul⁴³, og mange år etter ble han stattholder over provinsen Asia. Det er imidlertid først og fremst som historieskriver, og ikke politiker, at Tacitus har blitt husket.

Tacitus' forfattervirksomhet tok for alvor til etter keiser Domitians død (år 96)⁴⁴. I år 98 gav Tacitus ut *Agricola*, hvis fulle tittel er *De vita et moribus Iulii Agricolae* ("Om Julius Agricolas liv og karakter"), som er en biografisk skildring og hyllest av Agricolas suksess som politiker og hærfører. Samme år som *Agricola* publiserte Tacitus *Germania*, en beskrivelse av Germania og den innfødte befolkningen. I årene 104-109 kom *Historiae* ut, en oversikt over romersk historie under de tre flaviske keiserne⁴⁵. Verket forteller om "firekeiseråret", det vil si den romerske borgerkrigen i år 68-69, Civilis' opprør i Germania og beskrivelser av jødene og Titus' erobring av Jerusalem i år 70. *Annales* ("Årbøkene") er Tacitus' kanskje mest kjente verk og ble utgitt omkring år 115-117. *Annales* tar for seg romerrikets historie år for år, fra Augustus døde i år 14 og Tiberius overok, og frem til like før Neros død i år 68. Deler av beretningene om Tiberius', Claudius' og Neros regjeringstid er falt bort⁴⁶. Nærmere bestemt omhandler *Annales* eliten og det politiske liv i og utenfor Roma, deriblant romernes møte med kelterne i Britannia fra sent på 40-tallet (*Ann.* XII, 31-40) og Boudica-opprøret (*Ann.* XIV, 31-38)⁴⁷.

Fordi *Annales* og *Agricola* behandler Britannia og keltisk motstand mot romerne vil disse verkene være av særlig viktighet for denne oppgaven. For å kunne arbeide med Tacitus'

⁴² En betegnelse på den romerske formuesklassen som hadde høyest økonomisk kapasitet til å stille med militær utrustning. For å regnes som ridder, eller *equites*, måtte man ha en personlig formue på 400 000 sesterter.

⁴³ Politikernes karrierevei, *cursus honorum*, innbefattet en rekke embeter. Det laveste embetet som gav tilgang til senatet var kvesturet, deretter fulgte edil-, tribun-, pretor-, konsul- og sensoremberet. Etter endt tjeneste kunne pretorer og konsuler få oppgaven som propretor eller prokonsul i provinsene. Vedkommende hadde da samme myndighet i provinsen som en konsul hadde i Roma.

⁴⁴ Et mulig unntak var Tacitus' *Dialogus de oratoribus* ("Samtale om talerne"), som sannsynligvis ble forfattet da Titus var keiser.

⁴⁵ Vespasian (69-79), Titus (79-81) og Domitian (81-96).

⁴⁶ Caligulas regjeringstid (37-41) er falt helt bort.

⁴⁷ I denne oppgaven nyttes Henning Mørlands oversettelse av *Annales* (1988), Trygve Widths oversettelse av *Agricola* og *Germania* (1997) og Kenneth Wellesleys oversettelse av *Historiae* (1964).

forfatterskap på en vitenskaplig forsvarlig måte er det nødvendig at man har et innblikk i den tiden forfatteren levde i. Under Domitian økte avstanden mellom keiseren og senatet, og det kulminerte i en periode hvor all politisk opposisjon ble hardt straffet. I innledningen til *Agricola* kritiserer Tacitus den nylig avdøde Domitian for å ha brent litteratur i et forsøk på å ”kvele romerfolkets egen dom, senatets frihetsrus og menneskeslektens samvittighet” (*Agr.* 2)⁴⁸. Tacitus var konservativ og tradisjonsbundet som ikke la skjul på at han beklaget republikkens undergang (*Ann.* I, 2). I *Annales* gir Tacitus likevel inntrykk av at keiserdømmet hadde sine fordeler, som for eksempel at friheten, *Pax Romana*, var oppnådd (*Ann.* I, 3-4). Tacitus’ idealstat var en aristokratisk republikk, og han skrev i den oppfatning at keiserdømmet, som kunne frembringe nærmest tyranniske keisere, var farlig⁴⁹. Domitian er et stjerneeksempel, og også Tiberius ble i følge Tacitus korrumpert av den makten keiserembetet førte med seg (*Ann.* VI, 48)⁵⁰.

Objektivitet var åpenbart et viktig tema for Tacitus i *Annales*. Allerede i første avsnitt ytres den berømte frasen *sine ira et studio* (”uten uvilje og kjærlighet”) (*Ann.* I, 1). Tacitus forsikrer lesere om sin objektivitet, men det er nettopp i slike tilfeller at man bør være på vakt. Ronald Martin peker på at Tacitus neppe kan sies å være objektiv i sin behandling av forholdet mellom keiser og senat⁵¹. Det viktigste i denne sammenhengen er imidlertid om man kan stole på det som Tacitus forteller om Britannia og Boudica-opprøret.

Hvilke styrker og svakheter har *Agricola* og *Annales* som kilder til keltisk motstand? Den største svakheten er at Tacitus var så vidt født da romerne invaderte Britannia i 43⁵² og kampene mot de keltiske stammene hadde tatt til for alvor. Man kan heller ikke gjøre regning med at Tacitus noen gang personlig besøkte Britannia. Selv om Tacitus ikke avslører hvem som hadde gitt ham opplysninger om keltisk motstand generelt og Boudica-opprøret spesielt, er det rimelig å anta hans kjære svigerfar Agricola kan ha kommet med mange opplysninger om den keltiske motstanden. Agricola hadde ledet romerne i slag mot de keltiske stammene i nord på 70- og 80-tallet, og må gjennom dette ha fått en inngående kjennskap til Britannia.

⁴⁸ Se *Agr.* 3, 39, 42 og 44-45 for ytterligere kritikk av Domitian.

⁴⁹ Width 1997, 13-17 (i innledningen til oversettelsen av *Agricola*).

⁵⁰ Tiberius skal angivelig hatt en finger med i spillet på mordet på Germanicus (*Ann.* III, 16), Tiberius’ populære adoptivbror, og Tacitus stiller seg tvilende til Tiberius’ påståtte vegring mot å overta keisermakten (*Ann.* I, 11-12). Det var imidlertid særlig mot slutten av Tiberius’ liv at han henfalt til ”forbrytelser og skjendigheter” (*Ann.* VI, 51).

⁵¹ Martin 1981, 25.

⁵² Claudius hadde beordret at øyen skulle innlemmes i imperiet. Claudius så erobringen av Britannia som en måte å legitimere sin keiserverdighet på, både for seg selv og for makteliten i Roma. Se *Claud.* 17.

Man vet ikke om sikkert om Agricola kjempet under Boudica-opprøret (*Ann.* XIV, 29-39), men det er sannsynlig fordi Tacitus forteller at Agricola hadde tjenestegjort under kommandoen til Suetonius Paulinus, den romerske generalen som beseiret Boudica og de keltiske opprørerne⁵³. Slik fikk Tacitus tilgang til en som hadde førstehåndskjennskap til forholdene i Britannia. Dette vil på den annen side også være en svakhet ved kilden. Det er ingen tvil om at Tacitus forfattet *Agricola* for å lovprise sin kjære svigerfar, noe som må ha gått på bekostning av Tacitus' objektivitet.

Denne gjennomgangen av Tacitus' verker viser at de, som kilder til keltisk motstand, har en stor styrke i det faktum at Tacitus hadde tilgang til førstehåndsinformasjon. Det betyr imidlertid ikke at vi kan neglisjere all kritisk sans når vi i kapittel fire skal gå inn på Boudica-opprøret i detalj. En annen kilde til keltisk motstand som skal anvendes i denne oppgaven er Cassius Dios forfatterskap.

3.2 Cassius Dio.

Cassius Dio (f. 155 - d. 235) ble født inn i en gresk aristokratisk familie i det området som i dag tilsvarende Iznik i Tyrkia. Da Dios far, Cassius Apronianus, døde dro han til Roma (rundt år 180) og begynte en politisk karriere. Dio var blant annet stattholder i Pergamon (provinsen Asia) og ble gjort til konsul i år 220 og 229⁵⁴. I likhet med Tacitus er Dio best kjent for sitt forfatterskap.

Dios greske *Roman History*⁵⁵ er sammensatt av åtti bøker som forteller Romas historie, fra grunnleggelsen og frem til år 229. Man antar at Dio begynte å skrive og publisere rundt år 200. Perioden fra år 69 f.Kr. frem til år 46 er de best bevarte delene av verket (bok 36-60), mens for resten er vi henvist til sammenfatninger nedtegnet av de bysantinske munkene Johannes Zonaras og Johannes Xiphilinus i det ellefte århundret⁵⁶. Strukturen i *Roman History* minner om den annalistiske, eksemplifisert med Tacitus' *Annales*, men inneholder også mer frittstående digresjoner. Særlig omfattende er Dios behandling av senrepublikken⁵⁷

⁵³ Se *Agr.* 5. Paulinus var stattholder i Britannia i år 59-61, og ble konsul i 66 og 69.

⁵⁴ For en mer detaljert fremstilling av Dios liv, se OCD 2003, 299-300.

⁵⁵ Også kalt *Romaika*. I denne oppgaven benyttes Loeb-oversettelsen av Earnest Cary.

⁵⁶ OCD 2003, 299-300.

⁵⁷ Perioden fra Graccherne til Gaius Julius Cæsar (130-tallet f.Kr. til 44 f.Kr.).

og triumviratet⁵⁸. Hvilke kilder Dio har basert sin fremstilling om disse formgivende periodene på vet man ikke, men han påstår selv at han hadde lest det som fantes av historieverk (Dio I:1, 1-3). Selv om Dio skriver om begge opprørene (bok 62 og 63), er det særlig Boudica-opprøret som blir viet oppmerksomhet.

En kildekritisk tilnærming til *Roman History* må starte med en forståelse av den tiden Dio levde i. Under Marcus Aurelius' keiserdømme opplevde romerne at germanske stammer truet i randområdene i nord og en generell folkenedgang som skyldtes epidemier. Som om dette ikke bød på nok utfordringer brøt det ut kamper om keiserverdigheten etter keiser Commodus' død i 192. Året etter ble det severiske dynastiet etablert da generalen Septimius Severus tok makten. Om det severiske dynastiet er det blitt sagt at det i langt større grad enn tidligere viste seg som et militært enevelde⁵⁹. Under soldatkeiserne⁶⁰ hadde hæren blitt den viktigste brikken i det maktpolitiske spillet. I denne perioden mistet eliten i Roma mye av sin innflytelse og makt, og i *Roman History* er dette et sentralt tema for Dio, som selv var senator. Keiserne ble bedømt ut i fra deres forhold til senatet⁶¹.

Det finnes en rekke faktorer som svekker *Roman History* som kilde til keltisk motstand mot romersk styre generelt, og Boudica-opprøret spesielt. For det første levde Dio halvannet århundre etter Boudica-opprøret. For det andre kan man gjøre regning med at Dio sannsynligvis aldri satte sin fot på Britannias strender. Denne avstanden i tid og rom, for ikke å glemme at verket skulle formidle en periode på nesten tusen år, går på bekostning av Dios evne til å formidle detaljkunnskap. For det tredje leser man i dag ikke hva Dio selv skrev i *Roman History*, men det er snarere sammenfatninger av hva han angivelig skal ha skrevet⁶². Man må heller ikke glemme at Dio, i likhet med Tacitus, var like mye retoriker som han var historieskriver. Datidens historikere hadde ikke samme krav til kildekritikk som man har i dag⁶³. Som en følge av det inneholder *Roman History* svært mange taler. For eksempel er hele

⁵⁸ Den ustabile maktalliansen mellom Marcus Antonius, Aemilius Lepidus og Octavian (den senere keiser Augustus). I Bok 41 begynner fortellingen om borgerkrigen mellom G. Julius Cæsar og Gnaeus Pompeius, fra og med bok 51 kan man lese om keiserdømmet (begynner med slaget ved Actium i år 31 f.Kr.), og keiserdømmet til Marcus Aurelius (år 161-180) åpner bok 71.

⁵⁹ Ravnå 2006, 161.

⁶⁰ Fra keiser Alexander Severus' død i år 235 og frem til Diokletian kom til makten i 284.

⁶¹ OCD 2003, 299-300.

⁶² Overleveringsproblematikk blir gjort rede for i Schreiner 2000, 40-43.

⁶³ Andersen 2000, 7-31.

bok 52 en gjengivelse av Maecenas'⁶⁴ tale til Augustus, og man kan i forbindelse med Boudica-opprøret lese Boudicas tale til opprørerne (bok 62)⁶⁵.

Dios *Roman History* har altså en rekke svakheter som kilde til Boudica-opprøret sett i forhold til Tacitus' forfatterskap. *Roman History* er imidlertid den eneste kilden man har til de første fasene av invasjonen i år 43 (bok 60). For at man skal kunne vurdere Boudica-opprøret er det nødvendig å også ha en viss kjennskap til det keltiske samfunnet. En kilde som omtaler slike aspekter er forfatterskapet til Gaius Julius Cæsar.

3.3 Gaius Julius Cæsar.

Gaius Julius Cæsar (f. 100 – d. 44 f.Kr.) er kanskje den mest kjente romer for ettertiden. Utallige filmer og tv-serier, for ikke å nevne vitenskapelige og skjønnlitterære verk, har blitt skrevet om denne mannen. Cæsar ble født inn i den adelige patrisisk-juliske slekten, og etter Sullas⁶⁶ død begynte han for alvor sin politiske karriere. På 60-tallet bekledde han blant annet kvestor-, edil- og pretorembetet. Cæsar var kjent som en folkevennlig politiker som pleide kontakten med folkeforsamlingen i større grad enn med senatet. Da han var konsul i 59 tvang han gjennom to lover om jordfordeling, og folkeforsamlingen viste sin takknemlighet ved å gi ham oppdrag som prokonsul i Gallia Cisalpina og Illyria. Fordi Cæsar hadde tråkket noen mektige senatorer på tærne var et opphold i de nordlige provinsene svært beleilig. Cæsar erobret et enormt område som tilsvarte deler av dagens Frankrike, Belgia, Nederland og Tyskland. Cæsars ekspansjonistiske politikk skyldtes et behov for å akkumulere store mengder rikdom og ære for å holde senatorene i Roma i sjakk. Mot slutten av 50-tallet fikk Cæsar beskjed fra senatet om å demobilisere hæren og vende tilbake til Roma. I år 49 kastet Cæsar terningene og marsjerte mot Roma med sine soldater. Cæsar vant borgerkrigen mot senatet og Pompeius Magnus⁶⁷, men vokste seg for mektig i forhold til senatorstanden og ble myrdet.

⁶⁴ Gaius C. Maecenas (f. 70 f.Kr. – d. 8 f.Kr.) var Augustus rådgiver. Talen illustrerer Dios syn på statsforfatningen.

⁶⁵ Se for øvrig kapittel 4 punkt 4.12.

⁶⁶ Lucius Cornelius Sulla (f. 138 f.Kr. – d. 78 f.Kr.) var en romersk feltherre og politiker mest kjent for sin maktkamp med Gaius Marius (f. 157 f.Kr. – d. 86 f.Kr.). Marius var i slekt med Cæsar.

⁶⁷ Gnaeus Pompeius, med tilnavnet Magnus ("den store"), hadde opplevd enorm suksess etter diktatoren Sullas død. På 60-tallet herjet Pompeius med piratene i Middelhavet og stadfestet romernes posisjon i øst ved å nedkjempe Mithridates VI. av Pontus (et rike ved Lilleasias Svartehavskyst). Etter Pompeius' felttog ble Pontus slått sammen med Bithynia til en romersk provins.

I forbindelse med Cæsars kriger mot den innfødte befolkningen i Gallia fra år 58 til 52 ble hans kommentarer nedtegnet. Disse kommentarene, kalt *Bellum Gallicum* ("Gallerkrigen")⁶⁸, ble mot slutten av 50-tallet samlet i åtte bøker og inneholder blant annet beretninger om felttog mot galliske stammer (bok 1-3), og om den alvorlige krigen mellom Cæsar og Vercingetorix på slutten av 50-tallet (bok 7). Aulus Hirtius, Cæsars nærmeste medarbeider i Gallia, skrev den åttende og siste boken av *Bellum Gallicum*, som omhandler nedkjempelsen av de siste lommene av gallisk motstand i år 50. *Bellum Gallicum* er særlig interessant som kilde til den keltiske befolkningen i Britannia, ettersom Cæsar forteller om to ekskursjoner til øyen i år 55 og 54 (bok 4-5).

Hvorfor ble *Bellum Gallicum* i det hele tatt forfattet, og til hvem? Dette er spørsmål som utvilsomt kan besvares i lys av den politiske situasjonen Cæsar befant seg i. Selv om Cæsar herjet rundt i Gallia er det ingen grunn til å tro at han hadde glemt at senatorer i Roma ønsket ham fjernet som prokonsul. Verket kan derfor, slik Matthias Gelzer foreslår, ha vært myntet på senatorene i Roma for at Cæsar skulle kunne oppnå sitt andre konsulat og dermed slippe faren for å bli rettslig forfulgt⁶⁹.

Den største styrken ved *Bellum Gallicum* som kilde til keltisk motstand er at Cæsar var i Britannia og kjempet mot den innfødte befolkningen. I tillegg til personlig erfaring hadde han naturligvis adgang til sine offiserers rapporter. I *Bellum Gallicum* finner man detaljerte beskrivelser av Britannias geografi og ressursgrunnlag (*B Gall.* V, 12-13) og den innfødte befolkningen (*B Gall.* V, 14-15). Visse svakheter kan også påpekes. Cæsars beskrivelser av kelterne er fra en romersk hærførers synsvinkel. Differansen på nesten hundre år gjør at det keltiske samfunnet som Cæsar beskriver ikke nødvendigvis er det samme som under Boudica-opprøret. Ettersom det ikke eksisterer en liknende oversikt over kelterne under opprøret vil *Bellum Gallicum* likevel benyttes som en indikator på hvordan samfunnet kan ha vært. På samme måte vil Cæsars beskrivelse av druidene i Gallia brukes i kapittel fire som en analogi til druiden i Britannia⁷⁰. En kritisk holdning er i alle tilfeller påkrevd.

⁶⁸ I denne oppgaven benyttes Johan Hammond Rosbachs oversettelse (1964).

⁶⁹ Gelzer 1968, 63.

⁷⁰ Kapittel 4 punkt 4.8. For at en slik analogi kan trekkes er det nødvendig å argumentere for at det keltiske samfunnet i Gallia var likt det i Britannia, se kapittel 4 punkt 4.1.

I det følgende skal vi kikke nærmere på de kilder som skal anvendes i forhold til Det jødiske opprøret.

3.4 Josefus.

Josefus ble født inn i en aristokratisk prestefamilie i Jerusalem på den tiden da Caligula var keiser, og kan i sin selvbiografi fortelle at han utdannet seg til *fariseer*⁷¹, en ortodoks jødisk gruppering som var innflytelsesrik på den tiden da opprøret brøt ut (*Vit.* 1-2). Josefus deltok aktivt i opprøret mot romersk styre. På våren i år 67 rykket Vespasian og de romerske troppene inn i Galilea, og da Jotapata⁷² ble erobret to måneder etter havnet Josefus i romernes fangenskap. Uten antydning til blygsel forteller Josefus hvordan han, ved lurei og svik, unngikk presset fra sine jødiske kampherrer om å ta selvmord og ble ført i romersk fangenskap (*BJ* III:8, 1-8). I løpet av sin tid hos romerne utviklet Josefus et godt forhold til dem. Josefus forutså angivelig at Vespasian skulle oppnå keiserverdigheten (*BJ* III:8, 9), og da dette ble innfridd etter den romerske borgerkrigen i år 68-69 ble Josefus tildelt en herskapelig bolig, en årlig inntekt og ikke minst et romersk statsborgerskap (*Vit.* 75-76).

Det var etter Det jødiske opprørets slutt at Josefus' verker ble til. I år 93-94 gav Josefus ut et omfattende verk, *Antiquitates Judaicae* ("Jødernes historie"), som gjennom tjue bøker favner jødernes historie fra skapelsen og frem til utbruddet av opprøret. Josefus' antatt to siste utgivelser var *Vita*, hans selvbiografi, og *Contra Apionem* ("Mot Apion"), som ble utgitt i år 94-96 og forsvarte jødene mot gresk kritikk⁷³.

Josefus' første verk var *Bellum Judaicum* ("Den jødiske krig"), som omhandler jødernes historie fra konflikten med seleukidene på 160-tallet f.Kr. og frem til midt på 70-tallet. Hoveddelen tar for seg opprøret med vekt på interne stridigheter blant jødene, de romerske legionenes forflytninger i Judea og beleiringen og erobringen av Jerusalem. Verket er derfor den desidert viktigste kilden til Det jødiske opprøret. *Bellum* ble opprinnelig gitt ut på enten arameisk eller hebraisk før den greske versjonen kom ut en gang mellom år 75 til 79. Josefus

⁷¹ Se *BJ* II:8,14 og Schürer 1979, 388-403 for beskrivelser av fariseerne.

⁷² Jotapata ligger like nord for Sepforis i det moderne Israel.

⁷³ I de tilfeller det foreligger norske oversettelse brukes disse, og hvis ikke brukes de engelske. *Bellum Judaicum* er oversatt til norsk av Bente Lassen (2002), mens for Josefus' tre andre verker benyttes William Whistons engelske oversettelse (revidert utgave 1999).

skriver i innledningen til *Bellum* at den ble forfattet til de ”grekerne og romerne som ikke hadde deltatt i krigen” (*BJ* forord, 2). Med dette er det nærliggende å tro at Josefus mente den romerske eliten i Roma, som var godt kjent med det greske språket⁷⁴. Josefus’ motiv for å skrive en beretning om opprøret til disse menneskene var i følge ham selv for å korrigere andre historikers feilaktige fremstillinger (*BJ* forord, 3).

At *Bellum* kom ut i to versjoner er viktig for vurderingen av verket som kilde til opprøret. Den arameiske versjonen ble forfattet til ”parthere, fjerntboende arabere og våre stammefreder bortenfor Evfrat og adiabenerne”. Disse menneskene ble i følge Josefus informert om årsakene til opprøret, hvilke lidelser det hadde medført og hvordan det hadde endt (*BJ* forord, 2). Hva kan ha stått i denne versjonen, og hvordan kan den ha påvirket den greske utgaven? En mulighet er at Josefus forfattet en helt ny versjon av den arameiske som var tilpasset hans greske publikum. En annen løsning er at Josefus fjernet aspekter ved den arameiske versjonen som kunne virke støtende og upassende for et romersk publikum. Slik jeg ser det virker imidlertid begge disse mulighetene noe tungvinte. Det er mer sannsynlig at Josefus rett og slett oversatte den arameiske utgaven, og eventuelt føydte til elementer slik at romerske lesere ville finne den interessant. Man vet dessverre ikke hva Josefus skrev i den arameiske versjonen, men *Bellum* kan altså inneholde en rekke lag av informasjon. I motsetning til Tacitus, Dio og Cæsar kan man ikke definere Josefus utelukkende som et medlem av den romerske eliten som skrev for andre medlemmer av samme stand. Josefus’ jødiske bakgrunn er potensielt like viktig.

Josefus pragmatiske oppførsel under Det jødiske opprøret stilte ham i en svært vanskelig posisjon etter opprøret. Jødene hadde all grunn til å kritisere ham for hans forræderi, og romerne kunne stille spørsmålsteget ved Josefus’ lojalitet ettersom han hadde hatt ansvaret for å forsvare Galilea mot dem (*BJ* II:20, 4). Man kan derfor forvente at *Bellum* er spekket med subjektive betraktninger, og det er avgjørende at man tilnærmer seg kilden fra et kritisk ståsted.

Den store styrken til Josefus’ forfatterskap som kilde til jødisk motstand er at Josefus hadde førstehåndskjennskap til det han skrev om. Josefus tilhørte det jødiske samfunnet i Jerusalem på midten av det første århundret, og hans aristokratiske avstamning gav ham utvilsomt et

⁷⁴ Bonner 1930, 579-592.

godt innblikk i politiske og religiøse forhold i Judea. Nå er det en gang slik at selv om utgangspunktet er bra, trenger det ikke bety at Josefus formidlet sin kunnskap på en objektiv måte. Det finnes en rekke svakheter ved Josefus' forfatterskap. I *Bellum* fokuserer Josefus på de forhold han kjente best, nemlig eliten og hendelsene i Jerusalem. Man får dermed ikke innblikk i hvordan den generelle befolkningen så på den romerske okkupasjonen. Som kilde til motstand og mobilisering mot romersk styre i Judea i 66-70 er *Bellums* kildeverdi derfor avhengig av at man klarer å lese mellom linjene. For eksempel sier Josefus ingenting om hvorvidt religion spilte en rolle for den jødiske motstanden. Det kan tenkes at som troende jøde ønsket Josefus ikke å avsløre for sine greske lesere at religiøse faktorer var sentrale for den jødiske motstanden⁷⁵. I kapittel fire skal vi imidlertid argumentere for at religiøse hensyn var avgjørende for den jødiske motstanden mot romerne.

Josefus' subjektivitet kan også øynes gjennom at han synes å ha et behov for å forsvare størsteparten av den jødiske befolkningens deltakelse i opprøret. Som Josefus skriver i innledningen til *Bellum* var det først og fremst interne stridigheter i Judea som var årsaken til opprøret og Jerusalems fall (*BJ* forord, 4)⁷⁶. Denne tolkningen blir sterkt fremmet av Alexander Rasmussen i den danske oversettelsen av *Bellum* fra 1905: "Gennem hele Josephus' Forfatterskab gaar en Bestræbelse for at forherlige det jødiske Folk og tilvinde det Agtelse i den græsk-romerske Verdens Øjne" (Rasmussen 1905, III). Om sin egen deltakelse i opprøret forteller Josefus i sin selvbiografi at han forsøkte å stoppe de opprørske jødene, men at han av frykt for dem "latet som" han var for opprør (*Vit.* 4-5). Et annet problematisk aspekt ved Josefus' forfatterskap er at han skrev i skyggen av keiseren i Roma, det vil si at han var avhengig av å holde seg inne med sine mektige velgjørere⁷⁷. Josefus kan fortelle at keiseren personlig hadde godkjent hans verker (*Vit.* 65). Tessa Rajak påpeker at det er vanskelig å fastslå i hvilken grad dette kan ha virket inn på Josefus' forfatterskap⁷⁸. Josefus' tilknytning til den romerske eliten kan imidlertid også sies å styrke kildeverdien, ettersom Josefus kan ha hatt tilgang til både Vespasians og Titus' personlige memoarer fra felttoget i Judea⁷⁹.

⁷⁵ Se i den forbindelse Schürer 1973, 57 og Ravnå 1992, 13-14.

⁷⁶ Diskutert i Rajak 1983, 82-83; 91-96; 228-229; Goodman 1987, 198-19 og Bentwich 2006 (1914), 146-162.

⁷⁷ Ronald Martin beskriver Josefus som en "pro-flavisk jøde" (Martin 1981, 195).

⁷⁸ Rajak 1983, 185-186.

⁷⁹ Bilde 1988, 78.

For å oppsummere kan man si at Josefus' forfatterskap, og *Bellum Judaicum* spesielt, er en svært betydningsfull kilde til Det jødiske opprøret. Med kildens styrker og svakheter i minne vil den stå helt sentralt i vurderingen av den jødiske motstanden i 66-70 mot romersk styre.

3.5 Mynter.

I den grad arkeologiske kilder skal benyttes i denne oppgaven begrenser det seg til et lite utvalgt numismatisk materiale. Under Det jødiske opprøret gav opprørerne ut en rekke mynter⁸⁰, som i ettertiden har blitt katalogisert i fem serier. De forskjellige myntene er slått med en indikasjon på når de ble gitt ut, fra "ÅR 1" til "År 5"⁸¹. Selv om opprøret bare varte i fire år, hadde jødene en annerledes tidsregning. For dem varte opprøret i fem år⁸².

Med hensyn til mynter finnes det en rekke kritiske spørsmål som må stilles. Hvem var ansvarlig for produksjonen av myntene? Når og hvor skjedde dette? For hvem ble de gitt ut? Alle disse bør kunne besvares for at myntene skal kunne relateres på noen som helt vis til Det jødiske opprøret. Som kildematerialet er mynter først og fremst en sterk indikator på produsentens, som oftest makthavernes, synspunkter, slik vedkommende ønsket å formidle det i det offentlige rom.

I denne oppgaven står det skriftelige, og ikke arkeologiske, kildematerialet i sentrum. I den grad de jødiske myntene blir anvendt er det for å bekrefte, eller avkrefte, aspekter ved den jødiske motstanden. Myntene skal i kapittel fem tolkes som en pekepinn på hvilken retorikk de jødiske opprørerne omgav seg med. Det vil derfor være særlig fruktbart å se dem i forhold til Josefus' verker.

3.6 Andre kilder.

Bortsett fra Tacitus', Dios, Cæsars og Josefus' forfatterskap og myntene fra Det jødiske opprøret vil også andre kilder anvendes. Disse blir hovedsakelig brukt for å supplere i de

⁸⁰ Se Schürer 1979, 62-66 for en innføring i hvilke mynter som fantes i Judea.

⁸¹ Se Mynt 1 (punkt 8.3) og Mynt to (punkt 8.4) for eksempler på slike mynter fra opprøret.

⁸² Kadman 1960, 54; 98.

tilfeller hvor hovedkildene ikke kan benyttes⁸³. I det følgende skal vi nøye oss med å gå inn på den av disse som benyttes mest, nemlig forfatterskapet til Gaius Suetonius Tranquillus (eller bare "Sveton").

3.7 Sveton.

Sveton, som var en romersk biograf, ble født rundt år 70 inn i en velstående familie. Hans far, Suetonius Laetus, tilhørte ridderklassen og tjenestegjorde i den romerske hæren. Under Plinius den yngres⁸⁴ vinger slo Sveton seg opp og fram i Roma blant annet som advokat og lærer. Under Trajan og Hadrian oppnådde Sveton tre prestisjefylte stillinger i den keiserlige administrasjonen⁸⁵.

Svetons mest kjente verk var *De vita Caesarum* ("om keisernes liv")⁸⁶, som er en biografisk oversikt over Julius Cæsar og keiserne fra og med Augustus til Domitian. Verket ble publisert en gang tidlig på 100-tallet, og er, med unntak av de første kapitlene om J. Cæsar, bevart i sin helhet. Takket være sine nære tilknytning til keiseradministrasjonen fikk Sveton tilgang til de keiserlige arkiver, og disse regnes som Svetons kilder. Om særlig de flaviske keiserne kan Sveton sannsynligvis ha plukket opp informasjon selv. I motsetning til Tacitus, Dio og Josefus var Sveton ingen historiker. Han var en biograf, det vil si at han fokuserte på å samle inn informasjon som kunne belyse keisernes personligheter og virke. Sveton retter ingen moralsk pekefinger mot de keiserne han forteller om, snarere tvert imot får leseren servert en rekke anekdoter og historier som minner mest om sladder.

I presentasjonen av de forskjellige keiserne i *De vita Caesarum* kan man finne opplysninger som vil kunne brukes i forskjellige deler av oppgaven. Sveton kan for eksempel fortelle om keisernes lovgivning i forhold til druidene, det keltiske presteskapet. Med tanke på Svetons nære forhold til keiserapparatet er det ingen grunn til å betvile ham når det fortelles om hvilke offentlige standpunkt keiserne tok til det keltiske og jødiske samfunnet.

⁸³ I slike tilfeller vil nødvendig informasjon gis.

⁸⁴ Plinius den yngre (f. 61 - d. ca. 112) var en romersk forfatter og embetsmann. Trajan sendte Plinius til Bithynia som stattholder.

⁸⁵ OCD 2003, 1451.

⁸⁶ Robert Graves' oversettelse (1957) benyttes.

3.8 Konkluderende bemerkninger.

Denne gjennomgangen av kildene har belyst hva de i grove trekk handler om og hvordan en forståelse av forfatteren og dennes samtid påvirker vurderingen av hvilke styrker og svakheter de har som kilder til keltisk og jødisk motstand mot romersk styre.

I de tre påfølgende kapitler skal vi gå inn på det som er hoveddelen i denne oppgaven. Hva var bakgrunnen for de to opprørene, og hvordan ble kelterne og jødene mobilisert? Ved å sammenlikne resultatene fra vurderingen av opprørene vil vi kunne avgjøre hvor like eller ulike opprørene er. Slik vil vi kunne avgjøre hvorfor opprørene ble så alvorlige.

4.0 Boudica-opprøret i år 60-61

I år 60 brøt det ut et voldsomt opprør i Britannia blant icenerne og trinovanterne⁸⁷ under ledelse av dronning Boudica⁸⁸. Boudica klarte i følge Tacitus å mobilisere store deler av befolkningen, deriblant to stammer og en rekke støttespillere (*Ann.* XIV, 31). Det første opprørene gjorde var å gå til angrep på den romerske kolonien ved Camulodunum⁸⁹.

Prokurator Catus Decianus hadde bare mulighet til å sende et par hundre soldater i forsterkning, og etter to dagers beleiring hadde de keltiske opprørerne plyndret kolonien og slått ned enhver form for romersk motstand. Under ledelse av Petilius Cerialis marsjerte den niende legion i hu og hast mot Camulodunum for å slå ned opprørerne, men de mislyktes. Hele legionen ble utslettet. Opprørerne dro deretter sørover hvor de plyndret og brente ned Londinium og Verulamium⁹⁰. Dio kan fortelle at så mange som åtti tusen romerske borgere og forbundsfeller ble myrdet (Dio LXII:1, 1)⁹¹. Den romerske generalen Suetonius Paulinus, som var kjent for sin kyndighet som feltherre, klarte til slutt å slå ned opprøret og Boudica mistet livet⁹².

For at vi senere skal kunne vurdere hvorfor Boudica-opprøret ble så alvorlig er det først nødvendig å få en inngående kjennskap til opprøret. I dette kapitlet skal vi derfor undersøke hvorfor opprøret brøt ut og hvordan den keltiske befolkningen ble mobilisert.

Det synes naturlig at vi først danner oss et bilde av det keltiske samfunnet, både før og like etter den romerske invasjonen. En gjennomgang av de utløsende hendelsene blir etterfulgt av en diskusjon av de bakenforliggende, eller strukturelle, årsakene. Avslutningsvis skal opprørerne og Boudicas tale vurderes. Talen synliggjør hvilken sosial dynamikk som kan ha bidratt til at så mange keltere ble mobilisert.

⁸⁷ Icenerne og trinovanterne holdt til det som i dag tilsvarende sørøstlige deler av England, det vil si fylkene Essex, Norfolk og Suffolk.

⁸⁸ I dette tilfellet har man altså en kvinnelig dronning, og ikke høvding. Dette var åpenbart ikke et uvanlig fenomen i samfunn hvor makten var personlig og arvelig. Andre fremtredende eksempler på kvinnelige regenter er Kleopatra VII (f. 69 – d. 30 f.Kr.) i Egypt og Septimia Zenobia (d. år 274 e.Kr.) i Palmyra. Se for øvrig Piggott 1975, 41.

⁸⁹ Dagens Colchester i grevskapet Essex, like nordøst for London.

⁹⁰ Londinium tilsvarende dagens London, mens Verulamium lå nær det nåværende St. Albans i grevskapet Hertford.

⁹¹ Graham Webster mener dette antallet er svært overdrevet. Antakelig var det ikke engang snakk om halvparten så mange (Webster 1978, 96). Tacitus hevder i *Annales* at sytti, og ikke åtti, tusen døde (*Ann.* XIV, 33).

⁹² Tacitus forteller at Boudica døde av gift (*Ann.* XIV, 37), mens Dio skriver at hun døde av naturlige årsaker (Dio LXII:12, 6).

4.1 Kelterne, deres sosiale struktur og tilknytningen til kontinentet.

Den innfødte befolkningen i Britannia, kelterne, levde like forut for den romerske invasjonen på slutten av keltisk jernalder⁹³. De keltiske samfunnene og deres identitet var sosialt organisert og knyttet til stammer av varierende størrelser. Disse stammene var den største sosiale enheten i samfunnet⁹⁴. Brorparten av stammebefolkningen drev med jordbruk og andre primærnæringer som jakt. Klimaet i Britannia var gunstig for jordbruksvirksomhet, og i tillegg var området rikt på metaller som kunne utvinnes⁹⁵. Kelternes religiøse tro var sterkt knyttet til naturen, og de tilba en rekke guder og ånder. Selv om man ikke har bevart keltiske skriftelige kilder indikerer arkeologiske utgravninger at de forskjellige gudene ble oppfattet som personifikasjoner av naturfenomener⁹⁶.

Utgravninger av graver i nordøstlige deler av dagens England har gitt sterke indikasjoner på at det keltiske samfunnet hadde en form for krigerelite. Gravene inneholdt nemlig verdifulle prestisjegenstander av edle metaller og rustninger, samt stridsvogner. Ifølge Cæsar skal disse vognene ha blitt brukt av medlemmer av eliten i krig med stor suksess (*B Gall.* IV, 33). Arkeologer har også funnet ut at det i Britannia i løpet av det andre århundret f.Kr. ble bygget store fort og festninger. Det kanskje mest berømte eksempelet er Maiden Slott like sørvest for dagens Dorchester. Slike fort er et klart bevis for at de keltiske stammene var i konstant krig med hverandre⁹⁷. Også det skriftelige kildematerialet synes å underbygge en slik praksis. Cæsar påpeker at stammene slåss om territorier og makt (*B Gall.* V, 11).

I det skriftelige kildematerialet har man bevart informasjon om en rekke medlemmer av den keltiske eliten. Disse beskrives som ”konger”, eller ”høvdinge”. Tacitus nevner Prasutagus som var icenernes konge (*Ann.* XIV, 31) og Cogidumnus, som var konge over den stammen

⁹³ Karakteriseres av at jern ble brukt til redskaper og våpen i stor utstrekning. Den keltiske jernalderen i Britannia begynte i det 8. århundret f.Kr., og varte frem til den romerske invasjonen.

⁹⁴ Piggott 1975, 41.

⁹⁵ Se for eksempel Cæsar *B Gall.* V, 12.

⁹⁶ Green 1997, 24-31.

⁹⁷ Bédoyère 2006, 10-15. Man har funnet ut at de nevnte fortene sannsynligvis ble forlatt en gang rundt år 100 f.Kr. og ble erstattet av mindre landsbyer. Dette skjedde selvfølgelig ikke over natten, men tok lang tid. Man har dessverre ingen god forklaring på hvorfor. Guy de la Bédoyère foreslår at en medvirkende faktor kan ha vært eliten; ikke nødvendigvis dens sammensetning, men at de begynte å uttrykke sin status og makt på måter som tilsa at store festninger ikke lenger var nødvendig (Bédoyère 2006, 15). Dette er ingen tilfredsstillende forklaring, og i seg selv resulterer den i nye spørsmål. I alle tilfeller sannsynliggjør dette at da romerne invaderte Britannia under Cæsar i år 55 f.Kr. støtte de på stammesamfunn som ikke bodde i store festningsanlegg.

som bebodde området som tilsvarer det moderne Sussex (*Agr.* 14). Makten i de keltiske stammesamfunnene var personlig, det vil si at enkelte familier og deres ledere (høvdingene) var avhengig av å besitte prestisje og status for å ha støtte blant stammemedlemmene. Slik var høvdingene i stand til å opprettholde og konsolidere sine posisjoner, både overfor andre stammer og pretendenter. Disse høvdingene var sannsynligvis en type *big-men*, eller *stormenn*. Slike stormenns posisjon var normalt avhengig av at de besatte lederegenskaper og utviste gavmildhet og sjenerøsitet. For at dette skulle være mulig måtte høvdingen ha vært rik. En slik dynamikk kan imidlertid ha vært begrenset til eliten, i den forstand at høvdingen først og fremst var avhengig av å legitimere sin posisjon ovenfor de andre medlemmene av eliten. Dessverre vet man ikke hvordan den keltiske eliten og høvdingene ble finansiert; én mulighet er at de øvrige stammemedlemmene ble pålagt å betale tributt, én annen at høvdingene kjempet til seg kontroll over økonomiske ressurser og at de gjennom dette fikk en redistributiv funksjon i samfunnet⁹⁸. Eksempelvis kan de ulike høvdingene ha hatt kontroll over de handelsrutene man har påvist eksisterte fra så tidlig som det fjerde århundret f.Kr. mellom Britannia og Gallia⁹⁹.

De nevnte handelsrutene leder oss over på et annet viktig aspekt ved det keltiske samfunnet. Den engelske kanal utgjorde på ingen måte noen endelig grense til omverdenen! Arkeologer har funnet graver i Britannia og Gallia som er bemerkelsesverdig like¹⁰⁰. Julius Cæsars kommentar i *Bellum Gallicum* om at gallerne mottok forsterkninger fra kelterne (*B Gall.* IV, 20) indikerer også at keltiske stammer i Britannia hadde kontakt med kontinentet¹⁰¹.

4.2 De ”barbariske” kelterne og provinsen Britannia.

Romerne invaderte Britannia i år 43. Romerne hadde, i motsetning til kelterne som hadde kontakt med kontinentet, aversjoner mot å reise over kanalen fra Gallia til Britannia. En slik redsel og frykt for det ukjente var åpenbart til stede da de romerske soldatene skulle dra over til Britannia fra Gallia:

⁹⁸ Meyer 2002, 42-44. Det keltiske samfunnet i Britannia i denne perioden kan betegnes som et *big-man society*, slik Per Bjarne Ravnå mener kjennetegnet de greske samfunnene på 900-tallet f.Kr. (Ravnå 2006, 28-29). Poenget er at slike mekanismer kan illustrere hvordan dynamikken mellom høvdingen og de øvrige stammemedlemmene fungerte.

⁹⁹ Bédoyère 2006, 10.

¹⁰⁰ Bédoyère 2006, 13.

¹⁰¹ Se også Haverfield 1915, 27-28.

Thus it came about that Plautius undertook this campaign; but he had difficulty in inducing his army to advance beyond Gaul. For the soldiers were indignant at the thought of carrying on a campaign outside the limits of the known world, and would not yield him obedience until Narcissus, who had been sent out by Claudius, mounted the tribunal of Plautius and attempted to address them. (Dio LX:19, 2)

Om Dios beskrivelser er riktige kan man trygt si at de romerske soldatene måtte overskride en mental barriere da de satte seg i skipene og dro utover den kjente verdens grenser og inn i den ukjente og ubebodde¹⁰². Det er derfor kanskje ikke så rart hvordan kelterne blir beskrevet som usiviliserte barbarer. Cæsar latterliggjør dem når han forklarer hvordan de mente det var galt å spise hare, høne og gås, men at ”de holdt dem likevel for fornøyselsens skyld” (*B Gall.* V, 13). Cæsar mente for øvrig at de mest siviliserte av kelterne var de som bodde langs kysten sør på øyen. De som bodde i innlandet levde etter andre skikker:

De fleste av dem som bor inne i landet, dyrker ikke korn, men lever av melk og kjøtt, og går kledd i huder. Alle britannere farver kroppen med vaid, som gir en blå farve – det er for at de skal virke uhyggelige når de fører krig; de har langt hår og barberer alle deler av kroppen unntagen hodet og overleppen. Ti eller tolv menn har hustruer sammen, særlig har brødre hustruer sammen, eller fedre sammen med sine sønner; men de barn som blir født av slike forhold, holdes for å være barn av pikens første mann. (*B Gall.* V, 4)

Cæsars beskrivelser av kelterne indikerer et barbarisk samfunn med rare og komplekse familieforhold, annerledes fra det romerske Cæsar var vant med. Også Tacitus deler forestillingen om at kelterne var annerledes fra romerne. Tacitus forteller at kelterne delte samme ”religiøse kultur og overtro” som gallerne, at de i sin dristighet oppsøkte farer men flyktet når det bød for mye imot, og at de alle sammen var ville (*Agr.* 11)¹⁰³.

I de første fasene¹⁰⁴ av invasjonen i år 43 dannet romerne allianser med keltiske stammer. Briganterne¹⁰⁵ og deres dronning Cartimandua er et eksempel på en slik stamme (*Ann.* XII, 36). Fordi den keltiske befolkningen levde i stammesamfunn var romerne avhengige av å konstruere institusjoner som de kunne bygge sin provinsadministrasjon på. Dette resulterte i

¹⁰² Et poeng også diskutert av David Braund 1996, 10-23; 42. ”Oikumene” var romernes betegnelse på den bebodde verden.

¹⁰³ Se også Dios beskrivelse av hvordan opprørerne behandlet de romerske innbyggerne i Britannia: Dio LXII:7, 1-3.

¹⁰⁴ For en kort og god oversikt over hendelsesforløpet fra den romerske invasjonen i år 43 til og med Boudica-opprøret anbefales Salway 2000, 15-27. Se Dudley og Webster 1965, 89-179 for en mer detaljert fremstilling.

¹⁰⁵ Briganterne levde i nordlige deler av dagens England.

oppkomsten av urbane sentrum grunnlagt etter romersk modell kalt *civitates peregrinae*, det vil si administrative samfunn bestående av mennesker som ikke hadde romersk borgerrett. Slike sentre ble grunnlagt i nærheten av såkalte *oppida*, en betegnelse på de stammehovedsteder som dominerte Britannia forut for den romerske invasjonen¹⁰⁶.

De lokale administrative sentrene var selvsagt underlagt kommandoen til romerske embetsmenn. I Britannia i det første århundret var den overordnede makten delt mellom en stattholder¹⁰⁷ som hadde det overordnede ansvaret for ro og orden, og en prokurator som hadde i oppgave å ivareta keisermaktens økonomiske interesser¹⁰⁸. De respektive lokale sentrene var bebodd særlig av medlemmer av den keltiske eliten, som gjennom medlemskap i byråd fikk administrative oppgaver og makt¹⁰⁹. En slik dynamikk førte til at eliten, i motsetning til den øvrige befolkningen, tilegnet seg en romersk livsstil. De ble romanisert. Dette er omtalt i en ofte sitert passasje i Tacitus' *Agricola*:

For å venne disse spredte og uvitende og derfor dess mer krigslystne folk til fredens velsignelser oppmuntret Agricola dem privat og hjalp dem offentlig til å bygge templer og torv og vakre våningshus. Han roste de villige og irettesatte de sendrektige, og på den måten ble den tidligere følelse av tvang avløst av kappelyst om å vinne hans anerkjennelse. Han sørget også for at høvdingens sønner fikk undervisning i filosofi og litteratur, (...) ble de nu ivrige efter å tilegne seg romersk veltalenhet. Til og med vår klededrakt ble moderne blant dem, og følgelig så man mange i toga. (*Agr.* 21)

I dette sitatet peker Tacitus nettopp på en prosess hvor den keltiske eliten ble mer ”romersk”. For øvrig er sitatet preget av et svært så positivt inntrykk av Agricola; man oppfatter ham som kløktig, måteholden og fornuftig i hans behandling av kelterne. *Agricola* ble som kjent forfattet av Tacitus med det formål å skryte Agricola, for øvrig Tacitus’ svigerfar, opp i skyene. Om Agricola kan tilskrives noen ære for at den keltiske eliten tok til seg romerske skikker er derfor tvilsomt.

På tross av at enkelte medlemmer av den keltiske eliten kan ha hatt et ønske om å få innpass i provinsadministrasjonen må ikke dette overskygge det faktum at romerne, fra og med

¹⁰⁶ Verulamium ble grunnlagt ved et *oppidum*. Se også Hingley og Unwin 2005, 24-25; Meyer 2002, 170, 258, 266; Potter 1997, 24-31; Bédoyère 2006, 82-83.

¹⁰⁷ Stattholderne i Britannia var frem til og med utbruddet av opprøret: Aulus Plautius (42-47), Publius Ostorius Scapula (47-52), Aulus Didius Gallus (52-57), Quintus Veranius (57-?) og Suetonius Paulinus (59-61).

¹⁰⁸ Hingley og Unwin 2005, 24-25.

¹⁰⁹ Tacitus påpeker i *Agricola* at romerne, i tråd med gammel skikk, knyttet til seg medlemmer av den innfødte eliten for å lette administrasjonen av provinsene (14).

invasjonen i 43 og fremover¹¹⁰, møtte motstand fra en rekke keltiske stammer. Boudica-opprøret var utvilsomt det alvorligste uttrykket for en slik motstand. I følge Tacitus brøt opprøret ut når Prasutagus døde i år 60, det vil si samtidig med at Paulinus herjet øyen Mona¹¹¹ ved Britannias vestkyst (*Ann.* XIV, 29-31). I det følgende skal vi gå nærmere inn på hvorfor.

4.3 Prasutagus' død.

Prasutagus var som tidligere nevnt icenernes høvding, og han var i følge Tacitus en rik mann som hadde levd et langt liv, men som døde like før utbruddet av Boudica-opprøret (*Ann.* XIV, 31). Utover dette råder det uvisshet rundt høvdingens posisjon. Var Prasutagus icenernes høvding da de gjorde opprør i 47-48 (*Ann.* XII, 31-32)? Ettersom Prasutagus antakelig var høvding på 50-tallet kan det tyde på én av to ting: Enten slo Prasutagus til og kjempet seg til makten etter at romerne, ledet av Publius Ostorius Scapula (stattholder i 47-52), hadde fjernet en opprørsisk konkurrent, eller så var Prasutagus høvding over andre fraksjoner av iceni-stammen enn de som gjorde opprør. En serie mynter fra icenernes område nevner nemlig "Esuprastus", men det er ikke mulig å fastslå verken når denne personen levde, eller om han i det hele tatt var høvding¹¹².

Hvis icenernes opprør sent på 40-tallet ble ledet av en annen enn Prasutagus, og hvis ikke hele stammen gjorde opprør, er det ingen ting i veien for at Prasutagus kan ha vært høvding så tidlig som under den romerske invasjonen i år 43. I følge Tacitus hadde icenerne allerede da markert seg som vennligstilte overfor romerne (*Ann.* XII, 31), og Prasutagus representerte åpenbart en slik holdning. Prasutagus hadde nemlig innsatt både sine døtre og Claudius som arvinger til riket for å forsikre seg om at icenerne skulle beholde posisjonen som romernes allierte etter sin død¹¹³.

Det som skjedde etter Prasutagus sin død skrinla imidlertid alle de forhåpninger høvdingen hadde hatt for sine nærmeste og stammen for øvrig. Alle Prasutagus' og icenernes

¹¹⁰ For en innføring i de forskjellige fasene av den romerske erobringen, se Dudley og Webster 1965, 87-179.

¹¹¹ Mona tilsvarer det nåværende Anglesey, en øy som ligger like nordvest for Wales.

¹¹² Hingley og Unwin 2005, 36-39.

¹¹³ Det var vanlig å testamentere en del av formuen til keiseren for at arvingene skulle få beholde resten, se *Agr.* 43.

eiendommer ble i følge Tacitus plyndret av romerske soldater (*Ann.* XIV, 31). Fordi prokuratoren hadde ansvaret for økonomiske forhold i provinsen er det sannsynlig at Catus Decianus¹¹⁴ var sterkt involvert i plyndringen. Romerne oppførte seg som om icenerne og deres områder var krigsbytte som de kunne gjøre hva de ville med. I den forbindelse forteller Tacitus hvordan Prasutagus sine slektninger ble mishandlet: Hans døtre ble angivelig voldtatt og hans hustru, Boudica, ble pisket (*Ann.* XIV, 31).

Beretningen om hva som skjedde med icenerne etter høvdingens død viser hvordan stammen åpenbart var prisgitt en slags avtale mellom Prasutagus og keisermakten i Roma. Det er tydelig at slike avtaler var personlige, og dermed også tidsbegrensede. Tilfellet med Prasutagus var ingen ny og enestående praksis. Da for eksempel klientkongen Marcus Julius Cottius døde ble cottiernes rike annektert av Nero¹¹⁵.

At icenerne, som på 50-tallet var vennligstilte overfor romerne, gjorde opprør kan vanskelig forklares som noe annet enn et resultat av hendelsene etter Prasutagus' død. Dette gir imidlertid ikke et tilfredsstillende bilde av hvorfor opprøret ble så alvorlig som det ble. Den mer direkte romerske okkupasjonen av icenernes områder må nødvendigvis ha ført med seg endrede forutsetninger, både for stammemedlemmene generelt men også for eliten. Den gjeldende maktstruktur, hvor høvdingen og hans familie hadde vært på topp, ble opplagt rystet av romerne. Boudica erfarte dette på smertelig vis. I tillegg kan man forvente at icenerne ble underlagt økonomiske byrder. I det følgende er det derfor naturlig å diskutere økonomiens rolle for opprøret.

4.4 Skatteleggingen av Britannia.

Besides pasturing and tilling for them all our other possessions, do we not pay a yearly tribute for our very bodies? How much better it would be to have been sold to masters once for all than, possessing empty titles of freedom, to have to ransom ourselves every year! How much better to have been slain and to have perished than to go about with a tax on our heads! (Dio LXII:3, 3-4)

¹¹⁴ Som nevnt innledningsvis var Decianus prokurator da Boudica-opprøret brøt ut.

¹¹⁵ Cottiernes rike lå i Alpene vest for Torino. Som romersk provins ble området kalt *Alpes Cottiae*. Se for øvrig Nero 18.

Dette sitatet er et utdrag fra en tale angivelig holdt av Boudica til de keltiske opprørerne. Boudica mente det ville ha vært bedre for kelterne å ha blitt solgt som slaver eller drept enn å fortsette å betale skatt. Typer skatter de måtte betale var en avgift på jordbruksproduksjonen, *tributum soli*, og en kornskatt, *annona*. Utdraget fra Boudicas tale borger også for at de måtte betale en personlig skatt, *tributum capitis*, og i tillegg la romerne toll på handelsruter¹¹⁶. Skatter og avgifter ble påtvunget provinsbefolkningen ikke som straff, men som en inntektskilde for driften av provinsadministrasjonen og lønn til de romerske troppene. Prokuratoren var ansvarlig for å samle inn disse, og ble assistert av romerske veteraner bosatt i Camulodunum¹¹⁷. Man har ikke fullstendig oversikt over nøyaktig når romerne begynte å skattelegge den innfødte befolkningen. Kanskje skjedde dette samtidig med at de forskjellige stammene ble underlagt romersk herredømme. Britannias første stattholder, Aulus Plautius, kan for eksempel ha krevd skatter og tributter fra stammene i sørøst (icenerne og trinovanterne inkludert), men ikke fra stammene i vest da disse ikke ble pasifisert før senere. Kildene kan dessverre ikke gi noen sikre opplysninger om dette. En annen mulighet er at icenerne måtte begynne å betale skatter da Prasutagus døde og deres klientstatus opphørte. Om dette stemmer vil det utvilsomt peke i retning av at den romerske skatteleggingen var av avgjørende betydning for utbruddet av opprøret.

Selv om man i utdraget ovenfor kan få et inntrykk av at den romerske skatteleggingen virkelig var et ankepunkt for Boudica må man huske på at det ikke er dronningen selv som sa dette, men at det er Dio som videreformidler noe hun skal ha sagt. Om Dio gjør rett i å tillegge Boudica økonomisk relaterte argumenter i sin tale betyr det i så fall at historikeren står som en motpol til Tacitus. I den svært så beskjedne graden Tacitus omtaler skatteleggingen av Britannia står det skrevet i *Agricola* at kelterne fant seg i ”å betale skatter og bære de andre byrder som den keiserlige regjering pålegger dem” så lenge de ikke ble urettferdig behandlet (*Agr.* 13). Slik Tacitus så det hadde altså de keltiske stammene ikke noe problem med å betale skatter til romerne.

Hvilke av de to beretningene er mest troverdig? Dio forfattet som kjent sitt store verk en gang rundt år 200, omtrent 140 år etter opprøret. Tacitus sin beretning i *Annales* og *Agricola* er skrevet i en tid betraktelig nærmere opprøret. Som det ble nevnt i kapittel tre må man også

¹¹⁶ Se i den forbindelse *Agr.* 19. og Bédoyère 2006, 91-100.

¹¹⁷ Webster 1978, 88. Ifølge Tacitus gikk skattene også til opprettholdelsen av ”den romerske fred”. Dette ble poengtert i en tale holdt av den romerske generalen Petilius Cerialis til noen germanske stammer etter Det bataviske opprøret i 69-70 (*Hist.* IV, 73-74).

huske på at Tacitus, i motsetning til Dio, hadde tilgang til informasjon fra mennesker som personlig hadde vært i Britannia¹¹⁸. Dette trenger imidlertid ikke bety at Tacitus gir et riktig bilde av kelternes syn på de romerske skattene. Som vist ovenfor skrev Tacitus at kelterne godtok skattene så lenge de ikke ble urettferdig behandlet. Dette kan tolkes som at Tacitus indirekte sier at kelterne ville betale skatter så lenge kompetente romerske embetsmenn styrte provinsen. Det kan ikke være tilfeldig at denne kommentaren finnes i *Agricola*, som ble forfattet til ære for Tacitus' berømte svigerfar, og ikke i for eksempel *Annales* eller *Historiae*. Det er derfor en stor sannsynlighet at Tacitus overdrev kelternes villighet til å betale skatter.

At kelterne ikke ønsket å betale skatter er én ting, en annen er hvordan dette kan relateres til utbruddet av opprøret. Vi må få det klart for oss hvordan de romerske skattene fra sent på 40-tallet og utover stilte seg i forhold til tidligere praksis. Om Britannia i den preromerske perioden har man ikke tilstrekkelig kunnskap om de økonomiske utgiftene til den innfødte befolkningen. Et forslag var at de betalte tributt til de respektive høvdingene¹¹⁹. I den "romerske perioden" var Cæsar den første som skattela deler av befolkningen i Britannia. Mens romerne var opptatt med å kjempe mot keltiske stammer fikk de uventet støtte av trinovanterne. Trinovanternes konge var blitt drept av en fiendtlig stamme, antakelig som et resultat av maktpolitiske stridigheter. Den avdøde kongens sønn, Mandubracius, hadde derfor overgitt seg til Cæsar, og snart fulgte resten av stammen etter. Cæsar forlangte gisler og korn til hæren som et tegn på underkastelsen. Han forlangte tributt også av andre stammer som overga seg; deriblant *kenimagnerne*, *segontiakerne*, *ankaliterne*, *bibrokerne* og *kassierne*. Etter at Cassivellaunus ble beseiret var det naturlig at Cæsar tok krigsfanger, og at han påla de keltiske stammene å betale årlige skatter (*B Gall.* V, 20-22)¹²⁰. De keltiske stammene som ble skattelagt av Cæsar var de som levde i de sørøstlige områdene. Man vet derimot ikke om disse stammene fortsatt betalte skatt til romerne på 40-tallet, eller om skattetrykket økte etter hvert som romerne konsoliderte posisjonen i Britannia utover 40- og 50-tallet.

I kildematerialet nevnes det ingenting om at grupper i de keltiske stammesamfunnene ble fritatt fra å betale skatt. For den generelle befolkningens vedkommende er det opplagt at perioden under romerne betydde harde økonomiske vilkår. I følge Dio klagde nemlig

¹¹⁸ Kapittel 3 punkt 3.1/2.

¹¹⁹ Punkt 4.1.

¹²⁰ Det er uvisst hvem de fem stammene egentlig var og hvor de holdt til. Graham Webster foreslår at *kenimagnerne* er et annet navn på icenerne (Webster 1978, 36).

innbyggerne både i Gallia og Britannia sent på 60-tallet på skattetrykket (Dio LXIII:22, 1). I den forbindelse kan det være fornuftig å se hva Tacitus skriver om sin berømte svigerfar:

Han [Agricola] forsøkte å lette byrden ved de tyngende kornleveranser ved å fordele den likelig og rettferdig og sette en stopper for de underfundighetene som tok sikte på vinning, og som ikke var mindre tunge å bære enn skattene selv. For riktig å håne britene tvang man nemlig dem som bodde i de kornfattige områder, til å vente i langsommelige tider utenfor de stengte kornmagasiner og endog til å kjøpe korn til oppskrudde priser. (Agr. 19)

I dette utdraget kommer det tydelig frem at Agricola gikk hardt ut mot en praksis blant romerske embetsmenn som gikk ut på at kelterne ble tvunget til å betale dyre dommer for korn. Det urimelige ved denne praksisen, foruten de høye prisene, var at kornet i utgangspunktet kom fra kelterne selv som de hadde måttet gi fra seg som skatt. En slik praksis kan også ha vært utbredt før utbruddet av Boudica-opprøret.

Det er uvisst om de romerske skattene utfordret den keltiske elitens maktgrunnlag, det vil altså si elitens mulighet for å akkumulere rikdom som gjorde det mulig for høvdingene å ikle roller som *big-men*. En ting som imidlertid er sikkert er at den romerske eliten ved to anledninger gav kelterne en hjelpende økonomisk hånd.

4.5 Romerske pengegaver og lån.

An excuse for the war was found in the confiscation of the sums of money that Claudius had given to the foremost Britons; for these sums, as Decianus Catus, the procurator of the island, maintained, were to be paid back. This was one reason for the uprising; (Dio LXII:2, 1)

I dette sitatet forteller Dio at Claudius skal ha gitt en sum penger til medlemmer av den keltiske eliten. Disse ble krevd tilbake av prokurator Decianus. I den forbindelse er det en rekke spørsmål som melder seg. Hvorfor gav Claudius penger til den keltiske eliten i utgangspunktet? Når krevde Decianus pengene tilbake? Hvorfor kan det ha vært en årsak til opprøret?

Kanskje Claudius sin giverglede kan forklares i lys av den politikken romerne praktiserte i provinsene med å knytte til seg fremstående medlemmer av samfunnet, først å fremst for å

etablere ro og orden snarest mulig. De keltiske høvdingenes posisjon og status kan forstås i lys av en *big-man* dynamikk, noe som betydde at de var avhengige av å kunne utvise sjenerøsitet overfor de øvrige medlemmene av eliten i stammen. Ved å gi pengegaver til de fremste medlemmene av den keltiske eliten etablerte Claudius personlige forhold mellom seg selv og de forskjellige høvdingene. Slike forhold var vertikale, det vil si at høvdingene stod i gjeld, både rent økonomisk men også på et psykologisk plan, til Claudius. At den keltiske eliten i det hele tatt tok i mot gaven fra Claudius kan også tolkes som en elite som gradvis orienterte seg mot romerne. Som nevnt tidligere kunne nemlig den innfødte eliten få innpass i den lokale romerske administrasjonen¹²¹.

Når Decianus kan ha krevd pengene tilbake vet man ikke. Det kan ha skjedd like etter Claudius' død i 54, eller da Prasutagus døde. Et slikt krav ville ført til at den innfødte eliten nærte misnøye mot det romerske styret. Et krav om å betale tilbake en gave ville ha opprørt den keltiske eliten, og det er ikke sikkert at de hadde muligheten til å betale tilbake de summene det var snakk om. Dios vurdering at dette var en årsak til opprøret fremstår derfor troverdig.

Det var imidlertid ikke bare Claudius som hadde økonomiske følere ute blant kelterne:

(...) another [excuse for the war] was found in the fact that Seneca, in the hope of receiving a good rate of interest, had lent to the islanders 40,000,000 sesterces that they did not want, and had afterwards called in this loan all at once and had resorted to severe measures in exacting it. (Dio LXII:2, 1)

Her forteller Dio at Lucius Annaeus Seneca¹²² krevde tilbake penger, nærmere bestemt 40 millioner sestertier¹²³, som han hadde lånt til kelterne. Seneca skal ha tydd til ekstreme midler for å samle dem inn, men Dio avslører ikke hva disse konkret gikk ut på. Også i dette tilfeller kan man stille noen spørsmål. Hvorfor krevde Seneca pengene tilbake? I forbindelse med Neros overtakelse av keiserverdigheten i år 54 oppstod det diskusjoner blant eliten i Roma hvorvidt det var gunstig å opprettholde presset på de fiendtlige stammene i Britannia. Nero skal angivelig ha gitt uttrykk for at han ønsket å orientere seg mot en mer passiv

¹²¹ Se punkt 4.2.

¹²² Også kalt "Seneca den yngre". Seneca (f. år 4 f.Kr. – d. 65) var en romersk filosof, forfatter og politiker. Seneca ble født i Cordoba, men slo seg opp og fram i Roma som retoriker og som Neros lærer og rådgiver. Var svært rik, men falt i unåde hos Nero og ble angivelig tvunget til å begå selvmord.

¹²³ Sestertierne kommer fra det latinske ordet *sesquiertius*, som kan oversettes til "halvtredje". Sestertien var ¼ denar, og under keiser Augustus var sestertien den største av kobber/bronsemyntene.

imperialistisk politikk i forhold til Britannia (*Nero* 18). Dette kan ha vært et resultat av de negative rapportene fra Scapulas kamper mot silurene på siste halvdel av 40-tallet og begynnelsen på 50-tallet¹²⁴. Senecas avgjørelse om å kreve tilbake lånet kan ha blitt påvirket av dette, og 40 millioner sestertier er såpass mye penger at det ville tatt kelterne lang tid å betale dem tilbake. I så tilfelle er det klart at de kan ha lidd i lengre tid under stadige trusler fra Senecas torpedoer. Seneca kan for eksempel ha engasjert de romerske veteranene i Camulodunum til en slik jobb¹²⁵.

I likhet med Claudius er det fornuftig å vurdere hvorfor Seneca lånte penger til kelterne. I sitatet fra Dio leser vi at Seneca hadde ambisjoner om å tjene gode penger ved å kreve høye renter. Dette er det ingen grunn til å betvile. Antakelig ønsket Seneca å etablere et patronklient forhold til den keltiske eliten. Kanskje Seneca gjennom dette kunne få en finger med i spillet rundt utvinningen av metaller i Britannia (som den innfødte eliten kan ha hatt kontroll over)?

Det mest oppsøynsvekkende ved Senecas lån er hvordan Dio i utdraget ovenfor skriver at de ”ikke engang ønsket Senecas penger” (fritt oversatt). Guy De la Bédoyère begrunner Dios ordvalg med at kelterne måtte ta opp lån slik at de skulle kunne betale de skattene som var pålagt dem av romerne¹²⁶. Seneca tok som kjent renter, så man kan skjønne hvorfor eliten ikke ønsket pengene hans. En annen tolkning, som ikke utelukker den første, var at eliten tok i mot lånet fra Seneca fordi de behøvde ressurser for å opprettholde sin posisjon i de respektive stammesamfunnene. Den romerske skatteleggingen kan ha forstyrret den økonomiske balansen i det innfødte samfunnet som elitens status og makt var avhengig av. En tredje mulighet er at den keltiske eliten tok opp lån fra Seneca slik at de skulle kunne skyte inn penger i romerske byggeprosjekter og liknende i provinsen. Ved å blidgjøre provinsadministrasjonen kunne den keltiske eliten få innpass i de lokale byråd i *civitates*, noe som betød at de fikk makt og innflytelse.

Uansett hvilken tolkning man finner mest troverdig er det ikke tvil om at Decianus’ og Senecas innkrevning av pengegaver og lån ville ha ført den innfødte eliten ut i vanskeligheter. Dette, i tillegg til skatteleggingen, resulterte i at hele den keltiske befolkningen mislikte det

¹²⁴ Se i den forbindelse *Agr.* 13.

¹²⁵ Se Webster 1978, 83-84 og punkt 4.6.

¹²⁶ Bédoyère 2006, 36.

romerske styret. Det er derfor ikke unaturlig at det utviklet seg et hat blant kelterne til provinsadministrasjonens hovedsete, kolonien ved Camulodunum.

4.6 Kolonien ved Camulodunum.

Kolonien ved Camulodunum ble grunnlagt da Scapula var stattholder i Britannia, sannsynligvis i 49. Etableringen av slike kolonier (av lat. *colonia*) var en romersk praksis som skulle sikre militær og politisk kontroll i provinsene. Camulodunum lå i området hvor trinovanterne og icenerne holdt til. Siden 43 hadde det ligget et romersk fort på samme sted (*Ann.* XII, 31-32). Denne kolonien var den eneste som ble anlagt i Britannia i løpet av de førti første årene romerne styrte. I Tacitus' *Annales* finner man indikasjoner på at den romerske kolonien ved Camulodunum ble sterkt mislikt:

Særlig var hatet bittert overfor veteranene, fordi disse nylig var blitt bosatt som en koloni i Camulodunum og drev innbyggerne ut av deres hus, jaget dem bort fra deres marker og kalte dem krigsfanger og slaver, og de andre soldatene så med sympati på veteranenes tøylesløshet, da de selv hadde samme innstilling og håpet senere å oppnå samme selvrådighet. Dessuten ble det tempel som var blitt oppført for å dyrke den guddommelige Claudius, ansett som et truende symbol på evig trelldom, og de som var prester der, karene til seg hele landets rikdom under påskudd av at det var til religiøse formål. (*Ann.* XIV, 31)

Av dette sitatet kommer det frem at det var en rekke forskjellige aspekter ved kolonien som frembrakte kelternes vrede. Det fremste, som var økonomisk betinget, var hvordan de romerske veteranene bosatt i kolonien hadde fortrent keltiske bønder fra sine eiendommer. Dette var ingen uvanlig praksis da legionsoldater normalt fikk et jordstykke som de kunne leve av etter utført tjeneste¹²⁷. I løpet av denne prosessen utviste veteranene åpenbart ingen sympati med de innfødte bøndene, de skal følge Tacitus ha kalt kelterne "krigsfanger og slaver" (*Ann.* XIV, 31). Medfører dette riktighet er det forståelig at kelterne så på kolonien som undertrykkende. I Tacitus' *Agricola* blir kolonien dertil passende beskrevet som "arnestedet for briteres trelldom" (*Agr.* 16).

¹²⁷ Dudley og Webster 1965, 149-150.

Et annet ankepunkt for den innfødte befolkningen ved kolonien var at der fant man også et tempel dedikert til den avdøde og guddommeliggjorte Claudius¹²⁸. Kelternes misnøye mot tempelet kan selvfølgelig ha vært basert på et religiøst grunnlag, men av det refererte sitatet ovenfor kommer det frem at det snarere var økonomiske hensyn som lå til grunn.

Tempeltjenerne og prestene ved tempelet var nemlig opptatt av å kare til seg ”hele landets rikdom” under påskudd av at det var til religiøse formål.

I motsetning til Tacitus nevner ikke Dio at kelterne hadde et horn i siden til kolonien ved Camulodunum. I likhet med diskusjonen rundt skatteleggingens betydning for opprøret, hvor som kjent Dio og Tacitus utviste et forskjellig syn, er dette verdt å legge merke til. En mulig forklaring på denne uoverensstemmelsen er at Dio, som tross alt skrev om Boudica-opprøret lenge etter Tacitus, måtte basere seg på andre, og kanskje ikke like detaljerte kilder. Fordi det første opprørene gjorde var å gå til angrep på kolonien er Tacitus’ versjon å anse for den mest troverdige.

Hva kan man så konkludere om økonomiens rolle for Boudica-opprøret? Etter hvert som romerne konsoliderte sin posisjon i Britannia ble de keltiske stammene pålagt å betale skatter for å finansiere den romerske administrasjonen og de stående styrkene. Da pengegivene og lånene fra henholdsvis Claudius og Seneca ble krevd tilbakebetalt er det rimelig å anta at samtlige sosiale lag i den keltiske befolkningen så med avsky på det romerske styret. Etableringen av kolonien ved Camulodunum førte til at keltiske bønder mistet sitt næringsgrunnlag. Det er ingen tvil om at økonomiske faktorer var av helt avgjørende betydning for kelternes motivasjon til å gå til opprør i år 60.

Hva tempelet i Camulodunum angår er det verdt å påpeke hvordan det institusjonaliserte keiserkulten, som var unik i den forstand at ingen annen kult i den kjente verden (Britannia inkludert) kunne vise til en liknende organisasjon på samme nivå. Nå er det ikke dermed sagt at kelterne ble tvunget til å delta, det kan til og med være at enkelte medlemmer av den keltiske eliten var med på å finansiere den¹²⁹. Hadde likevel visse medlemmer av det keltiske samfunnet spesielt god grunn til å mislike tempelet? Dette spørsmålet leder over på det neste hovedpunktet: ”Religionens rolle”.

¹²⁸ Bédoyère 2006, 130-159.

¹²⁹ Rives 2002, 265-268.

4.7 Religiøst motivert motstand?

I forbindelse med Boudica-opprøret finner man ikke i kildematerialet referanser til keltere som protesterte mot romersk styre på religiøst grunnlag. Den eneste referansen man har til religion i forbindelse med opprøret er Dio som forklarer at Boudica, før slaget mot Paulinus og de romerske troppene braket løs, utførte et ritual og ba til en kvinnelig guddom ved navn "Andraste" om seier (Dio LXII:6, 1-5). Druidene, det keltiske presteskapet, *kan* imidlertid hatt en sentral rolle for den keltiske motstanden mot romerne.

4.8 Druidene.

Fremme på stranden hadde fiendens slagrekke bredt seg utover, tett i tett av væpnete menn; kvinner trengte seg imellom her og der, på furiers vis bar de fakler i hendene, kledt i sørgedrakt og med utslått hår. Rundt omkring stod druidene som med hendene løftet mot himmelen utstøtte gruvekkende forbannelser. Det uvante syn lamslo først våre soldater så at de uten å kunne røre seg utsatte sine legemer for sår. Men da så feltherren ansporte dem og de selv innbyrdes egget hverandre til ikke å la seg skremme av en skare kvinnfolk og galninger, rykket de frem, slo ned dem som gjorde motstand og drev dem inn i deres egen fakkellid. (*Ann.* XIV, 30)

I dette sitatet forteller Tacitus hva som møtte Paulinus da han i år 60 ledet de romerske styrkene i et angrep på øyen Mona i de ugjestmilde traktene vest i provinsen. Beskrivelsene er tydelig nedlatende. Det keltiske samfunnet fremstår som kaotisk, bebodd av en skare kvinnfolk og "galninger". Disse galningene identifiseres som druider, som "med hendene løftet mot himmelen utstøtte gruvekkende forbannelser". Begrepet *druide* finner man i kildematerialet utelukkende i flertallsform, det vil si som det greske *druidai* eller latinske *druidae*. Etymologisk sett forbindes "druide" med tresorten eik, noe som i følge Miranda J. Green kan forklares med forbindelsen mellom druidene og deres hellige lunder¹³⁰. I perioden mellom det fjerde århundret f.Kr. til det fjerde århundret e.Kr. er druidene omtalt av tjue forfattere¹³¹.

Det interessante er ikke at Paulinus gikk til angrep på noen druider på en øy utenfor Britannias vestkyst, men snarere om druidene spilte en rolle under Boudica-opprøret. W. F.

¹³⁰ Green 1997, 9. Se også Piggett 1975, 100-101.

¹³¹ For en fullstendig oversikt over de antikke kilder som omtaler druidene, se Webster 1999, 2-4.

Tamblyn poengterer at Tacitus' kommentar, som gjengitt ovenfor, er den eneste kilden som knytter druider til Britannia¹³². I følge Tamblyn er det derfor ikke tilstrekkelig kildegrunnlag for å hevde at det i det hele tatt fantes druider i Britannia¹³³. I det følgende skal vi argumentere for det motsatte. Fordi det fantes druider i Gallia og på Mona utenfor Britannias kyst, og fordi gallerne og kelterne hadde kontakt med hverandre¹³⁴, er det rimelig å anta at det eksisterte druider blant de keltiske stammesamfunnene. Dette innbefatter også stammene i østlige deler av Britannia, som icernerne og trinovanterne. For å kunne si noe om disse druidene kan vi derfor studere druidene i Gallia, som er adskillelig bedre omtalt i kildematerialet.

I følge Cæsar oppstod druidenes lære i Britannia (*B Gall.* VI, 13-14). Gallere som ønsket å bli druider; sannsynligvis var dette menn fra aristokratiske familier, måtte derfor reise dit for opplæring. Et viktig punkt i druidenes lære var at sjelen aldri døde, men etter et menneskes død gikk den over til et annet menneske. Druidene var også opptatt av astronomi og universets natur og jordens størrelse. Denne lærdommen ble mest sannsynlig formidlet muntlig, og det kunne ta unge menn opptil tjue år å tilegne seg druidenes kunnskap¹³⁵. Cæsar kan også fortelle at på en bestemt tid av året samlet druidene seg på et spesielt sted i *karnuternes land*¹³⁶ (*B Gall.* VI, 13). Dette var et slags folketing hvor tvister ble lagt fram og druidene avsa sine dommer.

I Gallia var druidene innflytelsesrike og respekterte medlemmer av eliten i stammesamfunnene. Internt var de hierarkisk strukturert. Cæsar kan fortelle at det blant druidene fantes en øversteprest (*B Gall.* VI, 13). Når øverstepresten døde ble en ny valgt ved avstemning, eller om det oppstod uenighet kunne det bryte ut stridigheter om stillingen. Druidene hadde som oppgave å ta seg av religiøse saker, og de var derfor autoriteter på teologiske spørsmål og ofringer. Druidene var også bindeleddet mellom menneskene og gudene, og de deltok heller ikke i krig. Druidene hadde i tillegg øverste myndighet på mer verdslige områder, for eksempel som dommere i offentlige og private uoverensstemmelser. De hadde makt til å utvise den straff de anså passende¹³⁷.

¹³² Tamblyn 1909, 26-28.

¹³³ Tamblyn 1909, 36.

¹³⁴ Se punkt 4.1.

¹³⁵ Piggott 1975, 112-119.

¹³⁶ Mest sannsynlig var dette stedet en plass i nærheten av *Autricium*, som var karnuternes hovedstad. I dag tilsvarer dette Chartres, en by i midtre Frankrike.

¹³⁷ Piggott 1975, 108-112; Webster 1978, 28.

Cæsars beskrivelser av druidene i Gallia må utvilsomt vurderes kritisk. *Bellum Gallicum* er Cæsars, en generals og romersk aristokrats, betraktninger om krigene i Gallia, og det er ikke ofret særlig spalteplass til etnografiske digresjoner¹³⁸. Cæsar kriget i Gallia i en årrekke, og da vil han fått en inngående kjennskap til det galliske samfunnet. Nettopp fordi Cæsar ser det bryet verdt å beskrive druidene kan man anta at de spilte en viktig rolle i stammesamfunnene. Man kan dessverre ikke kryssjekke de konkrete beskrivelsene av druidenes med andre kilder som omtaler druidene i Gallia på samme tid, så forbehold må tas.

4.9 Druidenes relasjon til Boudica-opprøret.

Hadde druidene spesiell grunn til å sette seg opp mot den romerske okkupasjonen, og dermed også tempelet i kolonien ved Camulodunum? Norman J. DeWitt argumenterer for at druidene og deres religion ikke kan ha vært et samlingspunkt for motstand mot romerne. Slik DeWitt ser det hadde druidene i Gallia ingen prominent status i samfunnet på den tiden da Cæsar invaderte, og fordi de primært var opptatt av naturvitenskaplige spørsmål er det usannsynlig at de brydde seg med det romerske styret. Den gresk-romerske kulturen var, ifølge DeWitt, mer attraktiv for den innfødte befolkningen enn druidenes lærdom: "Against the old, highly organized, and rational tradition of Greek learning, the vague and primitive doctrines of the Druids could have offered little effective resistance" (DeWitt 1938, 330). Av dette sitatet kan vi slutte at DeWitt var et barn av sin tid, nemlig mellomkrigstidens kolonialisme, hvor visse kulturer ble ansett for å være mer utviklede og siviliserte enn andre¹³⁹. I det følgende skal vi, i motsetning til DeWitt, argumentere for at druidene i Britannia hadde grunn til å gjøre motstand mot det romerske styret. Fra det øyeblikket de romerske troppene marsjerte inn i Britannia på 40-tallet, ble de eksisterende maktstrukturer, og dermed også druidenes status og posisjon, utfordret. For å forstå hvorfor må vi se nærmere på hvilket forhold romerne hadde til druidene.

De julisk-claudiske keiserne prøvde gjentatte ganger å undertrykke druidene og deres kult. Augustus nektet romerske borgere i Gallia å delta i druidenes kult og riter (*Claud.* 25). Plinius den eldre kan fortelle at Tiberius gikk enda hardere til verks og forbød kulten helt og holdent

¹³⁸ Foruten beskrivelsene av druidene og gallerne blir barbariske germanere omtalt (*B Gall.* VI, 21-28).

¹³⁹ DeWitt 1938, 319-332. Se for øvrig kapittel 2 punkt 2.1 (jamfør omtalen av F. Haverfield).

(*HN* XXX, 4). Man vet ikke hvilken holdning Caligula hadde til presteskapet, men Claudius bestemte at druidenes religion skulle bannlyses (*Claud.* 25). Claudius' gjentakelse av vedtaket til Tiberius kan tyde på at de ikke hadde lyktes med å undertrykke druidene, men det skulle vise seg at også Claudius sitt forsøk var forgjeves. Paulinus møtte dem som nevnt som motstandere på Mona! I den forbindelse kan Tacitus fortelle at romerne brente ned druidenes lunder (*Ann.* XIV, 30). Dette stiller Cæsars kommentar om at druidene ikke deltok i krig (*B Gall.* VI, 13) til skamme, de var åpenbart svært villige til å sette seg opp mot romerne. Tacitus hadde ikke nevnt dem hvis ikke.

Hva skyldtes den romerske aversjonen mot druidene? Martin Goodman hevder at romerne så på druidenes prominente posisjon i det keltiske samfunnet som en trussel mot provinsadministrasjonen¹⁴⁰. Druidenes monopol på religiøs virksomhet var tydelig viktig i den forbindelse. Ifølge Cæsar spilte druidene en sentral rolle i riter som inkluderte menneskeofring (*B Gall.* VI, 16). Skal vi tro Cæsar var menneskeofring utbredt i det keltiske samfunnet:

Noen bruker kolossale menneskefigurer, flettet av vidje, som de fyller med levende mennesker. Disse setter de fyr på, og menneskene omkommer i flammene. De mener at henrettelse av tyver eller røvere eller andre forbrytere er de udødelige guder særdeles velbehagelig, men når de mangler forbrytere, går de ikke av veien for å ofre uskyldige. (*B Gall.* VI, 16)

Hvor troverdig Cæsars beskrivelse av den institusjonaliserte menneskeofringen blant kelterne er kan diskuteres. Cæsars kommentar om at kelterne ikke "gikk av veien for å ofre uskyldige" høres mistenkelig ut som en romersk generals subjektive oppfatning av et folk og et samfunn han var i krig med. Det kan tenkes at romerne så på kelterne, og særlig druidene, som barbarer fordi de bodde utenfor, eller i alle fall på grensen til, den siviliserte og bebodde verden¹⁴¹. Etter at romerne hadde pasifisert Mona ble druidenes lunder ødelagt. I følge Tacitus mente druidene nemlig at alterene i lundene skulle "ryke av krigsfangers blod og gudene rådspørres ved hjelp av menneskeinnvoller" (*Ann.* XIV, 30)¹⁴². I tråd med den offisielle romerske motstanden mot druidene og deres kult er det rimelig at druidene ikke var blant de medlemmene av eliten som ble invitert av Claudius til å delta i provinsadministrasjonen. Det

¹⁴⁰ Goodman 2007, 158-159.

¹⁴¹ Se for øvrig Goodman 2007, 156-159.

¹⁴² Se også Hingley og Unwin 2005, 17.

er riktignok ikke registrert systematiske forfølgelser av druidene, slik for eksempel Nero gjorde med de kristne (*Nero* 16).

I forskningslitteraturen råder det uenighet om druidenes tilknytning til Boudica-opprøret. Graham Webster mener at det i Britannia må ha eksistert en institusjon som virket samlende for den anti-romerske motstanden. Denne var sannsynligvis en integrert del av stammesamfunnet og opprørledere må ha vært forbundet til den på et eller annet vis. Webster mener at druidene og deres kult fylte denne funksjonen, og at dette var årsaken til at romerne gikk til angrep på Mona, som var et samlingssted for druidene¹⁴³. Richard Hingley og Christina Unwin er uenig med Webster, og de mener at druidene ikke kan knyttes til Boudica-opprøret i det hele tatt. Begrunnelsen er at dette ikke kan belegges i kildematerialet, ettersom verken Tacitus eller Dio nevner en slik forbindelse¹⁴⁴.

Kildematerialets taushet i forhold til religiøst motivert motstand og druider i Britannia begrenser hvilke konklusjoner man kan trekke vedrørende religionens rolle for Boudica-opprøret. I det foregående er det blitt påpekt at druidenes posisjon og status ble rokket ved grunnvollene, ikke bare av tempelet i kolonien, men av det romerske imperium i sin helhet. Dette *kan* druidene ha vært villige til å kjempe for. Selv om Tacitus bare har registrert at druidene gjorde motstand på Mona *kan* druidene ha deltatt i opprøret mot romerne blant stammene i øst i år 60.

I det følgende skal vi fokusere på hva som kjennetegnet mobiliseringen av de keltiske stammene. Det vil være hensiktsmessig å først gå inn på hvem opprørerne var.

4.10 Opprørerne.

Som nevnt innledningsvis gikk svært mange keltere til kamp mot romerne i år 60-61, men det råder usikkerhet knyttet til nøyaktig hvor mange. I følge Dio ble det samlet nesten 120 000 keltere (Dio LXII:2, 3). Tacitus er mer forsiktig og gir ikke et direkte estimat over hvor mange de var, men i stedet skriver han at ”litt mindre enn åtti tusen britannere falt” i slaget mot Paulinus (*Ann.* XIV, 37).

¹⁴³ Webster 1978, 53; 86-87.

¹⁴⁴ Hingley og Unwin 2005, 17-18.

John C. Overbeck diskuterer denne forskjellen mellom Dio og Tacitus i sin artikkel ”Tacitus and Dio on Boudicca’s Rebellion” (1969). Overbeck mener Dios anslag er i drøyeste laget. Tacitus sitt estimat over hvor mange som døde ansees for å være en adskillelig mer troverdig pekepinn på hvor mange opprørerne kan ha vært. I følge Overbeck hadde romerne nemlig gode muligheter til å fastslå hvor mange keltere som var blitt drept etter slaget¹⁴⁵. Selv om Overbeck ikke utbroderer hva han mener med dette kan det tenkes at det var prestisjefullt for romerne å kunne fremlegge tall på antall drepte opprørere. Man må selvfølgelig ta høyde for at også Tacitus kan ha overdrevet.

På tross av usikkerheten knyttet til hvor mange opprørerne kan ha vært, er det liten tvil om at flere stammer ble mobilisert. I tillegg til icenerne og trinovanterne ble en rekke andre keltere mobilisert (*Ann.* XIV, 31). Det var vanlig for de keltiske stammene å kjempe mot hverandre om territorier og makt, men da Prasutagus døde utviste stammene en form for solidaritet og gikk til opprør mot romerne. Hvordan kan en slik mobilisering forklares?

4.11 Boudicas tale til opprørerne.

For å forklare hvordan kelterne ble mobilisert synes det fornuftig å ta utgangspunkt i dronning Boudica og den talen hun holdt til opprørerne etter at de hadde herjet kolonien ved Camulodunum og plyndret Londinium og Verulamium. Det var like før kelterne braket sammen med Paulinus og de romerske styrkene at Boudica skal ha proklamert følgende:

But, to speak the plain truth, it is we who have made ourselves responsible for all these evils, in that we allowed them to set foot on the island in the first place instead of expelling them at once as we did their famous Julius Caesar, (...)

However, even at this late day, though we have not done so before, let us, my countrymen and friends and kinsmen, - for I consider you all kinsmen, seeing that you inhabit a single island and are called by one common name, - let us, I say, do our duty while we still remember what freedom is, that we may leave to our children not only its appellation but also its reality. For, if we utterly forget the happy state in which we were born and bred, what, pray, will they do, reared in bondage? (Dio LXII:4, 2-3)

¹⁴⁵ Overbeck 1969, 132; note 13.

Ifølge Boudica var det deres egen skyld at romerne hadde fått innpass på øyen, og kelterne hadde nå et solidarisk ansvar overfor den kommende generasjonen om å kjempe mot romerne og for friheten. For Boudica var det slik at ”frihet” først kunne oppnås i et samfunn hvor romerne ikke styrte. Dette frihetsbegrepet kan sies å ha et annerledes innhold i Tacitus’ versjon av talen: ”som en kvinne av folket ville hun hevne at friheten var gått tapt, at hennes legeme var blitt mishandlet av piskeslag, at hennes døtres jomfrudom var blitt skjendet” (*Ann.* XIV, 35). I dette tilfellet relateres frihet direkte til Boudica og icenernes situasjon; de hadde mistet sin frihet, det vil si status som venner og allierte av romerne, etter at Prasutagus døde.

Ordbruken i talen indikerer at Boudica gjorde bruk av sin status som dronning for å mobilisere befolkningen. Kelterne beskrives som ”slektninger” og ”venner” (fritt oversatt). Slike personlige forbindelser er synonyme med vertikale forhold. Hvem var i så tilfelle disse slektningene og vennene? Hvem var talen *egentlig* rettet til? Boudica gir oss en ledetråd:

Hence, although some among you may previously, through ignorance of which was better, have been deceived by the alluring promises of the Romans, yet now that you have tried both, you have learned how great a mistake you made in preferring an imported despotism to your ancestral mode of life, and you have come to realize how much better is poverty with no master than wealth with slavery. (...) (*Dio* LXII:3, 1)

I dette utdraget retter Boudica pekefingeren mot de keltere som hadde tatt i mot romerne med åpne armer og tilnærmet seg en romersk livsstil, i kontrast til deres forfedres livsførsel. Dronningen avslører at dette var en feiltakelse, og at de nå forstod at fattigdom uten herre var bedre enn rikdom og slaveri. Boudica talte i hovedsak til medlemmer av eliten. Det var ikke uvanlig for denne gruppen å tilegne seg romerske skikker. Den rikdommen Boudica referer til kan derfor ha vært pengegaven og lånet fra Claudius og Seneca. Medfører det riktighet kan man forstå hvorfor Boudica knyttet rikdom til slaveri, ettersom kelterne ville ha vært nedtyngt av gjeld da de enorme pengesummene ble krevd tilbake¹⁴⁶.

Et iøynefallende aspekt ved talen er hvordan Boudica proklamerer at de (kelterne) delte en felles bakgrunn: ”You inhabit a single island and are called by one common name”. Dette, i tillegg til den utstrakte bruken av det personlige pronomenet ”vi” og begrepet ”landsmenn” (fritt oversatt), indikerer en form for horisontal mobiliseringsdynamikk. De keltiske stammene

¹⁴⁶ Se for øvrig punkt 4.5.

delte visse egenskaper som *kan* ha virket mobiliserende mot det romerske styret. Noe liknende kan vi også finne i en tale holdt av den skotske høvdingen Calgacus til *caledonerne*¹⁴⁷ før de braket sammen med Agricola og de romerske troppene i år 83. Vi skal koste på oss et utdrag fra denne talen for å illustrere at det kan ha eksistert horisontale forbindelser mellom de keltiske stammene:

Så ofte jeg betrakter årsakene til denne krig og den nødssituasjonen vi nu befinner oss i, blir jeg fylt av store forhåpninger om at samholdet mellom dere i dag vil danne innledningen til frigjøringen av hele Britannia. (...)

Naturen har bestemt at det kjæreste et menneske har, er dets barn og slekt. (...) Denne armé [romernes hær] er satt sammen av de mest ulikeartede folk, og den kan nok holdes samlet så lenge lykken er med den, men vil gå i oppløsning så snart motgangen melder seg. Dere tror da vel ikke at gallere, germanere og (det er skam å si det) også mange briter som ofrer sitt blod for dette fremmede tyranni, virkelig følger seg knyttet til det i lojalitet og hengivenhet, siden de jo har vært romernes fiender meget lenger enn de har vært slaver. Frykt og terror er skrøpelige vennskapsbånd; kastes de av, vil de som har sluttet å frykte, begynne å hate! (...) Britene vil innse sin sanne interesse, gallerne vil minnes sin fordums frihet, og alle germanere vil også svikte romerne, slik som usipierne nyss har gjort. (*Agr.* 30-32)

I dette utdraget fra Calgacus' indikerer "samhold mellom dere" at det er snakk om horisontal mobilisering. Derav også Calgacus sin påstand om at keltere, gallere og germanere vil "svikte romerne".

I den grad Boudica sin tale kan belyse hvordan en massiv mobilisering av de keltiske stammene i øst var mulig, må den betraktes som en pekepinn og indikator på hvilken sosial dynamikk som gjorde seg gjeldende. Særlig vertikale, men også horisontale, forbindelser var viktige for den keltiske mobiliseringen. Dette kan imidlertid ikke regnes som sikkert før man har vurdert Boudicas tale kildekritisk.

4.12 En kildekritisk vurdering av Boudicas tale.

For det første kan vi aldri være sikre på at Boudica holdt en slik tale som Tacitus og Dio gir inntrykk av. At Tacitus skal ha fått visshet i hva Boudica faktisk sa til sine keltiske frender er svært usannsynlig, Dio i enda mindre grad. Den eneste muligheten er at romerne tok keltiske

¹⁴⁷ Kommer av *Caledonia*, romernes navn på det området som tilsvarer dagens Skottland.

fanger som senere ble avhørt og formidlet videre. Språkbarrieren er et opplagt problem, og det er heller ikke sikkert at romerne en gang visste at Boudica ledet opprøret, og dermed heller ikke at hun holdt en slik tale. Historieskrivning i antikken var underlagt litterære konvensjoner, og talen var en av disse. Boudicas tale er derfor, mest sannsynlig, rent oppspinn. Richard Hingley og Christina Unwin kan ha rett når de foreslår at beretningene om opprøret og talen egentlig forteller oss mest om den romerske elitens holdninger til kvinnelige høvdinger i Britannia¹⁴⁸. Både Tacitus og Dio fremhever nemlig gjentatte ganger det faktum at Boudica var *kvinne* og *dronning*¹⁴⁹.

Dette leder over på muligheten for at Tacitus og Dio var farget av sin samtid, og at de skrev for medlemmer av eliten i Roma. For eksempel, om Tacitus er man generelt sett enig i at han i sine verker kritiserer keisertiden og tapet av *libertas*, et begrep knyttet til senrepublikkens retorikk og som betegnet politisk frihet fra et fåmannsvelde. På den ene siden ønsket Tacitus i *Agricola* å fremme romernes rett til erobring og imperium, på den andre siden at dette ble forvrengt og falt i vanry under Domitian¹⁵⁰. At Boudica, slik Dios versjon av talen indikerer, skal ha vært opptatt av ”forfedrenes livsførsel” minner mistenkelig om keisertidens romerske elite som fremhevet *mos maiorum* (forfedrenes skikker og handlinger) og de republikanske dyder¹⁵¹. Det er ikke dermed sagt at Boudica ikke kan ha vært opptatt av det, men dette kan ikke bevises.

Frihetsbegrepet man finner i Boudicas tale kan altså i like stor grad reflektere et håp Tacitus nærte om å befris fra tyranniet til Domitian, som en keltisk aspirasjon om å fjerne romerne. Når det er sagt er det rimelig at kelterne kan ha ønsket seg tilbake til den tiden da de ikke var underlagt romersk styre. Skatteleggingen, tapet av jord og romernes negative holdning til druidene må ha vært viktige ankepunkt for kelterne. En generell misnøye med det romerske styret må ha rådet blant icenerne og trinovanterne.

Et argument som taler for at Tacitus’ versjon av Boudicas og Calgacus tale inneholder elementer av sannhet var at Tacitus hadde et familiært forhold til Agricola, som personlig hadde kjempet mot kelterne. Hvorfor skulle Tacitus knytte vertikale forbindelser til det

¹⁴⁸ Hingley og Unwin 2005, 42-43.

¹⁴⁹ Se for eksempel *Ann.* XIV, 35 og Dio LXII:6, 2-5.

¹⁵⁰ Kapittel 3 punkt 3.1. Se også Martin 1981, 9-12 og Meyer 2002, 355.

¹⁵¹ Meyer 2002, 283-291.

keltiske samfunnet om slike ikke eksisterte der overhodet? Og tross alt skriver både Tacitus og Dio at et høytstående medlem av den keltiske eliten ledet opprøret.

Hva så med de horisontale forbindelsene? Det er rimelig sikkert at de to historikerne ikke kan ha hatt kjennskap til hvilken retorikk opprørerne omgav seg med. Et forhold som likevel taler for at horisontal mobilisering eksisterte var opprørernes karakter. Icenerne og trinovanterne, som i utgangspunktet var to forskjellige stammer, hadde forent seg under Boudicas banner mot romersk styre. I år 60 la de keltiske stammene alle former for gammelt fiendskap¹⁵² til side.

For å oppsummere kan man derfor si at det eksisterte vertikale bånd mellom dronningen og eliten, og dermed til resten av stammemedlemmene. De horisontale forbindelsene kan først og fremst øynes gjennom begrepsapparatet i talene.

4.13 Kapittelkonklusjon.

I dette kapitlet har vi fokusert på bakgrunnen for Boudica-opprøret og mobiliseringen mot romersk styre. Hvilke slutninger kan vi så trekke?

Økonomiske faktorer spilte en helt avgjørende rolle for at de keltiske stammene brøt ut i opprør mot det romerske styret. Icenerne og trinovanterne måtte takle en romersk skattelegging som kan ha gått på bekostning av, eller blitt innført i tillegg til, allerede eksisterende utgifter. Provinsadministrasjonen og veteranene som bodde i nærheten av kolonien ved Camulodunum tok også jord fra en rekke keltiske bønder. Pengegavene og lånet fra den romerske eliten kan være en indikasjon på hvordan enkelte medlemmer av den keltiske eliten tok til seg romernes kultur og skikker, men da disse ble krevd tilbake er det åpenbart at også eliten fikk et motiv for å gå til opprør. Keltiske religiøse motforestillinger mot romersk styre kunne ikke påvises. Det rådet også usikkerhet i forhold til druidenes betydning for, og rolle i, selve opprøret. Alt taler imidlertid for at druidene stod i opposisjon til romerne, ettersom en rekke forskjellige keisere hadde vedtatt lover mot dem og deres kult.

¹⁵² Se punkt 4.1.

Druidene befant seg på toppen av det hierarkiske stammesamfunnet. Dette gjorde også Boudica. Denne eliten mobiliserte derfor stammene i øst til opprør ved å spille på etablerte vertikale strenger. I kildematerialet ble det påvist indikasjoner på at det også eksisterte horisontale forbindelser i det keltiske samfunnet. Det faktum at icenerne og trinovanterne forente seg mot romerne bekrefter dette.

I neste kapittel skal vi forlate imperiets vestlige randområde og opprøret blant kelterne, og rette blikket østover til Judea og Det jødiske opprøret. Hvorfor brøt dette opprøret ut, og hvordan kan mobiliseringen av jødene forklares?

5.0 Det jødiske opprøret i år 66-70

I Jerusalem hadde den romerske prokuratoren beslaglagt store summer av skattekammeret i jødernes hellige tempel. De jødiske innbyggerne eksploderte og gikk til angrep på den romerske garnisonen i byen. Cestius Gallus, stattholderen i Syria, så seg nødt til å bryte inn, men ble beseiret. Etter å ha reist over Dardanellene og dratt landeveien over Syria marsjerte de romerske troppene med Vespasian i spissen inn i provinsen i år 67 og begynte systematisk å pasifisere de jødiske byene i Galilea. Josefus anslår romernes hærstyrke til nærmere 60 000 soldater (*BJ* III:4, 2). Neros død og den romerske borgerkrigen som fulgte i år 68-69 forlenget krigsinnsatsen i Judea fordi Vespasian reiste til Roma og ledet opposisjonen mot Vitellius. Vespasians sønn, Titus, fikk derfor ansvaret for å slå ned de resterende jødiske opprørerne som hadde forskanset seg bak Jerusalems tykke murer. De romerske styrkene iverksatte en beleiring av Jerusalem, og sent i september i år 70 stod de rykende ruinene etter det hellige tempelet igjen som en tragisk påminnelse om hvordan jødene hadde måttet gi tapt for overmakten¹⁵³.

Det jødiske opprøret blir beskrevet av Josefus som en krig som var ”den største av alle kriger ikke bare i vår egen tid, men så langt vi har kunnet bringe i erfaring også av alle kriger som noen gang har vært utkjempet mellom byer og folk” (*BJ* forord, 1). Det faktum at det skulle ta romerne fire år og like mange legioner å slå ned de jødiske opprørerne yter karakteristikken rettferdighet. Anslagsvis døde det, bare under kampene i Jerusalem i år 69-70, rundt 1 100 000 jøder (*BJ* VI:9, 3)¹⁵⁴.

I dette kapitlet skal vi undersøke hvorfor opprøret brøt ut og hva som lå bak mobiliseringen av den jødiske befolkningen. ”Årsaker” forstås i vid forstand som de faktorer som ledet den jødiske befolkningen til opprør. Det er vanskelig å nøste opp alle disse under én overskrift, så derfor skal vi først gå inn på de hendelser som utløste opprøret. Deretter skal vi diskutere de strukturelle årsakene, altså økonomiens og religionens rolle for mobiliseringen av jødene. Avslutningsvis skal vi gå konkret inn på mobiliseringen av befolkningen. Viktig i den forbindelse blir å avdekke hvem opprørerne egentlig var og hvordan de manet til motstand

¹⁵³ For en oversikt over hendelsesforløpet under opprøret anbefales Schäfer 1995, 121-129 og Groth 2003, 56-57.

¹⁵⁴ Antallet døde er høyst sannsynlig en kraftig overdrivelse da det i Judea i det første århundret bodde omtrent en halv million jøder (Schwartz 2001, 11).

mot det romerske styret. Dette vil danne bakgrunnen for en senere vurdering av hvorfor opprøret ble så alvorlig.

Aller først skal vi imidlertid gå inn på *Judea*, både før og under tiden da romerne hersket i området. Ved å avdekke essensielle aspekter ved den jødiske befolkningen, hvordan romerne valgte å administrere Judea og ikke minst gresk-romerske syn på jødene har vi et godt utgangspunkt for å diskutere opprøret og mobiliseringen mot det romerske styret.

5.1 Judea i et preromersk perspektiv - Juda, den jødiske eliten, maktutøvende institusjoner, hellenisme og jødisk identitet.

I det første århundret eksisterte det jødiske bosetninger særlig i det østlige middelhavsområdet, med konsentrasjoner i Alexandria i Egypt og Antiokia i Syria. I tillegg bodde det jøder i Roma. Flest jøder fant man imidlertid i *Juda*¹⁵⁵. Juda var det sørligste av de to riker som Israel ble delt i etter kong Salomos død (ca. år 933 f.Kr.). Områdets sentrum var Jerusalem, og de fleste jødene livnærte seg av næringer knyttet til byens oppland. Den jødiske befolkningen bestod derfor særlig av bønder og håndverkere, men også av handelsmenn og leiesoldater¹⁵⁶.

I perioden etter isrealittenes kongetid (år 1025-586 f.Kr.) ble Judea underlagt fremmede makter¹⁵⁷. Fra denne tiden var de tradisjonelle lederne, eller eliten, i det jødiske samfunnet presteskapet¹⁵⁸ og de skriftlærde. Disse gruppenes maktgrunnlag var legitimert i deres autoritative tolkning av de hellige skriftene¹⁵⁹, og de hadde monopol på tilgang til tempelet og offervirksomhet. For presteskapet var slektskap av avgjørende betydning, og de ble definert av deres tilknytning til tempelet i Jerusalem¹⁶⁰. Andre folkeslag kunne ha flere hellige steder,

¹⁵⁵ Judas beliggenhet i Levanten; omgitt av Lilleasia i nord, Middelhavet i vest og den arabiske halvøy i sørøst, bidrar til at man kan karakterisere det som et transittområde.

¹⁵⁶ Se i den forbindelse *Ap* I:60.

¹⁵⁷ Perserne og senere ptolemeerne og selevkidene, se Groth 2003, 40-43.

¹⁵⁸ Det fantes en rekke presteembeter, se Schürer 1979, 275-291.

¹⁵⁹ En samlebetegnelse på disse er *Tanakh*. Den kanskje mest sentrale skriften er den skriftelige Toraen, som utgjør de fem mosebøkene, altså Guds lov som ble overlevert til Moses. Den muntlige Tora ble ikke nedskrevet før etter ødeleggelsen av tempelet i 70.

¹⁶⁰ Hanson og Oakman 1998, 20-23. Om elitens genealogi, se Schürer 1979, 238-256.

men for jødene eksisterte bare tempelet¹⁶¹. På toppen av hierarkiet blant eliten stod øverstepresten¹⁶². Øverstepresteembetet hadde stor prestisje og var arvelig og underlagt strenge bestemmelser¹⁶³. Det ble besatt av menn fra bestemte familier, hvorav den mest fremtredende var slekten Zadok, eller saddukeerne¹⁶⁴. Øverstepresten hadde størst makt under hasmoneerne, da Johannes Hyrkanos I (regent i perioden 134-104 f.Kr.) i følge Josefus forente i sin person tre av de høyeste verdigheter; regjeringsmakten, øverstepresteembetet og ”profetens gave” (*BJ* I:2, 8).

Øverstepresten og det øvrige presteskapet ble finansiert gjennom skatter betalt til tempelet. Det var en jødisk praksis at alle menn i alderen 20-50 år gav en årlig tributt, som enten ble betalt i varer eller en sum tilsvarende to romerske denarer. Dette ble utført til minne om da den persiske kongen Kyros i år 539 f.Kr. erobret Babylon og tillot jødene å gjenopprette tempelet og tempelkulten i Jerusalem¹⁶⁵. Rent praktisk var det vanskelig å samle inn tributt på en årlig basis fra jøder som levde langt borte fra Juda, men man løste problemet ved å samle opp flere års tributt og sende det i store kontingenter med karavaner eller konvoier¹⁶⁶. Dette ble selvfølgelig ikke gjort uten risiko. Presteskapet mistet store inntekter da Mithridates av Pontus i år 88 f.Kr. raidet den greske øyen Kos og stjal skatter som i følge Josefus ”tilhørte jødernes Gud” (*AJ* XIV:7, 1). Over tid ble det samlet ufattelige skatter i tempelet, og Josefus sin beskrivelse av bygget vitner om et enormt kompleks med en imponerende utsmykning (*BJ* I:7, 6; V:5, 6).

Etter at jødene ble frigjort fra eksilet i Babylon (539 f.Kr.) var den jødiske elitens makt knyttet til to institusjoner: Tempelet i Jerusalem og *Sanhedrin*. Dette var et byråd i Jerusalem som behandlet juridiske saker, og som ble samlet to ganger i uken i bygningen Xystos, som lå i direkte tilknytning til tempelet. Rådet stammet fra da Jerusalem ble erobret av Alexander den store sent på 300-tallet f.Kr. I egenskap av å være Alexanders vasaller styrte de jødiske prestene byen og dens omegn som en tempelstat gjennom et ”råd av de eldste”. Det var

¹⁶¹ Goodman 2006, 47; Schwartz 2001, 59-66. Det første tempelet ble bygget av Davids sønn, Salomo, en gang på 900-tallet f.Kr. Det ble ødelagt i 586 av babylonerne, men etter perserkongen Kyros' erobring av Babylon i 539 ble tempelet gjenoppbygd.

¹⁶² Øverstepresten var jødernes politiske og religiøse leder. Josefus referer ofte til *øversteprester* i flertall. Det fantes til enhver tid kun én øversteprest, men Josefus omtaler åpenbart også pensjonerte øversteprester som ”øversteprest” (Schürer 1979, 232-233).

¹⁶³ Se GT 3. Mos. 21:1-24 og *BJ* I:7, 6.

¹⁶⁴ Se *BJ* II:8, 2-14 og Schürer 1979, 235; 404-414 for omtale av saddukeerne.

¹⁶⁵ Se i den forbindelse NT *Matt.* 17:24-27, GT *Neh.* 10:32-37 og *BJ* VI:6, 2.

¹⁶⁶ Josefus nevner at slike konvoier gikk for eksempel fra Kyrene (*AJ* XVI:2, 3; 6, 2).

imidlertid ikke bare typiske presteslekter (saddukeerne) som ble rekruttert til Sanhedrin. Også eliten blant de skriftlærde og fariseerne ble rekruttert til rådet¹⁶⁷.

I tråd med de politiske omveltningene i Juda¹⁶⁸ ble den jødiske befolkningen eksponert for kulturelle impulser. *Hellenismen* er i følge Per Bjarne Ravnå en samlebetegnelse på den gresk inspirerte blandingskulturen med østlige elementer som oppstod i kjølvanet av Alexander den stores erobringer av Midt-Østen¹⁶⁹. Hellenismen var først og fremst et urbant fenomen tilknyttet eliten. Deler av det jødiske presteskapet tok til seg denne kulturen. I Alexandria i Egypt ble for eksempel de hellige skriftene oversatt fra hebraisk (eller kanskje arameisk) til gresk¹⁷⁰. Den helleniserte jødiske eliten var antakelig delaktig i Antiokhos 4. Epifanes' (regent i perioden 175-164 f.Kr.) forsøk på å hellenisere Jerusalem og tempelet. Tempelet ble forsøkt dedikert til Zevs, grekernes øverste gud, og greske institusjoner ble etablert. I den forbindelse kom det tydelig frem at ikke alle jøder var tilhengere av den hellenistiske kulturen. Helleniseringen av Jerusalem ble møtt med protester av ortodokse og antihellenistiske jøder, og i år 167 f.Kr. brøt Makkabeeropprøret ut. Innen år 140 hadde Simon Makkabeus klart å tilrive Judea en så godt som uavhengig posisjon fra selevkidene. En jødisk motstand mot hellenismen var også reell mye senere. Josefus kan fortelle at Herodes den stores urbanisering ble møtt med jødiske protester (*BJ* I:21, 1-11; II:6, 2)¹⁷¹.

Under romersk styre kan man regne med at det rådet like mange meninger om den gresk-romerske kulturen blant den jødiske befolkningen som det fantes jøder. Dette gjør det vanskelig, om ikke umulig, å karakterisere en jødisk identitet. Jødene var imidlertid spesielle fordi de, som etnisk folk, mente de hadde en pakt med Jahve, eller Gud. Det fremste tegnet på denne pakten var at jødiske guttebarn ble omskjært (GT 1. Mos. 17:1-27). Jødene var også kjennetegnet av at de nærte en spesiell tilknytning til tempelet i Jerusalem. I den forbindelse kan det fremheves at slektskap var viktig for alle jøder, og ikke bare for eliten. Et fremtredende aspekt ved det å være jøde var troen på én gud (GT 5. Mos. 5:7). Dette skilte jødene fra de polyteistiske religionene i den gresk-romerske verden. Jødene opprettholdt

¹⁶⁷ Schürer 1979, 199-225. Rundt omkring i byene i Juda kunne man finne lokale byråd modellert etter Sanhedrin i Jerusalem.

¹⁶⁸ Ptolemeerne hadde kontroll over Judea inntil selevkidene erobret store deler av Fønikia, Syria og Palestina under Antiokhos den store (3.) i perioden 241-187 f.Kr.

¹⁶⁹ Ravnå 2006, 86-91.

¹⁷⁰ Oversettelsen er kjent som *Septuaginta*.

¹⁷¹ For eksempel i Caesarea. Typiske greske urbane innslag var gymnasier og forskjellige former for teater. Se også Groth 2003, 49-50, Schürer 1979, 52-80 og Meyer 2002, 254-255.

sabbaten, en tradisjon som angivelig skrev seg fra da Gud, etter å ha skapt himmelen og jorden, hvilte på den syvende dag (GT 1. Mos. 2:2)¹⁷².

5.2 Judea under romersk herredømme - provinsadministrasjonen og romerske syn på, og behandling av, jødene.

Fordi makten i Judea¹⁷³ var knyttet til byen (Sanhedrin og dens lokale versjoner) kunne romerne da de invaderte i år 63 f.Kr. bygge provinsadministrasjonen på denne strukturen. Romernes hovedsete ble etablert i Caesarea¹⁷⁴, og for de resterende områdene i Judea ble en grad av selvstyre gitt til de jødiske maktinstitusjonene. Øversteprestens og Sanhedrins makt ble riktignok betydelig redusert av romernes desentralisering, som gikk ut på at befolkningen ble delt inn i fem kretser med en by i sentrum (*BJ* I:8, 5).

Herodes den store ble innsatt som regent over Judea i år 37 f.Kr. Herodes kom fra Idumea og var ikke jøde¹⁷⁵. Etter Herodes' død i år 4 f.Kr. ble det avholdt et møte på Palantinshøyden i Roma. Augustus bestemte at den avdøde tre sønner skulle få ansvaret for hvert sitt administrative område. I følge Josefus utgjorde Arkhelaos' område Idumea, Judea¹⁷⁶ og Samaria; Filippus styrte over Batanea, Trakhonitis og Auranitis¹⁷⁷, mens Antipas ble gjort til herre over Perea og Galilea (*BJ* II:6, 1-3). Utover første halvdel av det første århundret e.Kr. etablerte romerne imidlertid en mer direkte kontroll over de respektive områdene. Allerede i år 6 ble Arkhelaos' område omgjort til en romersk provins, og en prokurator ble innsatt (*BJ* II:7, 3).

Prokuratorembetet ble normalt tildelt en romersk ridder (*equites*). Prokuratorens fremste oppgaver i provinsen var å opprettholde ro og orden og overse innsamlingen av skatter. Fordi Judea lå i skyggen til den langt større provinsen Syria ble det ikke ansett som nødvendig å ha utstasjonert mer enn noen hjelpetropper der for å opprettholde freden. Prokuratoren var under kommandoen til keiseren i Roma og også stattholderen i Syria, men på grunn av de store

¹⁷² Sabbaten er det eneste jødiske ritualet som står nevnt i De ti bud (GT 2. Mos. 20, 8-10).

¹⁷³ Romernes navn på Juda.

¹⁷⁴ "Caesarea" referer til *Caesarea Maritima* (Caesarea ved kysten), og ikke *Caesarea Filippi* (ved Genesaretsjøen).

¹⁷⁵ Herodes var en proselytt, det vil si en som hadde konvertert til jødedommen. Herodes forsøkte å legitimere sin makt overfor den jødiske befolkningen ved å gifte seg med den hasmoneisk-ættede Mariamme (*BJ* I:22, 1).

¹⁷⁶ Betegner Jerusalem og dens oppland, ikke provinsen Judea.

¹⁷⁷ Områder like øst for Galilea, på den østlige siden av elven Jordan.

avstandene hadde prokuratoren tilnærmet absolutt makt og kunne gjøre stort sett som han ville. For provinsbefolkningen var keiseren øverste appellinstans i juridiske saker¹⁷⁸.

Da Gaius Caligula overtok keiserverdigheten fra Tiberius i år 37 ble Herodes Agrippa 1. innsatt som vasallkonge over Filippos' og Antipas' områder. Det er sannsynligvis to gode grunner til hvorfor. For det første hadde H. Agrippa 1. vokst opp blant eliten i Roma, hvor han hadde blitt en nær bekjent og venn av den nye keiseren (*AJ* XIX:1 - 4). For det andre vil Caligula ha innsett at Agrippa 1.s gode rykte blant den jødiske befolkningen (*AJ* XIX:7, 3) var gunstig for å bevare freden. Etter Agrippa 1.s død i år 44 bestemte den daværende keiser Claudius at samtlige av administrasjonsområdene skulle underlegges prokuratorens administrasjon¹⁷⁹.

Hva den jødiske eliten angår er det opplagt at deres posisjon ble utfordret da romerne tok makten¹⁸⁰. En del av denne prosessen var at romerne fikk innflytelse over hvem som kunne besitte øverstepresteembetet¹⁸¹. Utover det første århundret var det vanlig praksis for romerne å knytte til seg den jødiske eliten for på den måten å ha størst mulig innflytelse og kontroll over befolkningen. Eksempelvis fikk Sanhedrin i Jerusalem og de lokale versjonene rundt omkring i landsbyene i Judea beholde litt av sin selvstendighet. Den jødiske eliten fikk dermed en juridisk og fresbevarende funksjon (*BJ* II:14, 1). Et eksempel på hvordan dette fungerte i praksis var da Jesus Kristus ble arrestert av en stor flokk bevæpnet til tennene sendt av "overprestene og folkets eldste" (*NT Matt.* 26:47)¹⁸². Slike forhold kan karakteriseres som vertikale, i og med at den jødiske eliten stod i et avhengighetsforhold til prokuratoren.

Fordi den jødiske befolkningen var spredt rundt om i store deler av det østlige middelhavsområdet er det ikke overraskende at romerne, sannsynligvis lenge før år 63 f.Kr., hadde kjennskap til dem og deres skikker. Det finnes en rekke eksempler på greskromerske forfattere som omtaler jødene¹⁸³. I de eksemplene vi tar for oss nedenfor blir jødene vurdert

¹⁷⁸ Se Hanson og Oakman 1998, 65-68 for en oversikt over forskjellige typer romerske provinser.

¹⁷⁹ Smallwood 2001, 187-200; Kadman 1960, 14-15. Strengt tatt kan man altså ikke snakke om provinsen Judea før år 44.

¹⁸⁰ Herodes' maktkonsolidering førte blant annet til at en rekke medlemmer av Sanhedrin ble myrdet (*AJ* IX:14, 4).

¹⁸¹ Disse var særlig menn fra familiene Phiabi, Boethus, Ananus eller Annas og Camith, se Schürer 1979, 229-235. Se for øvrig Goodman 1987, 33, 41-42; Schäfer 1995, 81-98 og Smallwood 2001, 148-149.

¹⁸² Schürer 1979, 220-223.

¹⁸³ Goodman 2007, 383-384.

fra en fordømmende synsvinkel¹⁸⁴. I sitt verk *Contra Apionem* gjengir Josefus Apions forklaring på det etymologiske opphavet til sabbaten:

when the Jews had travelled a six days' journey, they had buboes in their groins; and that on this account it was that they rested in the seventh day, as having got safely to that country which is now called Judea; that then they preserved the language of the Egyptians, and called that day the Sabbath, for that malady of buboes on their groin was named Sabbatosis by the Egyptians. (*Ap* II:21)

Denne tolkningen av hvorfra begrepet "sabbat" kommer er et tydelig uttrykk for en fiendtlig holdning til jødene. Det er selvfølgelig en mulighet at Josefus har overdrevet Apions syn på sabbaten. Jo verre Apions utsagn, jo bedre og lettere kunne Josefus føre sin polemikk. Apion var imidlertid ikke den eneste som ytret jødefiendtlige holdninger. I Tacitus etnografiske oversikt over jødene i *Historiae* beskrives jødernes overholdelse av sabbaten som latskap (*Hist.* V, 4). Jødernes praksis med omskjæring ser Tacitus som noe de gjorde for å distansere seg fra alle andre (*Hist.* V, 5)¹⁸⁵. Denne annerledesheten ble forsterket, mener Tacitus, av at jødene ikke giftet seg med, og unngikk seksuell kontakt med, ikke-jøder (*Hist.* V, 4-6).

Selv om jødene ble sett på som annerledes, ble de ikke forstått som "barbarer". Man kan til og med ane en tone av respekt og beundring i Tacitus' betraktninger rundt jødernes monoteistiske gudstro (*Hist.* V, 5)¹⁸⁶. Også på et offisielt og politisk plan respekterte romerne stort sett jødene og deres skikker. Da Sosius, stattholderen i Syria, erobret Jerusalem i år 37 f.Kr.¹⁸⁷, gav han i følge Josefus en krone av gull som tempelgave til jødernes Gud (*BJ* I:18, 3). Marcus Vipsanius Agrippa, Augustus' trofaste makker, lot ofre 100 okser i tempelet i Jerusalem til glede for den jødiske befolkningen (*AJ* XVI:2, 1). Både Julius Cæsar og Augustus gav jødene mulighet til å fritt praktisere sin religion. I løpet av Caligulas regjeringstid er det ikke registrert noen offentlig lovgivning verken for eller imot jødene¹⁸⁸. Romerne var imidlertid svært skeptiske til jødene. For eksempel forbød Claudius at jødene samlet seg i store grupper i Roma (*Dio* LX:6, 6). Claudius utviste også jøder fra Roma, angivelig fordi de hadde forårsaket mye bråk og uro etter formaningene til "Chrestus"¹⁸⁹ (*Claud.* 25).

¹⁸⁴ Peter Schäfer behandler slike negative omtaler av jødene i *Judeophobia* (Schäfer 1997). Se også Bentwich 2006 (1914), 140-147.

¹⁸⁵ Også egyptere praktiserte omskjæring, se Smallwood 2001 note 7 s. 430.

¹⁸⁶ Dette er imidlertid unntaket som bekrefter regelen. Tacitus gir generelt sett uttrykk for en fordømmende holdning til jødene (*Hist.* V, 1-13).

¹⁸⁷ Partherne hadde tatt kontroll over Judea fra 40 til 37 f.Kr.

¹⁸⁸ Smallwood 2001, 134-143

¹⁸⁹ Altså Jesus Kristus.

Jødenes eksklusivitet skapte ved enkelte anledninger gnisninger med den ikke-jødiske befolkningen¹⁹⁰. Josefus kan fortelle at en konflikt mellom de jødiske og de ikke-jødiske innbyggerne i Caesarea åpnet Det jødiske opprøret (*BJ* II:14, 4). I det følgende skal vi gå nærmere inn på hvordan, og hva som skjedde videre.

5.3 Konflikten i Caesarea.

Da Antonius Felix var prokurator i Judea (år 52-60) pågikk det en krangel mellom de jødiske og de ikke-jødiske innbyggerne i Caesarea. Denne krangelen var forankret i et spørsmål om eiendomsrett, og representanter for de stridende parter hadde blitt sendt til keiseren i Roma for å få saken avgjort (*BJ* II:13, 7). I år 66 hadde Nero endelig bestemt seg for at jødene skulle utelukkes fra det lokale administrasjonsapparatet i Caesarea¹⁹¹. Jødene hadde dermed svært begrensede muligheter til å påvirke vedtak og lover i byen, noe som var uheldig da de allerede var frustrert over at de ikke hadde råderett over den lokale synagogen. Tidligere hadde jødene forsøkt å kjøpe eiendommen som synagogen var bygget på, men eieren hadde nektet å selge. Fordi jødenes appeller forble resultatløse forsøkte de å bestikke Gessius Florus, den daværende prokuratoren. Florus tok i mot pengene, men straks han hadde fått dem forlot han Caesarea og reiste til Sebaste, i følge Josefus ”som om han hadde solgt jødene tillatelse til å sette i gang kampen” (*BJ* II:14, 4).

På en sabbat, like etter at Florus hadde dratt fra Caesarea, ble det ofret fugler ved inngangen til synagogen. For jødene var dette en grov fornærmelse, og det oppstod håndgemeng mellom dem og de Josefus referer til som ”jødefiendtlige grupper” (*BJ* II:14, 4). Den romerske befalingsmannen for rytteriet, Jucundus, forsøkte å stagge gemyttene ved å fjerne fuglene og krukken som de ble ofret på, men lyktes ikke. Da dro noen fremstående jøder til Florus som befant seg i Sebaste for å be om hjelp. På tross av at prokuratoren hadde mottatt penger kastet han jødene i fengsel.

Hendelsene i Caesarea avspeiler et svært anstrengt forhold i Judea mellom jødene og den ikke-jødiske befolkningen. Dette forholdet nådde sitt klimaks da mer enn 20 000 jøder ble

¹⁹⁰ I *Bellum Judaicum* omtales den ikke-jødiske befolkningen i Caesarea både som ”syreere” og ”grekere”.

¹⁹¹ I følge Josefus ble Neros gardeprefekt Burrus bestukket av to syreere fra Caesarea til å påvirke keiserens i deres favør (*AJ* XX:8, 9).

drept i Caesarea i løpet av en time (*BJ* II:18, 1). Selv om dette antallet godt kan være en overdrivelse av Josefus, endte hele episoden tragisk da Florus førte de overlevende jødene til skipsverftene for å jobbe der som slaver¹⁹².

5.4 Prokurator Gessius Florus og hans oppførsel.

Gessius Florus får et elendig skussmål fra Josefus for sin innsats som prokurator: ”Han var blottet for medlidenhet og eide ikke skam. (...) Han ribbet hele byer, trakasserte store folkegrupper og lot det skinne igjennom at det var tillatt for alle og enhver å plyndre bare han selv fikk sin del av byttet” (*BJ* II:14, 2). Florus hadde fått stillingen gjennom sin kones forbindelser til Poppaea Sabina, Neros hustru¹⁹³.

Like etter at den jødiske delegasjonen fra Caesarea var blitt fengslet dro Florus til Jerusalem og forlangte en stor andel av tempelskatten. Josefus fremstiller dette som at Florus var grådig og uærlig, da han skal ha krevd pengene ”under påskudd” av at Cæsar trengte dem (*BJ* II:14, 6). Jødene protesterte mot Florus sitt pengekrav ved å storme inn på tempelplassen hvor de hånte ham for hans grådighet. Josefus skriver at Florus på dette tidspunktet burde ha dratt tilbake til Caesarea for å slukke ”krigens brann” (*BJ* II:14, 6), men i stedet lot prokuratoren seg provosere og rykket inn i Jerusalem med bevæpnede soldater i juni år 66. Der stilte Florus opp et dommersete og forlangte å få ulevert de som hadde fornærmet ham. Da ingenting skjedde lot prokuratoren soldatene plyndre et torg i Øvrebyen, en bydel i Jerusalem, med beskjed om å drepe alle de støtte på. Soldatene trengte inn i hus og myrdet beboerne, og i tillegg ble mange arrestert og senere korsfestet av Florus. Til og med fremstående jøder med romersk borgerrett ble tatt av dage. Josefus forteller at det på den dagen omkom omtrent 630 av Jerusalems innbyggere som et resultat av soldatenes herjinger (*BJ* II:14, 9).

5.5 Avskaffelsen av keiserofferet og de følgende hendelser.

Etter at Florus hadde latt soldatene herje i Øvrebyen og over 600 mennesker var blitt drept samlet de jødiske innbyggerne seg for å sørge. I den forbindelse forteller Josefus at prestene

¹⁹² Dette utløste et voldsomt raseri blant jødene som begynte å angripe ikke-jøder i landsbyer over hele Judea. I følge Josefus forflyttet kampene seg nordover til Syria (*BJ* II:18, 2-8).

¹⁹³ Florus kom fra en liten landsby 2 mil vest for Izmir i det moderne Tyrkia.

tryglet dem om ikke å provosere Florus til å begå ytterligere grusomheter (*BJ* II:15, 2-4). Kong Herodes Agrippa 2.¹⁹⁴ proklamerte til jødene i en tale at de burde ivareta freden. Agrippas formaninger ble ikke nevneverdig godt mottatt, og han måtte flykte fra Jerusalem (*BJ* 2:XVII, 1). På det tidspunktet, det vil si i august eller september, gikk opprørske jøder til konkrete tiltak mot romerne. Josefus forteller:

Samtidig fikk den daværende befalingsmann for tempelvakten, ypperstepresten Ananias' sønn Eleazar, en meget djerv ung mann, overtalt de tjenestegjørende prestene i templet til ikke lenger å ta imot gaver eller offer fra ikke-jøder. Dette var den egentlige foranledningen til krigen mot romerne; for beslutningen innebar jo at ofringer på vegne av det romerske folk og Caesar selv skulle avskaffes. (*BJ* 2:XVII, 2)

Det offeret som Josefus referer til i dette sitatet var svært viktig for forholdet mellom Roma og Judea. Normalt måtte de folkeslag som var underlagt romerne ofre til keiserens ånd, eller *genius*, som en symbolsk handling. Denne kulten var institusjonalisert gjennom templer som var bygget til keiseren rundt om i imperiet. For jødene gjaldt det derimot spesielle regler, da deres credo om å kun tilbe én Gud kunne komme i konflikt med keiserkulten. Augustus bestemte at jødene skulle få lov til å fortsette å ofre til sin gud, og at det skulle gjøres på hans bekostning¹⁹⁵. Josefus omtaler Eleazars overtalelse av prestene til å stoppe det daglige offeret som *den egentlige foranledningen til krigen mot romerne* fordi det symboliserte jødernes løsrivelse fra det romerske imperium (*BJ* II:17, 2).

Like etter at tempelofferet var blitt avskaffet innså medlemmer av den jødiske eliten at opprørerne måtte stoppes før det var for sent. De sendte delegasjoner både til Florus og Agrippa og ba dem om å sende tropper til Jerusalem. Florus, som tidligere hadde utvist en manglende vilje til å opprettholde ro og orden svarte ikke engang delegasjonen, men Agrippa sendte 2000 ryttere. Mens opprørerne tok kontroll over tempelområdet og Nedrebyen i Jerusalem fikk de innbyggerne som ikke ønsket opprør, med hjelp av forsterkningene fra Agrippa, kontroll over Øvrebyen. De to grupperingene kjempet mot hverandre, men opprørerne fikk etter hvert kontroll over hele byen. I den forbindelse ble øverstepresten

¹⁹⁴ Herodes Agrippa 2. var barnebarnet til Herodes den store. Omtales heretter som Agrippa, men må ikke forveksles med andre Agrippaer i den tidlige keisertidens historie. Agrippa var blitt oppdratt i Roma, og i tyveårsalderen ble han, etter påbud fra keiseren, regent over et lite kongerike av skiftende omfang like nordøst for Jerusalem. Fordi Agrippa selv var jøde og godt likt blant befolkningen i Judea hadde han ansvaret med å føre oppsyn med tempelet i Jerusalem. I Tac. *Ann.* XIII, 7 kommer det frem at romerne anmodet Agrippa om å stille tropper til disposisjon ved behov.

¹⁹⁵ I den forbindelse, se Schürer 1979, 311-313; Goodman 2007, 392; 422; Smallwood 2001, 147-148 og Meyer 2002, 324.

Ananias sitt hus og palasset til Agrippa brent ned. I Jerusalem fantes det et arkiv hvor det ble oppbevart gjeldsbrev. Også dette arkivet gikk opp i røyk, og deres motiv var i følge Josefus at slik kunne de få ”hele hopen av skyldnere over på sin side og gjøre de fattige i stand til uten frykt for represalier å sette seg opp mot de rike” (*BJ* II:17, 6)¹⁹⁶.

Opprørerne hadde nå fått blod på tann og gikk til angrep på Antonia, en festning i tilknytning til tempelet, hvor den romerske garnisonen som var fast stasjonert i Jerusalem hadde forskanset seg. Opprørerne brøt igjennom murene sent i september, men ikke før de beleirede troppene hadde rukket å trekke seg tilbake til de tre tårnene Hippikos, Fasael og Mariamme. Opprøret nådde sitt foreløpige klimaks da opprørerne lyktes å massakrere troppene under påskudd av at de skulle få forlate Jerusalem uskadet. I sin beretning om disse avgjørende hendelsene i Jerusalem forteller Joseus at opprørerne drepte øverstepresten Ananias og hans bror Ezekias (*BJ* II:17, 7-10).

Denne utviklingen i Jerusalem førte til at Cestius Gallus brøt opp fra Antiokia med en romersk legion og tilhørende hjelpetropper, og marsjerte inn i Judea. Josefus forteller at Gallus stod like utenfor Jerusalem i oktober. Medlemmer av den jødiske eliten oppfordret Gallus til å rykke inn i byen og påtok seg å åpne byportene for han. Dette ble oppdaget av opprørerne, men ingenting skjedde ettersom Gallus oppgav beleiringen av Jerusalem. Under den romerske tilbaketrekningen ble de forfulgt av opprørerne, som tidlig i november fikk tak i romernes rambukker og katapulter (*BJ* II:18, 9; 19). Jødene hadde vunnet slaget, men de skulle senere tape krigen.

De utløsende hendelser bak Det jødiske opprøret var først og fremst romernes brutale fremferd i Jerusalem. Dette kan forklare hvorfor opprøret brøt ut når det gjorde. Jødene hadde fått nok. Florus' administrasjon kan imidlertid ikke ene og alene forklare hvorfor så mange jøder gikk til opprør. I det følgende skal vi ta for oss hvilke bakenforliggende, eller strukturelle, årsaker som kan ha bidratt til en jødisk motstand mot det romerske styret. Vi begynner med økonomiens rolle.

¹⁹⁶ Se for øvrig Goodman 1987, 57-58. Det var en tilsynelatende vanlig praksis i Judea å oppbevare lister over hvem som skyldte hva i arkiver offentlige bygg i byene.

5.6 Skatteleggingen av Judea.

Da romerne tok makten over Judea måtte provinsbeboerne betale en rekke forskjellige skatter. Blant annet fortsatte romerne den praksisen som stammet fra selevkidene med å skattelegge andeler av hva bøndene produserte. Denne skatten ble kalt *tributum soli*¹⁹⁷. Romerne skattela handelsvirksomhet, og krevde at provinsbefolkningen måtte betale for vedlikeholdet av havnene langs Judeas kyststripe (*portoria*). Fra og med år 6 ble jødene også pålagt å betale en individuell skatt, *tributum capitis*, som lød på en romersk denar¹⁹⁸. Før Herodes den store kom til makten i Judea ble skattene krevd inn ved hjelp av private skatteforpaktere, såkalte *publicani*. Selv om prokuratoren hadde det overordnede ansvaret for skatteinnkrevingen var det utover det første århundret e.Kr. vanlig å benytte seg av mellommenn med spesialkompetanse på dette. Enkeltpersoner kjøpte retten til å kreve inn skatt av prokuratoren, og slik var systemet sammensatt da opprøret brøt ut¹⁹⁹.

Tacitus kan fortelle at under keiser Tiberius var befolkningen i Judea og Syria utmattet av tyngende skatter, og bad om nedsettelse av disse (*Ann.* II, 42). Tacitus sin kommentar beskriver forholdene i Judea 49 år før opprøret. En annen kommentar relatert til skatteleggingen i Judea finner man i *Bellum Judaicum*, hvor Josefus skriver at Lucceius Albinus (prokurator i 62-64) økte skattetrykket (*BJ* II:14, 1). Seth Schwartz, John S. Hanson og Richard A. Horsley er bare noen av en lang rekke historikere som forstår Det jødiske opprøret fra en sosialhistorisk synsvinkel. De ser skatteleggingen av provinsen og det den medførte for den innfødte befolkningen som en årsak til at opprøret brøt ut²⁰⁰. Denne vektleggingen kan sees som et svar på, eller kanskje som et tillegg til, den mer tradisjonelle politiske vinklingen på opprøret²⁰¹. Hvordan kan man forsvare at skatteleggingen var av betydning for opprøret? Kan vi påvise at den romerske skatteleggingen var påfallende hard sammenliknet med tidligere?

Ptolemeerne organiserte Judea gjennom et system som minnet om det man fant i Egypt. Judea ble delt opp i administrative enheter hvor en embetsmann, kalt *oikonomos*, var ansvarlig for innkrevingen av skattene. Utover dette har man ikke bevart detaljert informasjon om

¹⁹⁷ Schäfer 1995, 90.

¹⁹⁸ Smallwood 2001, 151.

¹⁹⁹ Jamfør referansene til tollerne man finner i NT *Matt.* 11:19 og 21:31-32. Se også Smallwood 2001, 32-33; 41; 150-152.

²⁰⁰ Schwartz 1996; Horsley og Hanson 1999.

²⁰¹ Eksemplifisert med Price 1992, Schäfer 1995, Schürer 1979 og Smallwood 2001.

hvordan jødene, som da var organisert som en tempelstat med Jerusalem og tempelet som sentrum, ble skattelagt. Da Judea ble underlagt selevkidene kan Josefus fortelle at presteskapet i Jerusalem ble fritatt for skatt (*AJ* XII:3, 3). Like etter utbruddet av Makkabeeropprøret tidlig på 160-tallet f.Kr. forsøkte selevkidenes hersker Demetrios 1. Soter (regent i perioden 162-150 f.Kr.), Epifanes' etterfølger, å vinne tilbake jødenes gunst ved å tilby dem skattelettelser. Selevkidene hadde angivelig krevd skatter på korn, salt og andre jordbruksprodukter (*Deut. 1. Makk. 10:29-31*).

Fordi hasmoneerne førte en aggressiv utenrikspolitikk var de avhengig av soldater. Dette kan ha resultert i at de jødiske bøndene ble fritatt for en del av de skattene som de hadde måttet betale mot at de godtok en form for verneplikt. Den hasmoneiske eliten ble finansiert gjennom skattelegging av den store mengden eiendom de eide. I tillegg skattla hasmoneerne handelsvirksomhet, som for eksempel de nabateiske karavanerutene som gikk gjennom Judea. Man har også spekulert i om ikke den jødiske tempelskatten, kalt *korbonas*, økte under enten Johannes Hyrkanos 1. (år 134-104 f.Kr.) eller Alexander Jannaios (år 103-76 f.Kr.)²⁰².

Alt tyder på at romerne ikke førte inn nye skatter som ptolemeerne, selevkidene eller hasmoneerne allerede ikke hadde krevd inn. Den jødiske eliten kan imidlertid ikke ha lidd i noen særlig grad av at romerne tok makten. Det er nemlig ingenting som tyder på at tempelskatten ble avskaffet.

Josefus fremstår som troverdig når han forteller hvordan opprørernes brenning av gjeldsarkivet var motivert av at de ønsket å knytte til seg gjeldsslaver (*BJ* II:17, 6). Med andre ord ble de økonomiske kårene utnyttet av opprørerne i Jerusalem for alt de var verdt. For å illustrere at det å brenne ned gjeldsarkiv var en tilsynelatende vanlig praksis for en befolkning utsatt for harde økonomiske byrder, kan vi rette blikket mot Antiokia i Syria. Her bodde det mange jøder som hadde fått levd forholdsvis uforstyrret siden selevkidene regjerte. I år 67 ble det imidlertid fremsatt beskyldninger om at jødene i byen hadde planer om å svi den av. Disse beskyldningene stigmatiserte de jødiske innbyggerne, og da det i år 70 brøt ut en brann i byen var det de som fikk skylden. Den romerske legaten Gnaeus Collega fant imidlertid ut at jødene var blitt feilaktig beskyldt for å ha påsatt brannen. Josefus avslører at det var noen

²⁰² Schäfer 1995, 65-78.

”usle forbrytere” som hadde brent ned de offentlige arkivene i den tro at de kunne unnslippe gjeld (*BJ* VII:3, 2-3). Slike ”banditter og røvere” skal vi i det følgende gå nærmere inn på.

5.7 Banditter og røvere.

I provinsen herjet banditter og røvere, og dette var et problem for den romerske administrasjonen. Josefus forteller at den fremste bedriften til Antonius Felix var at han tok til fange en bandeleder ved navn Eleazar som hadde operert i tjue år. Felix lot korsfeste utallige røvere, og mange av Eleazars nærmeste tilhengere ble sendt til Roma for å straffes der (*BJ* II:13, 2). Prokurator Porcius Festus (år 60-62) gikk også inn for å bekjempe det Josefus kaller en ”landeplage”, nemlig alle de røverbandene som herjet provinsen (*BJ* II:14, 1)²⁰³.

Hvem var egentlig disse bandittene og røverne? Var de jordløse bønder? Det er begrenset hva man vet om arverett og jordløse i det første århundrets Judea, men K.C. Hanson og Douglas E. Oakman forklarer at ikke alle kunne regne med å arve jord. Først og fremst var det sønnene i en bondefamilie som hadde rett på arv, og eldstesønnen fikk dobbelt så mye som de andre. Arveretten var betraktelig mer komplisert enn som så, for eksempel om en familie ikke hadde noen sønner²⁰⁴. Det er imidlertid sikkert at i visse tilfeller kunne enkelte etter deres foreldres død bli stående uten dyrkbar jord, og veien til røveri kan ha vært kort. Kan disse bandittene og røverne også ha vært rekruttert fra fattige mennesker fra byene? Ja sannsynligvis. Josefus kan nemlig fortelle at ved den endelige ferdigstillelsen av tempelet i år 64 stod 18 000 mennesker i fare for å miste jobbene sine, og Agrippa bestemte at som en midlertidig løsning skulle hvit brostein legges på tempelområdet (*AJ* XX:9, 7). Kanskje dette ikke favnet samtlige av de misfornøyde og gjeldsbelagte jødiske innbyggerne i Jerusalem? Som man ser er det problematisk å fastslå hvem de menneskene Josefus omtaler som banditter og røvere faktisk var. En rimelig slutning er at de inkluderte mennesker fra både bygd og by.

Det som er helt sikkert er at bandittene og røverne var en del av et større bilde av økonomisk press i Judea. Banditter og røvere som fenomen har blitt belyst av Eric Hobsbawm, som knytter ”banditter, røvere, vandaler og barberer” til de sosiale forhold som rådet i

²⁰³ Også i *Det gamle testamente* finner man indikasjoner på at banditter var et problem, se *Mark.* 14:48; 15:1-27. Martin Hengel omtaler banditter og røvere som et fenomen, både i Judea men også mer generelt i det romerske imperium (1989, 24-34).

²⁰⁴ Hanson og Oakman 1998, 46-48.

agrarsamfunn dominert og utnyttet av en urban elite²⁰⁵. I lys av dette er det kanskje ikke overraskende at man kan registrere interne stridigheter i Judea:

Man nærmest konkurrerte om å overgå hverandre i forbrytelser mot Gud og urett mot sine naboer. De mektige undertrykte massene, og massene strebet etter å styrte de mektige; de første traktet etter tyrannisk herredømme og folket etter å bruke vold og tilrane seg de rikes eiendeler. (*BJ* VII:8, 1)

I dette utdraget kan vi lese at Judea var herjet av motsetninger mellom *de mektige* og *massene*. Tonen i utdraget er åpenbart fordømmende, noe som stemmer overens med aristokraten og ”forræderen” Josefus sin negative holdning til opprøret²⁰⁶. En forståelse av hvem de to gruppene egentlig var får selvfølgelig stor betydning for hvordan man tolker kampene mellom dem. Slik jeg ser det er den mest nærliggende tolkningen at ”massene” var den generelle befolkningen utsatt for skattelegging, mens ”de mektige” var de menneskene som tjente på de økonomiske forholdene. Dette må ha inkludert skatteinnskriverne, rike kjøpmenn og slike som var i stand til å låne ut penger og akkumulere rikdom ved å kreve renter, samt de øverste sosiale lagene av den jødiske eliten. Som nevnt mottok presteskapet sannsynligvis fortsatt tempeltributt²⁰⁷. En marxistisk inspirert tolkning av disse interne stridighetene er blitt presentert av Heinz Kreissig. De mektige regnes som en samlebetegnelse på den jordeiende eliten (kapitalistene), og massene forstås som ”alle andre”, det vil si proletariatet²⁰⁸.

Jonathan J. Price går hardt ut mot Kreissigs forståelse av kampene mellom de mektige og eliten, og hevder at ”klassekamp” er et feil begrep å bruke på konflikter mellom befolkningen i Judea i det første århundret e.Kr. Bortsett fra at det er et anakronistisk begrep i denne sammenhengen, påstår Price at det er altfor generaliserende med tanke på det sosialt komplekse samfunnet i Judea²⁰⁹. Jeg vil foreslå at for opprørets vedkommende er ”bandittene og røverne” viktige i den forstand at da opprøret brøt ut i Jerusalem i 66, ville de hatt klare motiver for å slutte opp om opprørbevegelsen. Ved å plyndre ”de mektige” kunne de akkumulere store rikdommer. Josefus skriver nemlig at da røverne fra landet kom inn til Jerusalem plyndret og ranet de rike mennesker (*BJ* IV:3, 4-6).

²⁰⁵ Hobsbawm 1969. Slike banditter har en sterk tilknytning til bøndene. De kan ikke sammenliknes med politisk revolusjonære av moderne karakter, slike som gjorde motstand mot den borgerlige eliten under den franske revolusjon.

²⁰⁶ Se kapittel 3 punkt 3.4.

²⁰⁷ Se punkt 5.6. Ikke alle prester tilknyttet tempelet hadde det like godt, se punkt 5.10.

²⁰⁸ Kreissig 1970.

²⁰⁹ Price 1992, 45-50.

I den grad økonomiske faktorer hadde en betydning for opprøret har både de sosialhistoriskorienterte og mer tradisjonelle historikerne noen gode poenger. Det kan ikke være noen tvil om at for store deler av befolkningen førte skatteleggingen til misnøye mot det romerske styret. Dette økonomiske trykket resulterte i at deler av den innfødte befolkningen, usikkert nøyaktig hvem, begav seg på plyndrevirksomhet. Økonomiske faktorer kan imidlertid ikke ene og alene ha vært årsaken til at jødene gjorde opprør. Hadde det vært tilfelle ville en oppstand brutt ut på et langt tidligere tidspunkt. I den forbindelse gjør Price rett i å etterlyse religiøse faktorer som relevante for opprøret²¹⁰. For å belyse religionens rolle skal vi rette oppmerksomheten mot hva som skjedde i år 6 da Judea ble omgjort fra vasallkongedømme til romersk provins.

5.8 Folketellingen i år 6 og jødisk motstand - Den fjerde sekten og sikarierne.

Områdene Judeas, Idumeas, og Samarias transformasjon fra vasallkongedømme til romersk provins i år 6 ble innledet av en folketelling, noe som er omtalt i det nytestamentlige juleevangeliet (NT *Luk.* 2:1-14). P. Sulpicius Quirinius, stattholder i Syria, og prokurator Coponius fikk ansvaret for å gjennomføre dette, men det var ingen enkel oppgave. Det var nemlig en synd for jødene å la seg innskrive i manntall (GT *I. Krøn.* 21:1-14). Folketellingen synliggjorde jødenes underdanige posisjon langt tydeligere enn da Judea var styrt som et vasallkongedømme. Josefus forteller at særlig én mann, Judas fra Galilea, protesterte:

Under hans [Coponius] embetstid egget en galileer ved navn Judas sine landsmenn til opprør, idet han sa det var en skam å betale skatt til romerne og nest etter Gud finne seg i å tjene dødelige herrer. Denne mannen tilhørte en egen sekt og hadde ikke noe til felles med de andre. (*BJ* II:8, 1)

I dette sitatet knyttes oppvigleren Judas, som i følge Josefus var en skriftlærd (*BJ* II:17, 8), til en sekt som ikke hadde noe til felles med ”de andre”. De andre sektene det refereres til er fariseerne, saddukeerne, og esseerne²¹¹. Judas sin sekt, som man kan kalle *Den fjerde sekten*, uttrykker et håp om frihet fra det romerske styret. Judas proklamerer at det var en ”skam å betale skatt til romerne”. Her referer Judas mest sannsynlig til *tributum capitis*²¹². Josefus

²¹⁰ Price 1992, 15-17.

²¹¹ Se *BJ* II:8,1-14 for en beskrivelse av de tre sektene.

²¹² Smallwood 2001, 153; 160.

forteller at Judas mente at fordi Gud var jødenes eneste hersker skulle de ikke tjene ”dødelige herrer” (altså romerne) (*AJ* XVIII:1, 6; *BJ* II:17, 8).

I sin omtale av Den fjerde sekten er det ikke tvil om at Josefus ser dem som forløperne til opprøret i år 66 og den tragedien dette medførte for jødene (*AJ* XVIII:1, 6-9). *Sikarierne* var sektens arvtagere, da deres leder Manaem var Judas fra Galileas sønn (*BJ* II:17, 8). Det greske ordet *sikarios* er nært forbundet med det latinske begrepet *sica* som kan oversettes med ”krum dolk”. Sikarierne har fått sitt navn fordi de gjemte dolker under klærne sine, og på den måten var de i stand til effektivt å snikmyrde personer i store folkemengder. Josefus forklarer at de ”skydde ingen midler, hverken fornærmende ord eller skjendige handlinger” (*BJ* VII:8, 1)²¹³. De talte det samme budskapet som Den fjerde sekten om at kun Gud kunne være herre over jødene (*BJ* VII:10, 1).

Første gang Josefus nevner sikarierne er under Antonius Felix da de myrdet øverstepresten Jonathan i Jerusalem (*BJ* II:13, 3). Sikarierne var også blant opprørerne under kampene i Jerusalem i 66. På grunn av indre stridigheter blant forskjellige opprørgrupper i Jerusalem måtte sikarierne flykte fra byen sent samme år²¹⁴. De dro til festningen Masada²¹⁵ hvor de gjemte seg i sikkerhet resten av opprøret²¹⁶.

På tross av at sikarierne ikke deltok i de jødiske kampene utover opprøret mot den romerske hæren er det påfallende at de, som helt klart nærte religiøst motiverte motforestillinger mot den romerske administrasjonen og okkupasjonen for øvrig, var en aktiv del av utbruddet av opprøret i år 66. Selv om det er ingen grunn til å betvile Josefus på dette punktet, gir tilstedeværelsen av sikarierne ikke et tilfredsstillende svar på hvordan religion kan ha påvirket jødene til å gjøre opprør. Sikarierne kan nemlig ikke ha vært en stor gruppe blant den jødiske befolkningen i Judea²¹⁷. Skal man kunne si noe mer bestemt om religionens rolle er det

²¹³ Zeitlin 1962, 395-398.

²¹⁴ Dette skyldtes drapet på Manaem. Manaem regnes som den hovedansvarlige bak drapene på øverstepresten Ananias og hans bror Ezekias. Disse drapene førte til en maktkamp mellom opprørerne. Da Manaem var i tempelet, hvor han ”var kommet med pomp og prakt for å be”, ble han jagd på flukt av Eleazar, tempelkapteinen, og hans tilhengere. Manaem ble senere fanget og drept under langvarig tortur. Se *BJ* II:17, 9.

²¹⁵ Masada er en fjellfestning som rager 450 meter over Dødehavet i Judeaørkenen, dens platå er 650 meter langt og 300 meter bredt.

²¹⁶ Det var for øvrig under ledelse av Eleazar sønn av Jairos at sikarierne angivelig begikk et kollektivt masseselv mord under Flavius Silvas beleiring av Masada i 73/4, se *BJ* II:17, 9; VII:8-9.

²¹⁷ Josefus forteller indirekte at det på Masada befant seg nesten 1000 sikarier (*BJ* VII:9, 1). 600 sikarier ble tatt til fange i Egypt (*BJ* VII:10, 1). Hadde sikarierne bestått av særlig mange flere ville Josefus antakelig ha skrevet det.

nødvendig å gå nærmere inn på mer konkrete profetier og personer i Judea, enten forut for, eller under selve opprøret.

5.9 Profetier og religiøst motivert motstand.

Det som imidlertid først og fremst tilskyndet dem til krig, var et tvetydig orakel som likeledes var å finne i de hellige skrifter, om at på denne tid skulle en fra deres land vinne verdensherredømmet. Dette trodde de siktet til en fra deres eget folk, og også mange vise menn feiltolket utsagnet. Spådomsordene gjaldt i virkeligheten Vespasian, som ble utropt til imperator i Judea. (*BJ* VI:5, 4)

I dette sitatet forteller Josefus at det som først og fremst fikk jødene til å gå til opprør mot romerne var en profeti om at en fra Judea skulle vinne verdensherredømmet. Josefus, i likhet med Tacitus (*Hist.* V, 13) og Sveton (*Vesp.* 4), påpeker at jødene mistolket profetien fordi den egentlig omhandlet Vespasian. For Josefus' vedkommende er det opplagt at en slik tolkning, presentert like etter opprøret i *Bellum Judaicum*, var gunstig. Josefus stod som kjent i et avhengighetsforhold til Vespasian, og hva kunne vel være mer passende for Josefus enn å proklamere at det var blitt forutsett at Vespasian skulle komme til makten? På denne måten forsterket Josefus sin mektige patrons posisjon som imperator og keiser, både overfor eliten i Roma og den gresktalende jødiske eliten. At Sveton og Tacitus presenterer den samme tolkningen er nok bare et resultat av at de har basert seg på *Bellum Judaicum*. Hvorvidt jødene mistolket profetien eller ikke er for dette kapitlet ikke interessant. Det sentrale er snarere om en slik profeti kan ha legitimert et opprør mot romerne.

Josefus forteller om en gruppe mennesker som han kaller "forførere og bedragere" som, under "guddommelig inspirasjon" arbeidet for "opprør og omveltninger", og som førte folk ut i ødemarken hvor de ville vise "tegn som varslet friheten" (*BJ* II:13, 4). Referer Josefus her til profeter som fremsatte profetier som forutsa at jødene skulle befris fra det romerske herredømmet? Dessverre vet man ikke hva disse profetene preket. Det er imidlertid ganske sikkert at profetier lik den Josefus kommenterte var i omløp i Judea i det første århundret. Eksempler på slike finner man i *Dødehavsrullene*, som betegner en rekke manuskripter som har blitt funnet i og rundt Qumran²¹⁸. I *Krigsrullen* kan man lese om en 40-års-krig som skal

²¹⁸ Qumran er et landskap like sør for Jeriko langs Dødehavets nordvestlige bredd. *Dødehavsrullene*, hvorav de første ble funnet i 1947, er i dag utstilt i Jerusalem i *The Israel Museum*. Mengden av manuskripter som har blitt

utkjempes mellom ”lysets og mørkets sønner”. De to sidene skal seire over hverandre tre ganger, mens Gud skal intervenere den syvende gangen og slik introdusere en ny tid. Det er blitt foreslått at denne kampen skulle forestille en kamp mellom jødene og romerne²¹⁹.

Tematikken i *Krigsrullen* er eskatologisk, eller *millenaristisk*, det vil si at den behandler den siste tid. I følge historiker Norman Cohn betegner millenarisme i snever forstand den kristne troen om at Kristus skal komme tilbake og etablere et Messiasrike på jorden og herske i tusen år før dommedag inntreffer²²⁰. I videre forstand kan man tolke millenarisme som en form for frelseslære, hvor frelsen da er ”kollektiv, jordisk, nært forestående, mirakuløs og total”. Millenaristiske budskap inkluderer ofte en eskatologisk frelser, eller *Messias*²²¹. Fordi den profetien Josefus omtaler nevner ”en som skulle vinne verdensherredømmet” kan den betegnes som millenaristisk.

Hva *Krigsrullen* angår råder det usikkerhet i forhold til hvem forfatteren kan ha vært og når den ble skrevet. Disse usikkerhetsmomentene tatt i betraktning, hvilken relevans har *Krigsrullen* for Det jødiske opprøret? Selv om man ikke kan fastslå noe, er sannsynligheten stor for at *Krigsrullen*, i og med at den er en del av *Dødehavsrullene*, kan knyttes til esseerne²²². Esseerne var en jødisk sekt som levde et strengt religiøst liv avsondret fra andre i ødemarken, deriblant Qumran, men de fantes også rundt omkring i byene i provinsen. Josefus, som er den eneste forfatteren som grundig beskriver denne sekten, forteller at de var fromme i sin gudsdyrkelse, og at noen av dem var i stand til å forutsi fremtiden (*BJ* II:8, 1-14). Dette er interessant fordi det åpner for at esseerne også kan ha stått bak den profetien Josefus mente var hovedårsaken til at jødene gjorde opprør.

At esseerne og deres millenaristiske budskap kan ha spilt en aktiv rolle under opprøret finner man belegg for i beretningen om hva som skjedde like etter at opprørerne hadde beseiret Gallus. I den forbindelse ble det avholdt et hastemøte i Jerusalem, hvor medlemmer av den jødiske eliten delte provinsen inn i mindre områder som utvalgte personer fikk hovedansvaret for å forberede til kamp mot den romerske hæren de visste ville komme. Takket være *Bellum*

funnet er veldig stor, men deler av materialet er så fragmentert at det ikke gir mening om noe som helst. Disse skriftene er skrevet på arameisk, hebraisk og noen få er på gresk. Se Martínez 1994, xxiv-xxxii.

²¹⁹ Cohn 1993, 190-192; Martínez 1994, 95-96: 1QM I, 14-15. Se også VanderKam 1995, 69-71, Price 1992, 15-17 og Hengel 1989, 277-281.

²²⁰ Cohn 1999, 12-15. Se også NT Åp. 20, 4-6.

²²¹ Cohn 1999, 18-22.

²²² VanderKam 1995, 76-105.

Judaicum har man rimelig god oversikt over hvem som var til stede på møtet. Øverstepresten Ananos hadde øverste myndighet, og tildelte ansvaret for forsvaret av Idumea til Jesus sønn av Sapfas, nok en øversteprest. Josefus selv fikk som kjent overkommandoen i Galilea. Det mest interessante for denne diskusjonen er at *esseeren Johannes* fikk ansvaret for Tamna, og byene Lydda, Joppa og Emmaus (*BJ* II:20, 3-4). Blant opprørerne fantes det altså esseere.

Foruten sikarierne, og muligheten for at esseerne (eksemplifisert med Johannes) kan ha spilt en aktiv rolle under utbruddet av opprøret, finner man en rekke eksempler på personer som skapte problemer for provinsadministrasjonen som *kan* ha vært religiøst motiverte personer. I det maktvakuumet som oppstod like etter Herodes den stores død i år 4 f.Kr. var det en tidligere slave av kongen, Simon, som ”satte på seg diademmet og dro herjende rundt med sin sammenraskede røverbande” (*BJ* II:4, 2). Samtidig påberopte gjeteren Athrongaios seg kongeverdigheten og terroriserte landsbygden. De to pretendentene ble i følge Josefus stoppet og fjernet av Arkhelaos (*BJ* II:4, 2-3). Under prokurator Cuspius Fadus (år 44-46) ble en profet ved navn Theudas halshugget og hans hode fraktet til Jerusalem fordi han påsto at han kunne dele elven Jordan i to (*AJ* XX:5, 1). Prokurator Felix måtte stri med en egyptisk profet som hadde samlet så mange som 30 000 mennesker for å innta Jerusalem. Antallet tilhengere er sannsynligvis overdrevet, og han kan ikke ha hatt støtte av hele den jødiske befolkningen da disse var delaktige i å jage han fra Judea (*BJ* II:13, 4-5). Disse profetene og deres virke ble i alle tilfeller beskrevet av Josefus som en ”begynnelse til opprør”, og det er derfor ikke rart hvordan prokuratoren lot bevæpnede soldater forfølge dem (*BJ* II:13, 4)²²³.

I Jerusalem, hvor det endelige slaget mellom opprørerne og romerne stod, hadde det konsolidert seg to opprørgrupper ledet av Johannes sønn av Levi og Simon sønn av Gioras (*BJ* IV:3, 1-14; IV:9, 3-12). I forskningslitteraturen har det blitt diskutert hvorvidt Johannes og Simon ble oppfattet av sine tilhengere som, eller at de selv presenterte seg som, ”verdensherskere” som skulle gjøre slutt på den romerske okkupasjonen over Judea. I motsetning til for eksempel Jonathan J. Price og Tessa Rajak hevder Martin Hengel at opprørerne var ledet av en messias (eller flere). Av de to opprørleaderne i Jerusalem mener Hengel at Simon er den mest sannsynlige kandidaten. Hengel forsvarer dette med henvisning til Josefus sin kommentar om at Simons tilhengere ”adlød ham som en konge” (*BJ* IV:9, 4). I tillegg mener Hengel at romernes behandling av Simon er en indikasjon på at han ble forstått

²²³ Se i den forbindelse Hengel 1989, 231.

som en større trussel enn Johannes. Mens Johannes ble i dømt livsvarig fengsel for sin medvirkning i opprøret, ble Simon ført til Roma hvor han ble henrettet under triumfen til Vespasian og Titus (*BJ* VI:9, 4)²²⁴.

Hvorvidt Simon eller Johannes ble oppfattet av jødene som messias er det ikke mulig å gi svar på. Det er imidlertid sikkert at Judas i år 6 la grunnlaget for en religiøst motivert motstand mot romerne. I tiårene før opprøret var Judea herjet av millenaristiske profetier og ulike profeter. At liknende strømninger gjorde seg gjeldende også under opprøret er derfor svært sannsynlig. Jødernes motstand mot romerne var med andre ord religiøst motivert.

I det følgende skal vi gå nærmere inn på de sosiale mekanismer som lå bak mobiliseringen. For å angripe denne tematikken vil det være naturlig å undersøke hvem de jødiske opprørerne egentlig var.

5.10 Opprørerne.

I løpet av opprøret oppstod det aldri én mektig opprørgruppe som ledet an i kampen mot romerne. I stedet eksisterte det en rekke mindre grupper. Utenom sikarierne trekker Josefus frem *selotene*:

Under alle disse forhold trivdes de såkalte selotene som fisken i vannet, og etter deres handlinger å dømme bar de sitt navn med rette. De tok etter enhver tenkelig ond gjerning, og det var ikke den forbrytelse i manns minne som de ikke nidkjært gikk inn for å etterligne. (...) Og likevel, når man tenker på deres ugjerninger, må det være lov å si at de slapp for lett. Så mye lidelse som de hadde fortjent, eksisterer nemlig ikke. (*BJ* VII:8, 1)

Dette sitatet illustrerer at Josefus betraktet selotene for å være blant de verste opprørgruppene. I en filologisk tilnærming til *Bellum Judaicum* viser Solomon Zeitlin hvordan ”selot” er brukt som adjektiv i betydningen av å være fanatisk, hengiven, eller nidkjær. I tillegg er det blitt brukt som et substantiv, altså som et navn på en gruppe eller en fraksjon²²⁵. Josefus kan fortelle at i Jerusalem under opprøret plyndret og myrdet selotene de mest fornemme

²²⁴ Hengel 1989, 297-298; Price 1992, 15-17; Rajak 1983, 139-143.

²²⁵ Zeitlin 1962, 395-398.

borgerne. Deres første offer var Antipas²²⁶, en mann av kongelig byrd som hadde overoppsynet med skattkammeret. Selotenes bestemte seg også for å kreve retten til å velge øversteprester. Dette førte til at øverstepresten Ananos mente den øvrige befolkningen til å ta opp kampen mot dem. Etter voldsomme kamper ble selotene drevet inn på tempelområdet og barrikadert i den indre forgården (*BJ* IV:3, 1-12).

Hvem var egentlig selotene? En mulighet er at de bestod av jøder fra landsbygden. Som et resultat av Vespasians pasifisering av landsbygden i Galilea vinteren i år 67-68 slo nemlig ”unge og dristige menn” seg sammen og flyktet til Jerusalem, hvor de i følge Josefus fortsatte sin ”fordervelige virksomhet” (*BJ* IV:3, 2-3). De kan altså ha bestått av de menneskene som Josefus før opprøret refererte til som ”banditter og røvere”²²⁷. Det er også sannsynlig at det fantes prester blant selotene. I følge Josefus var selotenes ledere, Eleazar sønn av Simon og Zakarias sønn av Amfikalleus, begge av presteslekt (*BJ* IV:4, 1)²²⁸.

Hvorfor ønsket selotene å få kontroll over hvem som skulle rekrutteres til øverstepresteembedet om det fantes prester blant dem? Dette kan forklares med at eliten som gruppe nok ikke var så uniform som man kanskje skulle tro. På 50-tallet, under prokurator Felix, hadde det brutt ut maktkamper mellom de prestefamilier som kjempet om øverstepresteembedet. Stridighetene bunnet ut i at øversteprestene, det vil si den fungerende øverstepresten og de som tidligere hadde vært det og satt i Sanhedrin, hadde fått kontroll over og kretet til seg store andeler av den tributten som ble betalt til tempelet. Dette førte i følge Josefus til at de prestene som stod lavere i hierarkiet praktisk talt sultet (*AJ* XX:8, 8). En slik korrupt praksis fortsatte utover 60-tallet, og øversteprestene skal i følge Josefus til og med ha samarbeidet med Albinus (*AJ* XX:9, 2-4). De øverste lag av den jødiske eliten hadde altså store fordeler av at romerne satt ved makten i Judea. Josefus forteller for eksempel hvordan øversteprestene, de mest innflytelsesrike borgerne og ”rådet” (sannsynligvis Sanhedrin) ønsket fred med romerne ”av hensyn til sine besittelser” (*BJ* II:16, 2). Deler av elitens pro-romerske holdning kom også frem da prester gikk i spissen for at tempelofferet til keiseren skulle avskaffes, mens øversteprester og ”de mest ansette mennene” protesterte (*BJ* II:17, 2).

²²⁶ Må ikke forveksles med Herodes Antipas, vasallkongen over Perea og Galilea.

²²⁷ Punkt 5.7.

²²⁸ Morton Smith gir i sin artikkel ”Zealots and Sicarii, Their Origins and Relation” (1971) en god gjennomgang av forskningsdebatten om hvem selotene bestod av.

I tillegg til selotene konsoliderte det seg fra 68 og utover enda to opprørgrupper. Den nevnte Johannes sønn av Levi hadde smigret seg inn med Ananos samtidig som han gav selotene råd om hvordan de kunne bryte ut av tempelet²²⁹. Selotene klarte, ved hjelp av soldater fra Idumea, å få kontroll over Jerusalem. Dette førte til at Ananos ble myrdet, og i det maktvakuemet som oppstod trådte Johannes frem som eneherster. Hvem Johannes egentlig var vet man ikke, men han kan ikke ha vært noen hvem som helst i og med at han tidligere hadde fått ansvaret av Josefus med å befeste den galileiske byen Giskhala mot romerne (*BJ* II:20, 6). Johannes og selotenes posisjon ble imidlertid truet da Simon sønn av Gioras en gang i april eller mai i år 68 kom marsjerende mot Jerusalem som lederen for nok en opprørgruppe. Simon må ha tilhørt de øverste sosiale lag i det jødiske samfunnet da han ledet jødiske angrep mot Cestius Gallus (*BJ* II:19, 2)²³⁰.

Selv om Josefus anslår Johannes' og Simons' følge til skarve 25 000 soldater, er det opplagt at de hadde bred støtte i befolkningen. Josefus kan for eksempel fortelle at da selotene var innestengt på tempelområdet holdt folk dem løpende orientert om bevegelsene til Ananos (*BJ* IV:3, 12). Og da Titus sent i år 69 var i ferd med å beleire Jerusalem slo de stridende fraksjonene til Johannes og Simon seg sammen og angrep den 10. legion (*BJ* V:2, 3-4). Titus må ha fått bekreftet fra sin leir på Skopos²³¹, like utenfor Jerusalem, at han hadde å gjøre med en samlet jødisk befolkning.

5.11 Opprørledere.

Josefus skriver om Simon sønn av Gioras, den fremste av opprør lederne i Jerusalem fra år 68-70, at han hadde ambisjoner om å innta byen som eneherster (*BJ* IV:9, 3). Hvorvidt Josefus hadde personlig kjennskap til Simon vet man ikke, og det er heller ikke mulig å avgjøre om Simons svært så aktive deltakelse i opprøret skyldtes motforestillinger mot romerne, eller om det bare var et resultat av "maktbegjær" (*BJ* IV:9, 11). I alle tilfeller slo Simon seg opp og fram ved å love frihet til slaver og belønninger til andre. Slik skaffet han seg etter hvert et stort følge som adlød ham "som en konge" (*BJ* IV:9, 3-4). Hva dette faktisk innebar kan man

²²⁹ I følge Josefus vant Johannes sin maktposisjon gjennom et renkespill mellom Ananos og selotene (*BJ* IV:3, 13).

²³⁰ Martin Goodman argumenterer mer utdypende for at Simon tilhørte den jødiske eliten (Goodman 1987, 203-206). Johannes og Simon omtales under punkt 5.9. For en oversikt over hendelsesforløpet, se *BJ* IV:9, 1-12.

²³¹ *Skopia* oversettes med "vokter" eller "speider" og betegner et utsiktspunkt. Skoposfjellet ligger like nordøst i Jerusalem og var strategisk viktig for byens forsvar.

bare spekulere i, men det er ikke tvil om at Simon fikk stor makt fordi han hadde suksess. For eksempel hadde Simon etter angrepet på byen Hebron skaffet et rikt bytte og store mengder korn (*BJ* IV:9, 7). For jøder som hadde lidd under romersk styre ville det ha vært naturlig å slutte opp om Simon. Simon hadde tilstrekkelig prestisje og status til å kunne etablere seg som en slags patron over andre.

Simon var antakelig ikke den eneste personen som bygde sitt maktgrunnlag på vertikale strukturer. Også Johannes sønn av Levi blir beskrevet som en patronliknende lederskikkelse. Johannes skaffet seg tilhengere fordi han åpenbart hadde tilstrekkelig status og prestisje, i tillegg til at han var suksessrik og besluttsom (*BJ* IV:7, 1).

Josefus' forsvar av Galilea var preget av en maktkamp mellom ham og den nevnte Johannes. Man må åpenbart ta høyde for at Josefus overdriver sin egen popularitet når han forteller at samtlige landsbyer i Galilea støttet ham mot Johannes (*BJ* II:21, 7). Likevel er dette en indikasjon på at det eksisterte vertikale forbindelser mellom eliten og den øvrige provinsbefolkningen. Selv om Josefus ikke kunne skilte med like stor suksess som Johannes og Simon, kunne han påberope seg autoritet gjennom det faktum at øverstepresten Ananos hadde gitt ham det administrative ansvaret for forsvaret av Galilea (*BJ* II:20, 4).

Mobiliseringen av jødene kan imidlertid ikke forstås utelukkende i lys av vertikale forbindelser. Man må også studere den retorikken opprørerne omgav seg med. I det følgende skal vi gå nærmere inn på de ulike taler og mynter som kan knyttes til opprøret.

5.12 Taler og mynter, "frihet" og "fedreland".

Hvordan oppildnet opprørerne den resterende befolkningen til opprør? Selv om Josefus ikke gjenforteller noen taler holdt av opprørere i 66-70, kan man finne en rekke andre taler som kan gi en indikasjon på hvilke virkemidler som ble brukt for å mobilisere jødene. Agrippas antiopprørske tale til innbyggerne i Jerusalem er den lengste talen i *Bellum Judaicum*, og den ble holdt til innbyggerne i Jerusalem like etter Florus' herjinger i Øvrebyen. Til den opprørske delen av dem sa Agrippa:

Men noen av dere er unge og ukjent med krigens redsler, andre drives av urealistiske håp om frihet – eller kanskje av grådighet og utsikter til å berike seg på bekostning av de svake i tilfelle det skulle brake løs. (BJ II:16, 4)

Fordi Agrippa beskriver *håp om frihet* som ”urealistisk” kan frihetsbegrepet i dette utdraget henseile til ”frihet fra det romerske imperium”. Jødene hadde, i rimelighetens navn, ingen reell mulighet til å lykkes med sitt opprør. Judea var nemlig ikke det første området romerne hadde tvunget under sitt herredømme. Dette unnlot Agrippa selvfølgelig ikke å nevne (BJ II:16, 4). Friheten var et tema Agrippa vendte tilbake til i sin tale:

Når det gjelder friheten som nå opptar dere, så er det for sent. Dere skulle for lenge siden ha kjempet for ikke å miste den. For trelldom er en tung prøvelse, og det er rett og riktig å slåss for ikke å komme i en slik stilling. Men den som først har underkastet seg og siden gjør opprør, han er en gjenstridig slave og ikke en frihetselskende mann. (BJ II:16, 4)

Agrippas retorikk i dette utdraget går ut på at det ville være urimelig for jødene å sette seg opp i mot romerne på det aktuelle tidspunktet. I stedet burde de ha kjempet mot romerne ”for lenge siden”, med dette kan Agrippa ha ment år 63 f.Kr. eller år 6. Fordi befolkningen i Judea levde i et underdanighetsforhold til romerne kan vi lese hvordan Agrippa mener at de burde godta sin posisjon. Bare slik kunne de være ”frihetselskende”.

Frihetsbegrepet er også sentralt i en tale holdt av Titus på et senere tidspunkt enn Agrippas. I de tidlige fasene av den romerske pasifiseringen av Galilea i 67 samlet det seg mange jøder i Tarikhaia, en by like i nærheten av Tiberias på vestsiden av Genesaretsjøen. Titus ble sendt av Vespasian med 600 ryttere, og da Titus innså at han trengte flere soldater for å erobre byen holdt han følgende appell til de romerske soldatene:

Romerske menn! Ja, for det er på sin plass å begynne med å minne om hvilket folk dere tilhører, så dere skal ha klart for dere hvem vi er sammenlignet med dem vi skal slåss mot. Til denne dag har intet folk i hele den vide verden unnslettet vår makt.(...) Vi kjemper dessuten for en større sak enn jødene. De går til krig for frihet og fedreland, men for oss er æren det viktigste. (BJ III:10, 2)

I likhet med Agrippas tale proklamerer Titus at jødene kjempet for friheten. De kjempet i følge Titus også for sitt *fedreland*. Hva mente den romerske generalen egentlig med det? For jødene var dette fedrelandet *Juda*. Juda var imidlertid ikke bare en fysisk og geografisk størrelse. Juda var også synonymt med *Kanaan*, det vil si det hellige landet som Gud (GT 1.

Mos. 12,5-8) hadde gitt dem. Som kjent hadde jødene i Juda levd som et selvstendig kongedømme fra 1000-tallet til år 586 f.Kr., samt under hasmoneerne²³². Sett i lys av Agrippas referanser til frihet er det ingen grunn til å betvile at jødene savnet en slik frihet.

Det er ikke bare Josefus sine verker som omtaler frihet. En slik tematikk går også igjen i det forholdsvis omfattende myntmaterialet. Fra Det jødiske opprøret har man bevart fem serier mynter, hvorpå man finner en rekke hebraiske slagord. Disse inkluderer *Jerushalem Kdosha*, som betyr "Jerusalem er hellig"²³³, *Herut Zion* - "Zions frihet", og *L'geulat Zion* - "for Zions frelse"²³⁴. Leo Kadman gjør oppmerksom på at man kan tolke to forskjellige frihetsbegrep ut i fra disse slagordene. Mens *Herut* henspeiler til politisk frihet, indikerer bruken av *Geula* (som i *L'geulat*) religiøse konnotasjoner om frelse²³⁵.

5.13 Talenes og myntmaterialets relevans for mobiliseringen av den jødiske befolkningen.

For at begrep som "frihet" og "fedreland" skal kunne relateres i noen som helst grad til opprøret er det nødvendig å vurdere kildene kritisk. Ettersom det er snakk om to typer kilder, skriftelige og arkeologiske, er det fornuftig å vurdere dem hver for seg.

Den åpenbare begrensningen for talenes vedkommende er at man ikke kan fastslå at Agrippa og Titus i det hele tatt holdt dem. Det viktigste er riktignok ikke hvorvidt Josefus har formidlet talene ordrett, men om meningsinnholdet er korrekt gjengitt. Josefus hadde svært gode muligheter til å gjøre nettopp det. Da Agrippa holdt sin tale til innbyggerne i Jerusalem er det rimelig å anta at Josefus befant seg i nærheten. Om Josefus ikke hørte talen personlig kan han likevel ha fått den gjenfortalt. Å gjenfortelle en tale innbærer visse usikkerhetsmoment, og man har derfor ingen garanti for at hva Josefus fikk høre var riktig. Ei fjær kan bli til fem høns i løpet av kort tid. Når det gjelder Titus' tale er det, i motsetning til Agrippas tale, usannsynlig at Josefus kan ha vært fysisk til stede da den ble holdt. På det tidspunktet hadde Josefus havnet i Vespasians fangenskap etter det mislykkede forsvaret av Jotapata (*BJ* III:7 - 8). Etter å ha blitt befridd fra sine lenker er det rimelig at Josefus var i

²³² Se for øvrig punkt 5.1.

²³³ Se 8.3 (s. 111).

²³⁴ Se 8.4 (s. 111).

²³⁵ Kadman 1960, 96-98.

personlig kontakt med Titus (*BJ* IV:10, 7). Slikt sett er det sannsynlig at Josefus' formidling av hva Titus sa til sine soldater er troverdig.

Man må likevel være forsiktig med hvilke konklusjoner man trekker fra Titus' bruk av "fedrelandet". Skal vi tro Josefus er det sikkert at Titus trodde jødene kjempet for sitt fedreland. Om jødene mente det samme er noe som vi strengt tatt aldri vil kunne vite sikkert. Det faktum at "fedreland" i det hele tatt ble nevnt *kan* imidlertid åpne for at for opprørerne var deres felles historie en mobiliserende faktor.

Det er hevet over enhver tvil at jødiske opprørere gav ut mynter i perioden 66-70. Simon sønn av Gioras var én av dem som antakelig har vært toneangivende for hva myntene skulle formidle²³⁶. Kadman gjør oppmerksom på at de myntene fra år 66 ("År 1") er enkle og amatørmessige i forhold til de senere utgivelsene. Dette kan forklares med at opprørerne nok trodde de hadde dårligere tid i oktober i år 66 enn hva de hadde etter at Gallus var blitt beseiret. Dermed ble myntene fra og med "År 2" produsert med mer flid, noe som gjenspeiles i funnene²³⁷. På myntene fant man som kjent forskjellige slagord. Myntene med "Zions frihet" ble gitt ut i de tidligste fasene av opprøret, mens de med "for Zions frelse" ble gitt ut en gang i år 69 eller 70. Opprørerne ville åpenbart gi inntrykk av at de hadde vunnet friheten etter at Gallus var beseiret. At opprørerne noen få år senere skiftet fokus til at "frelsen skulle komme" er forståelig med tanke på at den romerske hæren banket på Jerusalems porter²³⁸.

Når det gjelder myntenenes spredning kan de begrenses til et område i Judea tilsvarende en slags trekant; fra Jaffa i nordvest, til Hebron i sør og til Jeriko i nordøst²³⁹. En ting som er helt sikkert er at symbolikken på myntene er jødisk, det vil si at den er knyttet til tempelet i Jerusalem og til jødiske høytider. På myntene kan man blant annet finne sitrusfrukt, palmegrener, myrtekvister og piletregrener. Disse blir brukt i feiringen av den jødiske *løvhyttefesten*, eller *sukkot*, til minne om hvordan jødene bodde i hytter av løv under utvandringen fra Egypt. Granatepler, typiske for Judea og sannsynligvis en del av

²³⁶ Se Kadman 1960, 50-71 for en innføring i debatten rundt hvorvidt de aktuelle myntene ble gitt ut i Judea i år 66-70.

²³⁷ Kadman 1960, 62-82.

²³⁸ Kadman 1960, 96-98.

²³⁹ Kadman 1960, 80-82.

øversteprestens hellige drakt, figurerer også på myntene. I tillegg vil man på en rekke av myntene finne et palmetre, som er selve symbolet på Judea²⁴⁰.

Ettersom myntene helt åpenbart hadde en jødisk symbolikk og ble utgitt i et stort område i kjernen av Judea er det sannsynlig at opprørerne ønsket at de skulle nå flest mulig jøder. Selv om en rekke av myntene var verdifulle sølvmynter (shekler) er det ikke slik at myntene ble produsert utelukkende for den jødiske overklassen. Et flertall av de myntene som er funnet er nemlig vanlige bronsemynter²⁴¹. Fordi man ikke har registrert at jødene gav ut liknende mynter verken før eller etter opprøret er det opplagt at de tjente propagandahensyn knyttet direkte til motstanden mot romerne i år 66-70.

Hva kan så talene og myntmaterialet fortelle om mobiliseringen av befolkningen? For talenes vedkommende er det helt klart en begrensende faktor at man ikke finner taler fra opprørere i år 66-70. På den annen side kan det ikke være tilfeldig at Josefus, indirekte gjennom Agrippas og Titus' taler, fremhever at opprørerne kjempet for sin frihet og sitt fedreland. Opprørernes utgivelser av mynter synes å forsterke at opprørerne fridde til den øvrige befolkningen ved slagord om at de kjempet for friheten. Det er også avgjørende at frihets- og fedrelandsbegrepet man finner i talene og myntene var "jødiske", og viste til jødenes felles historie. Medfører det riktighet at opprørerne faktisk omgav seg med en slik retorikk, er dette en tydelig indikasjon på at den jødiske befolkningen ble mobilisert, ikke bare gjennom vertikale forbindelser²⁴², men også via sterke horisontale bånd.

5.14 Kapittelkonklusjon.

Gessius Florus korruperte oppførsel i Jerusalem i år 66 fikk den jødiske provinsbefolkningen i år 66 til å eksplodere. Hva hadde gått galt?

Den jødiske befolkningen i Judea led under en skattelegging som var tøff tatt i betraktning at jødene også betalte tributt til tempelet i Jerusalem. Skatteleggingen kan imidlertid ikke ha spilt noen viktig rolle for at opprøret brøt ut. "Røvere og banditter" var en del av et større

²⁴⁰ Kadman gjør oppmerksom på at det palmetreet man kan finne på de jødiske myntene er ulik den jødiske palmen man finner på de romerske myntene (Kadman 1960, 83-95). Se for øvrig Groth 2003, 172-173.

²⁴¹ Begge disse mynttypene ble produsert i store mengder, se Kadman 1960, 72-82.

²⁴² Se vurderingen av opprørlerne, punkt 5.11.

bilde av økonomisk press i Judea. At romerne ene og alene var skyld i at jøder mistet sin jord kan ikke stadfestes, men jordproblematikken kan ha resultert i et rekrutteringsgrunnlag for opprøret. Jødiske religiøse hensyn spilte en langt viktigere rolle for opprøret enn økonomiske. I tiden forut for, og under, opprøret ble det påvist at millenaristiske profetier, diverse profeter og kanskje også messiaser virket blant den jødiske befolkningen.

Om den enkelte jøde i Judea var misfornøyd med det romerske herredømmet på bakgrunn av økonomiske eller religiøse faktorer, eller en blanding av de to, er ikke mulig å avgjøre.

Jødernes horisontale uniformitet ble supplert av vertikal forbindelser, benyttet av karismatiske opprørledere. Under frihets- og fedrelandsparoler gikk jødene til opprør mot romerne i år 66.

6.0 Sammenligning av motstand mot romersk styre i Britannia og Judea

Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret kan forstås som kulminasjonen av keltisk og jødisk motstand mot romersk herredømme. I de to foregående kapitler har vi sett hva som lå bak opprørene og hvordan den respektive provinsbefolkning ble mobilisert til opprør. I dette kapitlet skal vi sammenlikne dem for å kunne avgjøre hvorfor de ble så alvorlige.

Det synes naturlig at man først ser på grunnleggende forskjeller og likheter mellom opprørene, det vil si provinsenes beliggenhet og betydningen av dette, samt en vurdering av den romerske provinsadministrasjonens karakter. Når dette er gjort er det på sin plass å sammenlikne de bakenforliggende, eller strukturelle, årsakene til opprørene. Hva kan en sammenlikning av disse aspektene fortelle om de to opprørene? Deretter skal opprørene settes i en større sammenheng. Hvordan kan de karakteriseres i forhold til andre opprør som brøt ut mot romersk styre på samme tid? Som en del av dette spørsmålet vil det være naturlig at mobiliseringen av kelterne og jødene vurderes. Er det noen faktorer som går igjen begge steder, og er det noen som skiller seg ut?

6.1 Britannias og Judeas beliggenhet i forhold til maktens sentrum.

Det østlige middelhavsområdet som Judea var en del av var et kosmopolitisk og, for å bruke et populært begrep, globalisert område. I første halvdel av det første årtusenet f.Kr. hadde fønikere og grekere etablert kolonier rundt omkring i Middelhavet, og rundt år 400 f.Kr. kunne man finne liknende bebyggelse langs Svartehavets bredder. Det var en slik *polisstruktur*²⁴³ som møtte romerne da de invaderte Judea i år 63 f.Kr., og de kunne simpelthen overta denne som grunnlag for sin provinsadministrasjon. Jødene hadde helt siden Alexander den store erobret Judea i 332 f.Kr. måttet forholde seg til fremmede imperier, og romernes ankomst representerte derfor ingenting nytt for jødene!

²⁴³ *Polis* var små statssamfunn utgjort av et bysentrum og det nærliggende jordbrukslandet. Tilhørende en polis var det gjerne et *akropolis*, det vil si en befestet høyde. I polis fant man en sofistikert sosial struktur (Ravnå 2006, 33-38).

Lenge før Pompeius invaderte Judea hadde jødene tatt initiativ til å etablere et politisk forhold mellom dem og romerne. I en tidlig fase av Makkabeeropprøret på 160-tallet f.Kr. hadde de antihellenistiske jødene under ledelse av Judas Makkabeus sendt en delegasjon til Roma for å be om støtte (*BJ* I:1, 4). Romerne så i dette antakelig en mulighet til å kunne påvirke den politiske situasjonen i øst, og et forbund ble etablert. Det het seg at romerne og jødene skulle hjelpe hverandre om de ble angrepet av utenforstående (*Deut. 1. Makk. 8, 23-28*), men ikke en eneste gang så romerne det bryet verdt å intervenere med makt på jødernes vegne. For eksempel da Judas ble drept nøyde romerne seg med å sende et trusselbrev til Demetrios 1. Soter (*Deut. 1. Makk. 8, 31-32*)²⁴⁴.

I Britannia eksisterte det ingen poliskultur slik man fant i Middelhavsområdet. Som konkludert i kapittel fire var det keltiske samfunnet bygd opp rundt mange uavhengige stammer som rett som det var kriget mot hverandre²⁴⁵. Kelterne var ikke vant til at store imperier hadde makten over dem! Romerne måtte derfor konstruere en basis for sin administrasjon i Britannia. Romerne opprettet derfor urbane sentre i nærheten av de forskjellige stammenes hovedsteder²⁴⁶. I den relativt beskjedne grad det var kontakt mellom stammer i Britannia og *Imperium Romanum* før 50-tallet f.Kr. må den ha vært av kommersiell karakter. Arkeologer har kommet frem til at handelsruter mellom Britannia og Gallia eksisterte fra så tidlig som det fjerde århundret f.Kr. Greske, og kanskje også romerske handelsmenn, har fra denne tiden hatt kjennskap til den fjerne øyen i nord²⁴⁷.

Judea var altså langt nærmere Roma, sosialt og kulturelt sett, enn hva Britannia var. Dette stemmer godt overens med romaniseringsforskningens syn på forskjellene mellom øst og vest. Som vi så i kapittel to har man ment at de østlige områdene, som Judea unektelig var en del av, ble mindre romanisert enn de vestlige fordi kulturen i øst allerede minnet om den romerske²⁴⁸. I det følgende skal vi se at denne forskjellen resulterte i at romerne møtte motstand fra den keltiske befolkningen på et langt tidligere stadium enn hva de gjorde fra jødene.

²⁴⁴ Se Smallwood 2001, 4-11 for en mer detaljert diskusjon.

²⁴⁵ Kapittel 4 punkt 4.1.

²⁴⁶ Kapittel 4 punkt 4.2.

²⁴⁷ Se kapittel 4 punkt 4.1. *Albion*, grekernes navn på Britannia stammer fra *alphos*, som betyr "hvit". Guy de la Bédoyère foreslår overbevisende at dette kan ha vært en referanse til de hvite klippene ved Dover (Bédoyère 2006, 11-12).

²⁴⁸ Kapittel 2 punkt 2.3.

6.2 Konsekvensene av Britannias og Judeas beliggenhet i forhold til maktens sentrum.

Allerede da Cæsar ledet invasjonen av Britannia i år 55-54 f.Kr. ble romerne møtt av en fiendtlig innstilt koalisjon av keltiske stammer²⁴⁹. En liknende mobilisering fant sted under invasjonen i år 43, da to høvdingsønner ved navn Togodumnus og Caratacus ledet den keltiske motstanden (Dio LX:19 - 21). Da stattholder Publius Ostorius Scapula sent på 40-tallet gav ordre om å avvæpne alle de keltiske stammene i de sørøstlige områdene i Britannia protesterte icenerne, og et opprør brøt ut. Verken Dio eller Tacitus har nevneverdig å fortelle om denne hendelsen, verken med hensyn til hvor lenge opprøret varte eller hvor alvorlig det var. Det eneste man vet er at icenerne led nederlag for romerne (*Ann.* XII, 31-32)²⁵⁰. Decangerne og silurene, som bebodde de områder som i dag tilsvarer Wales, er andre eksempler på stammer som gjorde aktiv motstand mot romerne²⁵¹.

Jødene kan i motsetning til kelterne ikke hatt mye i mot at romerne overtok makten i Judea. I kildematerialet kan man nemlig ikke finne tegn på at noen form for organisert motstand fant sted. For å forstå hvorfor er det nødvendig å se på situasjonen i Judea like før og etter romerne marsjerte inn i Jerusalem. Etter at den hasmoneiske dronningen Alexandra døde i år 67 f.Kr. hadde det brutt ut en maktkamp mellom hennes to sønner, Aristobulos II. og Hyrkanos II. Den hellenistisk-orienterte Aristobulos kuppet makten, men ble fjernet til fordel for sin bror av Pompeius²⁵². I år 57 f.Kr. utfordret Aristobulos' sønn Alexander Hyrkanos' posisjon ved å invadere Jerusalem. Den jødiske befolkningen i Judea støtte åpenbart Hyrkanos, fordi da Aulus Gabinius²⁵³ gjeninnsatte ham kan Josefus fortelle at jødene så det som en befrielse å bli befridd fra "enmannsherredømmet" til Alexander (*BJ* I:8, 5)²⁵⁴.

En gryende jødisk motstand mot den romerske overmakten åpenbarte seg da Herodes lå på dødsleiet. Josefus forteller at Judas sønn av Sepforaios og Matthias sønn av Margalos, to

²⁴⁹ For en oversikt over Cæsars felttog, se *B Gall.* IV, 2-37.

²⁵⁰ Graham Webster peker på at det sannsynligvis bare var en fraksjon av icenistammen som gjorde opprør ettersom Prasutagus beholdt sin posisjon som konge (Webster 1978, 59-60).

²⁵¹ Silurene hadde gått til angrep på romerske soldater som sanket proviant, og de angrep ved et tilfelle to kohorter av romernes forbundsfeller. Silurene gikk også til angrep på den tjuende legion ledet av Manlius Valens. Se *Ann.* XII, 38-40 og Dudley og Webster 1965, 174.

²⁵² Hyrkanos II. hadde under Aristobulos II.s maktvelde dannet en allianse med den idumeiske herskeren Antipater og hans sønner, Fasaël og Herodes (den store). Det var den idumeiske alliansen som var de egentlige, men uoffisielle, makthaverne i Judea på 50- og 40-tallet f.Kr., riktignok under romersk herredømme.

²⁵³ Stattholderen i Syria. Det var for øvrig i den forbindelse at Judea ble desentralisert, se kapittel 5 punkt 5.2.

²⁵⁴ Som en skjebnens ironi er det at det var disse omstendighetene som la grunnlaget for at Herodes den store skulle kuppe makten i år 37 f.Kr. Det er ikke registrert motstand mot Herodes' styre av alvorlig karakter, først og fremst fordi Herodes behandlet jødene med forsiktighet, se Schäfer 1995, 97-98.

skriftlærde, manet til opprør fordi det var blitt montert en gylden romersk ørn over den store inngangsporten til tempelet i Jerusalem. De skriftlærde og bortimot førti ungdommer ble henrettet av romerne etter at de hadde forsøkt å hugge ned ørnen (*BJ* I:33, 1-4). Det er trolig at de opprørene som brøt ut etter Herodes' død var motivert av disse henrettelsene²⁵⁵. Den jødiske motstanden begynte ikke for alvor før i år 6, da Augustus innførte direkte romersk styre i provinsen og romerske embetsmenn tiltrådte viktige stillinger i provinsadministrasjonen²⁵⁶.

6.3 Utbruddene av opprørene - romerske embetsmenn i provinsene.

Utbruddene av opprørene kan forstås som en reaksjon på svært så dramatiske og graverende hendelser. Som vi så i kapittel fire tok Catus Decianus vann over hodet da han i tråd med tidligere praksis innlemmet icenernes områder i provinsen på brutalt vis. I kapittel fem ble det konstatert at jødene eksploderte som en konsekvens av Gessius Florus' inkompetente håndtering av situasjonen i Caesarea og ikke minst hans korrupte og grusomme oppførsel i Jerusalem²⁵⁷.

At man fant inkompetente prokuratorer både i Britannia og Judea er symptomatisk for det romerske administrative systemet. Decianus og Florus var romerske embetsmenn og politikere som ble utplassert i en provins langt fra maktens korridorer i Roma. De skulle imidlertid en gang tilbake dit, og da var det fornuftig at man utnyttet tiden i provinsene best mulig. Det har blitt skrevet at en romersk embetsmann måtte tjene tre formuer i løpet av sin karriere; én for å betale for de utgiftene som hadde ført ham opp og fram i politikken, én annen til bestikkelser, og én som skulle forsørge hans alderdom²⁵⁸. En stilling i en provins kunne gi de romerske embetsmennene den muligheten de behøvde for å akkumulere slike formuer, ved hjelp av lovlige eller ulovlige midler. For å illustrere at en slik praksis var vanlig kan vi rette blikket mot Tacitus som skriver at provinsen Asia praktisk talt "innbød til misbruk" (*Agr.* 6).

²⁵⁵ Sabinus, prokuratoren i Syria, reiste i år 4 f.Kr. til Judea for å ta hånd om Herodes' etterlatte formue (*BJ* II:3, 1 - 5). Dette forverret den jødiske misnøyen med det romerske styret. Det brøt for øvrig ut en rekke mindre opprør som et resultat av det maktvakuemet som oppstod etter Herodes' død, se *BJ* II:4, 1-3.

²⁵⁶ Kapittel 5 punkt 5.8.

²⁵⁷ Se kapittel 4 punkt 4.3; kapittel 5 punkt 5.3/4.

²⁵⁸ Crawford 1978, 172.

Selv om de romerske embetsmennenes oppførsel kan forklare hvorfor opprørene brøt ut når de gjorde²⁵⁹, er det tvilsomt at den provinsadministrasjonen man fant i Britannia og Judea var unik sett i forhold til andre provinser. For eksempel var den romerske embetsmannen Gaius Verres (f. 115 – d. 43 f.Kr.) beryktet for sin systematiske utsugelse av ressursene på Sicilia²⁶⁰.

I det foregående er det blitt konstatert en grunnleggende forskjell mellom Britannia og Judea. Britannia lå i periferien til Roma, det gjorde ikke Judea. Dette førte til at kelterne gjorde motstand mot romerne umiddelbart da Britannia ble invadert. I begge tilfeller brøt opprørene ut som et resultat av de romerske embetsmennenes handlinger. Dette er imidlertid ingen tilfredsstillende forklaring på hvorfor opprørene ble så alvorlige som de ble. I det følgende skal vi derfor sammenlikne de strukturelle forholdene bak opprørene.

6.4 En sammenlikning av økonomiens og religionens rolle under Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret.

I den grad man kan sammenlikne de strukturelle årsakene bak opprørene er det interessant å påpeke en markant forskjell mellom de to opprørene.

I kapittel fire ble det foreslått at romerne begynte å kreve skatter fra de keltiske stammene i sørøst da Prasutagus døde²⁶¹. Keltiske bønder mistet også jord til de romerske veteranene som bodde ved kolonien ved Camulodunum²⁶². Den keltiske eliten fikk et økonomisk fundert motiv for å gå til opprør mot romersk styre da Decianus og Seneca krevde tilbake store pengesummer²⁶³. I den beskjedne grad økonomiske faktorer spilte en rolle for Det jødiske opprøret skapte de jødiske arverettsreglene grobunn for en jordløs gruppe mennesker som kan ha blitt rekruttert til opprøret. Antakelig så slike mennesker en mulighet til å skaffe seg rikdommer og ressurser i kaoset som rådet etter at Gallus var blitt beseiret²⁶⁴.

²⁵⁹ Som konkludert i kapittel 4 (se punkt 4.3) og 5 (se punkt 5.3/4/5).

²⁶⁰ Verres var stattholder der i perioden 73-71. Marcus Tullius Cicero (f. 106 - d. 43 f.Kr.), antikkens kanskje mest berømte retoriker, gikk hardt ut mot Verres korrupsjon og oppførsel i fem bevarte taler (*In Verrem*).

²⁶¹ Kapittel 4 punkt 4.4.

²⁶² Kapittel 4 punkt 4.6.

²⁶³ Kapittel 4 punkt 4.5.

²⁶⁴ Kapittel 5 punkt 5.7 og 5.10.

Både i Britannia og Judea møtte romerne en religiøs tradisjon som var forankret i en presteklasse. Den jødiske religionen var riktignok i langt sterkere grad institusjonalisert (tempelet i Jerusalem) enn den keltiske (lundene)²⁶⁵. Man kan likevel ikke sammenlikne religionens rolle for opprørene. Man vet rett og slett for lite om religion i Boudica-opprøret. Det faktum at vi bare har bevart kilder som betrakter opprøret fra en romersk synsvinkel er roten til problemet. Hadde vi hatt tilgang til keltiske kilder ville saken ha stilt seg annerledes. Da hadde vi hatt større mulighet til å bekrefte, eventuelt avkrefte, religionens rolle for Boudica-opprøret. Det er imidlertid ingen tvil om at en religion var viktig for Det jødiske opprøret. I kapittel fem ble det konstatert at det eksisterte religiøse strømninger i tiden forut for, og under, opprøret. Dette til tross for at romerske embetsmenn ikke hadde gjort noe for å fornærme jødernes religion²⁶⁶. Med andre ord må opprøret forstås som et resultat av en lokal dynamikk.

Sammenlikningen av de strukturelle årsakene indikerer at de to opprørene må karakteriseres som to forskjellige typer opprør. Ulikhetene er for åpenbare til at en annen tolkning er legitim. Det økonomiske presset som ble påført icenerne og trinovanterne da de kom under romersk herredømme vil ha vært dramatiske, siden de fikk utgifter som de ikke hadde hatt tidligere. Boudica-opprøret ble såpass alvorlig, det vil si at det fikk et så stort omfang, på grunn av økonomiske forhold! I Judea var det heller religiøse faktorer som la premissene for at protestene mot Florus i år 66 kunne utvikle seg til et voldsomt opprør!

For å få en enda klarere forståelse av hvorfor de to opprørene ble så alvorlige er det nødvendig å relatere dem til andre opprør mot romersk styre på omtrent samme tid. Og hvilke konklusjoner kan man trekke ut av en sammenlikning av den keltiske og jødiske mobiliseringen mot romersk styre?

6.5 Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret sett i forhold til andre opprør.

I gjennomgangen av forskningslitteraturen i kapittel to ble det konkludert at i siste halvdel av det tjuende århundret har man vært særlig opptatt av hvordan romerne klarte å holde det

²⁶⁵ Kapittel 4 punkt 4.8; kapittel 5 punkt 5.1/2.

²⁶⁶ Kapittel 5 punkt 5.2. Se også Goodman 2007, 156.

enorme riket samlet²⁶⁷. Til tross for romaniseringen av provinsene måtte romerne likevel håndtere en rekke opprør. Foruten Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret brøt det ut tre andre tilfeller av motstand mot romersk styre: Et gallisk opprør ledet av Vercingetorix, Arminius' seier over de romerske troppene i Germania og det bataviske opprøret. Hvordan kan hovedopprørene karakteriseres i forhold til disse? For å få svar på dette skal vi først kort presentere de tre opprørene.

Keltiske stammer i Gallia gjorde på slutten av 50-tallet f.Kr. opprør mot romersk styre. I følge Cæsar hadde gallerne utnyttet det de trodde var uro i Roma, og karnuterne, en stamme bosatt i sentrale deler av Gallia, startet urolighetene ved å drepe romerske borgere i Orléans²⁶⁸ (*B Gall.* VII, 1-2). Vercingetorix, som tilhørte arvernerne²⁶⁹, ble snart lederen for opprøret. Vercingetorix var født inn i en mektig familie, og i følge Cæsar ble Vercingetorix hilst som konge og en rekke stammer sluttet opp om hans lederskap under opprøret (*B Gall.* VII, 4-5). Etter å ha forfulgt de romerske borgerne i Gallia (*B Gall.* VII, 42) ble opprørerne og Vercingetorix beseiret av Cæsar etter beleiringen av byen Alesia²⁷⁰ (*B Gall.* VII, 68-89).

Det neste opprøret fant sted i Germania, nærmere bestemt i den perioden da Publius Quintilius Varus var stattholder (fra og med år 6). Dio forteller at Varus forsøkte å "forandre" den innfødte befolkningen ved å blant annet kreve skatter fra dem (Dio LVI:18, 3). Germanerne forstod at de ikke hadde noen reell mulighet til å lykkes med opprør da det var stasjonert mange romerske tropper i provinsen (Dio LVI:18, 4). De klarte imidlertid å smigre seg inn med Varus slik at han trodde de var vennligsinnede, og Varus skal angivelig ha trodd at det ikke lenger var behov for å ha troppene stående (Dio LVI:18, 5). Slik Dio beskriver det var det altså snakk om et komplott, hvor en av hovedmennene var Arminius. I følge Tacitus hadde Arminius inngående kjennskap til romerne, først og fremst fordi han hadde tjent i den romerske hæren og kunne latin (*Ann.* II, 10). Det påfølgende opprøret førte til at Arminius og germanerne beseiret Varus og tre romerske legioner i Teutoburgerskogen i år 9 (Dio LVI:19 – 22).

Det bataviske opprøret brøt ut i forbindelse med den romerske borgerkrigen i 68-69. Unge menn blant bataverne ble rekruttert, sannsynligvis med tvang, inn i den romerske hæren.

²⁶⁷ Kapittel 2 punkt 2.3.

²⁶⁸ Orléans ligger i dag som den gang ved elven Loire, 117 km sør for Paris.

²⁶⁹ En stamme som holdt til i det området som tilsvarer regionen Auvergne i Frankrike.

²⁷⁰ Nåværende Alise-Sainte-Reine i Øst-Frankrike.

Tacitus forteller også at romerske soldater misbrukte bataviske gutter (*Hist. IV, 14*), noe som, om det stemmer, var en grunn til misnøye. Personen som var ansvarlig for at opprøret brøt ut var Julius Civilis. Civilis tilhørte bataverne og var av edel slekt. Civilis hadde mottatt romersk borgerskap og tjente som kommandant i hjelpetroppene som var tilknyttet den romerske hæren. Tacitus kan fortelle at Civilis hadde tjenestegjort tjuefem år i den romerske hæren (*Hist. IV, 32*). Da Neros regenttid nærmet seg slutten ble Civilis tatt til fange av romerne under mistanke om at han planla opprør. Civilis ble sendt til Roma, hvor han ble benådet av Servius Sulpicius Galba²⁷¹. Civilis skal i følge Tacitus ha blitt truet da Aulus Vitellius kom til makten²⁷², og utviklet et hat til Roma (*Hist. IV, 13*). Civilis bestemte seg for opprør, og han skal angivelig holdt en tale til en rekke medlemmer av den bataviske eliten, som sverget lojalitet til ham (*Hist. IV, 14-15*). I år 70 overga Civilis og de bataviske opprørerne seg til romerne, ledet av Petilius Cerialis²⁷³.

Gjennomgangen av de tre opprørene er for kort til at man kan foreta en detaljert sammenlikning med de to hovedopprørene. Vi skal likevel driste oss til å peke på noen overordnede punkter som kan bidra til å karakterisere opprørene i Britannia og Judea.

For det første er det påfallende hvordan de tre opprørene og Boudica-opprøret bryter ut på et tidspunkt da den respektive provinsbefolkningen kan ha trodd de hadde rimelig kjangs til å lykkes, det vil for eksempel si da den romerske statsmakten var svekket eller at de romerske troppene hadde forlatt området. Boudica-opprøret brøt ut da brorparten av de romerske troppene var opptatt i vest med kamper mot druider på Mona. Icenerne og trinovanterne visste å utnytte dette²⁷⁴. Jødene kan imidlertid ikke ha hatt de samme positive utsiktene for å lykkes med opprør i år 66, da det romerske imperiet på det aktuelle tidspunktet ikke var herjet av kriger eller andre problemer²⁷⁵.

En annen fellesnevner ved de tre opprørene og oppstanden i Britannia er at de brøt ut på et tidspunkt da romerne var i ferd med å konsolidere og stadfeste sin posisjon. Dette førte med

²⁷¹ Etter Neros død brøt firekeiseråret ut. Galba var den første som tok makten, fra juni år 68 frem til han ble drept tidlig i år 68 og Marcus Salvius Otho overtok.

²⁷² Vitellius slo Otho i et slag ved Bedriacum i april 69 og tok keisermakten.

²⁷³ Cerialis var i følge Tacitus en utmerket soldat og i slekt med Vespasian (*Hist. III, 59*). Se for øvrig *Hist. V, 26*.

²⁷⁴ Kapittel 4 punkt 4.2.

²⁷⁵ Den romerske borgerkrigen brøt ikke ut før Nero døde to år senere.

seg omlegging av lokale sosiale strukturer og skattelegging. For jødenes vedkommende var det romerske styret allerede godt etablert da opprøret brøt i 66.

Et annet punkt som er verdt å nevne er at særlig tre av opprørene brøt ut i områder i periferien fra Roma, maktens sentrum. Dette gjaldt Boudica-opprøret, Arminius' oppstand og Det bataviske opprøret. De to sistnevnte fant sted i Germanias dype skoger, nærmere bestemt ved Rhinens bredder. Rhinen utgjorde grensen for *Imperium Romanum* i nordøst²⁷⁶. Det geografiske aspektet ved disse tre opprørene er betydningsfullt fordi romerne ikke vil ha rukket å romanisere områdene. For eksempel eksisterte ikke byer etter romersk mønster og romersk infrastruktur i randområdene i Germania og heller ikke i Britannia på 60-tallet²⁷⁷.

Nok et punkt hvor Boudica-opprøret og de tre andre opprørene skiller seg fra opprøret i Judea er at i de fire første fantes det allerede ved utbruddene tydelige lederskikkelser.

Vercingetorix', Arminius' og Civilis' roller i de tre opprørene minner om Boudicas. Disse kunne, ved hjelp av karismatiske personligheter og status, mobilisere befolkningen til opprør mot romersk styre. Hva med mobiliseringen mot romersk styre i Judea?

6.6 Mobilisering.

Boudicas posisjon og status som dronning gav adskillelig større rom for mobilisering mot romerne enn for eksempel Simon sønn av Gioras midlertidige status. Den jødiske eliten var en kompleks gruppe; noen av dem var helt tydelig for et opprør, mens andre var mot²⁷⁸. I den grad Det jødiske opprøret ble *ledet* i de første fasene var det av en tilsynelatende panikkpreget og hurtig sammensatt klikk blant eliten i Jerusalem. Noen tydelige opprørledere manifesterte seg ikke i Judea før Johannes og Simon kom til makten i 67 og 68²⁷⁹.

I kapittel fem ble det konkludert at det fantes sterke horisontale forbindelser, altså en fellesskapsfølelse, ved utbruddet av opprøret i Judea. Jødene kjempet for sitt "fedreland", og

²⁷⁶ I følge Peter J. Heather var det en rekke praktiske årsaker til dette (Heather 2006, 49-56).

²⁷⁷ I sørøstlige deler av Britannia fant man for eksempel ikke særlig mange romerske fort, og byer etter romersk mønster ble for alvor ikke etablert i provinsen før midten av det andre århundret (Bédoyère 2006, 114; 133).

²⁷⁸ Kapittel 5 punkt 5.10.

²⁷⁹ Kapittel 4 punkt 4.11; kapittel 5 punkt 5.11. Se kapittel 5 punkt 5.9 for omtale av møtet i Jerusalem som fant sted like etter at Gallus var beseiret.

de forskjellige myntutgivelsene hadde en helt tydelig jødisk symbolikk²⁸⁰. Det er langt mer problematisk å argumentere med referanser til kildematerialet for at de keltiske opprørerne ble mobilisert gjennom en liknende fellesskapsfølelse. Dette skyldtes først og fremst at Tacitus og Dio ikke hadde den kjennskapen til det keltiske samfunnet som Josefus hadde til det jødiske. Man kan riktignok ikke komme bort i fra at begge de to historikerne gav uttrykk for, gjennom gjengivelser av Boudicas tale, at det eksisterte en keltisk uniformitet²⁸¹. Selv om de keltiske stammene hadde en tradisjon for å slåss mot hverandre fant de sammen mot en felles fiende i 60. Dette var ikke første gang en slik keltisk motstand hadde manifestert seg. Både da Cæsar invaderte Britannia og i de første fasene av invasjonen på 40-tallet hadde allianser av keltiske stammer gått til krig mot romerne²⁸².

Mobiliseringen av jødene skiller seg ut. Det tyder på at man i Judea, i kontrast til Britannia og for så vidt også Gallia og Germania, kan snakke om en ekstraordinær evne til å mobilisere mot romersk styre. Hva var det som var så spesielt med jødene?

6.7 En jødisk fellesskapsfølelse.

Ifølge Janet Huskinson er ”identitet” et begrep som er vanskelig å definere²⁸³, men Martin Goodman presenterer en rekke forslag til hva det ville si å være jøde i antikken. Romerne opererte med en etnisk definisjon av hvem jødene var, det vil si at de var et folk som fulgte noen helt spesielle skikker²⁸⁴. Den sikreste måten å bestemme om en person var jøde på var om vedkommende var født som det. I begynnelsen på det tredje århundret f.Kr. var det en generell enighet om at så lenge man hadde en jødisk far var man jøde, men dette utviklet seg frem mot det tredje århundret e.Kr. til at det var vedkommendes mor som avgjorde. Til en viss grad var den jødiske identitet også bestemt av hvorvidt en person så på seg selv som jøde eller ikke. Man kan derfor si at de som valfartet til Jerusalem under feiringen av de store høytidene må forstås som jøder²⁸⁵.

²⁸⁰ Kapittel 5 punkt 5.12/13.

²⁸¹ Kapittel 4 punkt 4.11/12.

²⁸² Se punkt 6.1 og kapittel 4 punkt 4.1.

²⁸³ Huskinson 2002, 5-6.

²⁸⁴ Som for eksempel omskjæring, overholdelse av sabbaten og matrestriksjoner. Se for øvrig kapittel 5 punkt 5.1.

²⁸⁵ Goodman 2007, 168-176.

Goodman gjør også oppmerksom på at det var vanlig i perioden at mennesker konverterte til jødedommen. Nøyaktig hvordan dette foregikk har man imidlertid ikke oversikt over²⁸⁶.

Proselyttene setter søkelys på det faktum at den jødiske identiteten var et svært komplisert tema. For å illustrere dette kan man se på hva som skjedde da apostelen Paulus²⁸⁷ ble tatt til fange i Jerusalem en gang på 50-tallet. Paulus ble anklaget for at han skulle ha vendt seg vekk fra de jødiske skikker og i tillegg ført en ikke-jøde inn på tempelområdet (NT *Apg* 21:27-30). Idet Lysias, den romerske kommandanten, skulle avhøre Paulus ved hjelp av pisking kom det frem at Paulus hadde romersk borgerskap. De som skulle forhøre ham trakk seg umiddelbart raskt unna. Det var rett før man hadde lagt i lenker og pisket en romersk borger (NT *Apg* 22:25-29)!

I lys av episoden med Paulus har Martin Goodman et godt poeng når han sier at en romer kunne være jøde, og en jøde kunne være romer²⁸⁸. Paulus, som er et romersk navn, hadde ikke overraskende også et jødisk navn, Saulus (NT *Apg* 7:58). Hendelsen med Paulus viser ikke bare hvordan det var mulig å ha flere identiteter, men også at valget av identitet var situasjonsbetinget. I den aktuelle situasjonen påberopte Paulus seg sin romerske identitet, det vil si hans romerske borgerskap, som gav ham en form for rettsikkerhet. En romersk borger kunne nemlig appellere lokale rettsavgjørelser til Roma, noe Paulus også gjorde (NT *Apg* 25:1-12), og om vedkommende ble dømt fikk han eller hun mildere straff enn de som ikke hadde borgerskap.

Et annet tilfelle hvor det er helt tydelig at jøder ”valgte vekk” sin jødiske identitet av pragmatiske hensyn var det som skjedde i Skythopolis²⁸⁹:

Inntil nå hadde jødene utelukkende slåss mot fremmede, men da de angrep Skythopolis, møtte de sine stammefrender som motstandere. Hensynet til egen sikkerhet veide tyngre enn blodets bånd for jødene som var bosatt der, og som derfor stilte seg på skythopolitenes side og gikk til kamp mot sine egne landsmenn. (*BJ* II:18, 3)

²⁸⁶ Goodman 2007, 169-171.

²⁸⁷ Apostelen Paulus var en fariseisk jøde, fra Tarsus i det nåværende Tyrkia, som forfulgte kristne. Da Paulus var på vei til Damaskus fikk han i følge *Apostlenes gjerninger* en åpenbaring fra Jesus Kristus (NT *Apg* 9:1-19), som førte til at Paulus begynte å forsvare forkynnelsen om at Gud ikke gjorde forskjell på folk og at alle skulle en dag stå opp fra de døde (NT *Apg* 24:10-21). Det var derfor ikke nødvendig å følge de jødiske skikkene, som blant annet omskjæring (NT *Apg* 21:19-21).

²⁸⁸ Goodman 2007, 163.

²⁸⁹ Tilsvare byen Bet Shean, som ligger 30 km. sørvest for Genesaretsjøen i det moderne Israel.

De jødiske angrepene på innbyggerne i Skythopolis fant sted etter hendelsene i Caesarea i 66²⁹⁰. Som man kan lese av utdraget fra Josefus' *Bellum Judaicum* er det tydelig at for de jødiske innbyggerne veide deres egen sikkerhet tyngre enn en jødisk fellesskapsfølelse. Det er imidlertid verdt å legge merke til hvordan Josefus referer til "blodets bånd" og "landsmenn". I den grad det eksisterte en jødisk identitet kan den altså ha virket mobiliserende mot grupper som ikke ble oppfattet som jøder. Et eksempel på en slik dynamikk var da de forskjellige opprørgruppene forente seg mot Titus og de romerske troppene under beleiringen av Jerusalem²⁹¹. Den jødiske fellesskapsfølelsen kan derfor forklare hvorfor Det jødiske opprøret ble så alvorlig som det ble.

Jødernes fellesskapsfølelse la ikke bare premissene for hvor alvorlig opprøret i 66-70 ble, men den kan også forklare hvorfor jødene i en lang periode etter år 70 fortsatte å gjøre motstand mot romersk styre. Etter at Titus og romerne hadde erobret Jerusalem i år 70 fikk legionskommandanten Lucilius Bassus ansvaret med å slå ned de resterende lommene av jødisk motstand, hvorav noen hadde forskanset seg i festningene Herodion og Makhairus²⁹². Disse ble erobret, og da Bassus døde var det Flavius Silva som fikk det vanskelige oppdraget med å innta Masada²⁹³. Siste gang jødene i Judea utøvde motstand mot romersk styre var i 132-135 under ledelse av Simon Ben-Koseva. Hva som nøyaktig var årsakene til Bar Kokhva-oppstanden strides de lærde om fordi forskjellige kilder nevner ulike forhold. Dio skriver at jødene gjorde opprør som en følge av at Hadrian skulle omgjøre Jerusalem om til en hellenistisk by, Aelia Capitolina, og tempelet dedikeres til Jupiter²⁹⁴ (Dio LXIX:12, 1-13). I *Historia Augusta*²⁹⁵, en langt mindre troverdig kilde²⁹⁶, står det skrevet at jødene gjorde opprør fordi Hadrian hadde fremlagt forbud mot jødernes praksis med omskjæring (*HA Vita Hadr.* 14, 2). Også dette opprøret mislyktes, og jødene ble nektet adgang til Jerusalem²⁹⁷.

²⁹⁰ Kapittel 5 punkt 5.3.

²⁹¹ Kapittel 5 punkt 5.10.

²⁹² Herodion ble bygget av Herodes den store, som for øvrig også ble gravlagt der, og ligger tolv kilometer sør for Jerusalem. Makhairus ble bygget av Alexander Jannaios (103-76 f.Kr.) og er den eneste av de store jødiske festningene som ligger øst for elven Jordan. Se *BJ* VII:6, 1.

²⁹³ Silva og den tiende legion omringet Masada ved hjelp av åtte strategiske leirer og en mur. Ved å konstruere en rampe på festningens vestsida klarte de romerske soldatene å innta festningen etter noen måneders beleiring. Se *BJ* VII:8 – 9.

²⁹⁴ Romernes høyeste og mektigste guddom, hersker over himmel og jord, naturens gang og verdens orden.

²⁹⁵ En samling av biografier om romerske keisere og andre personer blant den øverste romerske eliten fra år 117-284 (fra Hadrian til Marcus Aurelius Carinus).

²⁹⁶ Ronald Syme påpeker at man ikke kan fastslå verken når *Historia Augusta* ble skrevet, eller hvem som skrev den. Syme foreslår at den ble skrevet (eller samlet) en gang sent på 300-tallet (Syme 1971, 263-290).

²⁹⁷ Smallwood 2001, 428-466; Schäfer 1995, 145-161. I år 115-117, under keiser Trajan (år 98-117), gjorde jødene i Egypt, Kyrenaika (dagens Libya) og Kypros opprør. De jødiske diasporasamfunnene utnyttet situasjonen da romerne var engasjert i kamper mot partherne ved imperiets østligste grense.

At jødene skiller seg ut som en gruppe som satte seg opp mot romersk styre kommer enda tydeligere frem om vi kort ser på hvordan den keltiske motstanden mot romerne artet seg etter Boudica-opprøret. Da Suetonius Paulinus hadde beseiret Boudica gikk icenerne og trinovanterne over til geriljakrig. Som en konsekvens av dette forsterket Nero legionene i Britannia med to tusen legionsoldater, åtte kohorter hjelpetropper og tusen ryttere fra Germania (*Ann.* XIV, 38). Etter at Vespasian var kommet til makten i år 69 fikk Agricola kommandoen over tjuende legion som var stasjonert i Deva²⁹⁸. Agricola lyktes å pasifisere de sørlige delene av Britannia en gang for alle, og på begynnelsen av 80-tallet var de caledonske stammene som levde lengst i sør overvunnet (*Agr.* 5-9; 18-39). Det gikk altså ikke lang tid før de keltiske stammene i sørlige deler av Britannia innfant seg med det romerske herredømmet. Dette gjorde ikke jødene.

6.8 Konklusjon, posisjonering i forhold til forskningslitteraturen og veien videre.

I denne oppgaven la en analyse av Boudica-opprøret og Det jødiske opprøret hver for seg grunnlaget for en sammenlignende studie. Begge opprørene brøt ut som en umiddelbar respons på prokuratorernes handlinger, men sammenlikningen av den dypere liggende bakgrunnen for opprørene viste at forskjellene var langt sterkere og tydeligere enn likhetene. Det sentrale spørsmålet var: **Hvorfor ble disse opprørene så alvorlige?**

Britannias beliggenhet i periferien til det romerske imperiet er en forklaring på hvorfor Boudica-opprøret ble så alvorlig som det ble. Kelterne hadde ingen tidligere erfaring med fremmede imperier, og overgangen til å ha romerske herrer ble for dramatisk for de forskjellige stammene.

I motsetning til Boudica-opprøret var det religiøse forhold som la premissene for at Det jødiske opprøret skulle bli såpass alvorlig. Selv om utbruddet av opprøret ikke var direkte knyttet til romerske overgrep mot den jødiske religionen må den religiøse feberen som herjet Judea i perioden ha virket som en katalysator på jødene da Gallus var beseiret.

²⁹⁸ Deva var fra ca. år 80 en viktig fortifikasjon for romerne i Britannia. Tilsvarende dagens Chester, som ligger nord ved grensen mellom England og Wales.

Under begge opprørene vil opprørerne ha blitt mobilisert gjennom vertikale og horisontale forbindelser, men sammenlikningen viste at **mobiliseringen av jødene skilte seg ut**. Da opprøret brøt ut i Judea i 66 fantes det så vidt man har oversikt over ingen lederskikkelser, i alle fall ikke i den grad som det fantes i Britannia. En jødisk fellesskapsfølelse var ikke bare tydelig i opprøret i 66-70, men skapte også senere alvorlige problemer for romerne.

I sin studie av opprør i de vestlige provinsene konkluderte Stephen L. Dyson blant annet med at den respektive provinsbefolkningen, det være seg keltiske stammer i Britannia og Gallia eller germanere, reagerte voldsomt på de forandringene som det romerske herredømmet førte med seg. De gjorde motstand mot overgangen til en for dem tidligere ukjent kompleks administrativ struktur. Opprørene brøt ut på karakteristiske tidspunkt. Konklusjonene i denne oppgaven har derfor vist at Dysons studie kan regnes som en god vurdering av Boudica-opprøret. Det er likevel rom for å nyansere Dysons resultat noe: Det har blitt belyst at Boudica-opprøret brøt ut som en konsekvens av, og ble såpass alvorlig på grunn av, Britannias perifere beliggenhet i forhold til maktens sentrum, Roma. Resultatene i denne oppgaven har også supplert Dysons studie ved at nok et opprør har blitt vurdert. Det jødiske opprøret var imidlertid, som vi har konstatert, helt spesielt.

Dette er et interessant resultat i forhold til den pågående romaniseringsdebatten. Begge opprørene må forstås ut i fra sine lokale forutsetninger, noe som kan tyde på at romaniseringsbegrepet slik Haverfield og Rostovtzeff beskrev det i sin tid er utgått på dato. Konklusjonene i denne oppgaven borger for at man i stedet må snakke om en rekke lokale romaniseringsprosesser. "Romanisering" forblir et problematisk begrep, og på tross av en rekke studier av nyere dato²⁹⁹, har man enda ikke lyktes med å beskrive de mange romaniseringsprosessene. Her er det utvilsomt en jobb som må gjøres.

Et annet aspekt ved resultatene av denne sammenlignende studien av de to opprørene som kan være interessant å jobbe videre med er jødernes "fellesskapsfølelse". Hvordan kan denne forstås i et større perspektiv? Hvor representativt var Det jødiske opprøret i 66-70 for jødernes forhold til romerne. Kanskje en fruktbar vei videre vil være en komparativ studie av opprøret med de to andre store jødiske opprørene; opprøret i diasporasamfunnene i Egypt, Kyrenaika og Kypros i år 115 til 117 og Bar Kokhva-opstanden i år 132 til 135?

²⁹⁹ Eksempelvis Webster 2001, Woolf 1998 og Ørsted 1993.

7.0 Bibliografi

7.1 Forkortelser.

Agr. - Tacitus' *Agricola*

AJ - Josefus' *Antiquitates Judaicae*

Ann. - Tacitus' *Annales*

Ap - Josefus' *Contra Apionem*

Apg. - NT: *Apostlenes gjerninger*

B Gall. - Cæsars *Bellum Gallicum*

BJ - Josefus' *Bellum Judaicum*

Claud. - I Svetons *De vita Caesarum*

Deut. - *De deuterokanoniske bøker (De apokryfe skrifter)*

Dio - Cassius Dios *Roman History*

GT - *Det gamle testamente*

HA - *Scriptores Historiae Augustae*

Hist. - Tacitus' *Historiae*

HN - Plinius den eldres *Naturalis historia*

Luk. - NT: *Evangeliet etter Lukas*

Matt. - NT: *Evangeliet etter Matteus*

Neh. - GT: *Nehemja*

Nero - I Svetons *De vita Caesarum*

NT - *Det nye testamente*

OCD - *The Oxford Classical Dictionary* (2003).

Thuc. - Thukydids *The Peloponnesian War*

Vesp. - I Svetons *De vita Caesarum*

Vit. - Josefus' *Vita*

Åp. - NT: *Johannes' åpenbaring*

1. Krøn. - GT: *Første Krønikebok*

1. Makk. - Deut.: *Første Makkabeerbok*

1. Mos. - GT: *Første Mosebok*

- 2. Mos. - GT: *Andre Mosebok*
- 3. Mos. - GT: *Tredje Mosebok*
- 5. Mos. - GT: *Femte Mosebok*

7.2 Primærkilder.

Bibelen. Oslo: Det norske bibelselskap, 2006.

Bibelen, Gt. Apokr. Oslo: Det Norske bibelselskap, 1988.

Cassius Dio. *Dio's Roman History*. Bind I (bok 1-11). The Loeb Classical Library. Engelsk oversettelse av Earnest Cary. Harvard University Press, 2005 (1914).

Cassius Dio. *Dio's Roman History*. Bind VII (bok 56-60). The Loeb Classical Library. Engelsk oversettelse av Earnest Cary. Harvard University Press, 2005 (1924).

Cassius Dio. *Dio's Roman History*. Bind VIII (bok 61-70). The Loeb Classical Library. Engelsk oversettelse av Earnest Cary. Harvard University Press, 2005 (1925).

Caesar, Gaius Julius. *Bellum Gallicum*. Norsk oversettelse av Johan Hammond Rosbach. Oslo: Aschehoug, 1964.

Josefus. *De Bello Judaico / Jødernes Krig Mod Romerne*. Dansk oversettelse av Alexander Rasmussen. København: Lehmann & Stages Boghandel, 1905.

Josefus. *Den Jødiske Krig*. Norsk oversettelse av Bente Lassen. Oslo: H. Aschehoug & Co i samarbeid med Thorleif Dahls Kulturbibliotek og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, 2002.

Josefus. *The New Complete Works of Josephus*. Engelsk oversettelse av William Whiston. Kommentar av Paul L. Maier. Grand Rapids, USA: Kregel Publications, 1999.

Pliny the elder. *The Natural History (Naturalis Historia)*. Engelsk oversettelse av M.D. John Bostock, F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London: Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street, 1855.

Scriptores Historiae Augustae. Engelsk oversettelse av David Magie. Vol. 1. London: Heinemann, 1922.

Suetonius Tranquillus, Gaius. *De Vita Caesarum*. Engelsk oversettelse av Robert Graves. Harmondsworth: Penguin, 1957.

Tacitus. *Agricola Og Germania*. Norsk oversettelse av Trygve Width. Oslo: Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur, 1997.

Tacitus. *Annales*. Translated by Henning Mørland. Oslo: Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur, 1988.

Tacitus. *Historiae*. Engelsk oversettelse av Kenneth Wellesley. Harmondsworth, 1964.

Thukydides. *Peloponneserkrigen*. Translated by Henning Mørland. Vol. 1. Oslo: Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur, 1962.

7.3 Sekundærlitteratur.

Andersen, Øyvind. "Muntlighet, skriftlighet, retorikk". I Iddeng 2000: 7-36.

Badian, Ernst. *Roman Imperialism in the Late Republic*. Oxford: Basil Blackwell, 1968.

Bédoyère, Guy De la *Roman Britain: A New History*. London: Thames & Hudson, 2006.

Bekker-Nielsen, Tønnes (red.). *Rome and the Black Sea Region: Domination, Romanisation, Resistance*. Aarhus: Aarhus University Press, 2006.

Benabou, Marcel. *La Resistance Africaine a La Romanisation*. Paris: F. Maspero, 1976.

Bentwich, Norman. *Josephus*. Philadelphia: Bibliobazaar, 2006 (1914).

Bilde, Per. "The Causes of the Jewish War According to Josephus." *Journal for the Study of Judaism* 10 (1979): 179-202.

Bilde, Per. *Flavius Josephus between Jerusalem and Rome: His Life, His Works, and Their Importance*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1988.

Bonner, Robert J. "The Conflict of Languages in the Roman World." *The Classical Journal* 25, n. 8 (1930): 579-92.

Braund, David. *Ruling Roman Britain: Kings, Queens, Governors and Emperors from Julius Caesar to Agricola*. London: Routledge, 1996.

Champion, Craige B. *Roman Imperialism: Readings and Sources*. Malden, Mass.: Blackwell, 2004.

Cohn, Norman. *Cosmos, Chaos, and the World to Come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith*. New Haven: Yale University Press, 1993.

Cohn, Norman. *Jakten På Tusenårsriket: Revolusjonære Millenarister Og Mystiske Anarkister I Middelalderen*. Oslo: Humanist forl., 1999.

Collingwood, R. G. *Roman Britain*. Oxford: Clarendon Press, 1934.

Crawford, Michael. *The Roman Republic*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.

De la Bédoyère, Guy. *Roman Britain: A New History*. London: Thames & Hudson, 2006.

DeWitt, Norman J. "The Druids and Romanization." *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 69 (1938): 319-32.

Dudley, Donald R., og Graham Webster. *The Roman Conquest of Britain A.D. 43-57*. London: Batsford, 1965.

Due, Otto Steen, og Jacob Isager (red.). *Imperium Romanum: Realitet, Idé, Ideal*. Århus: Tidsskriftet Sfinx, 1993.

Dyson, S. L. "Native Revolt Patterns in the Roman Empire." *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 2, n. 3 (1975): 138-75.

Dyson, S. L. "Native Revolts in the Roman Empire." *Historia* 20 (1971): 258-74.

Frank, Tenney. *Roman Imperialism*. New York: Cooper Square, 1972.

García Martínez, Florentino. *The Dead Sea Scrolls Translated*. Leiden: E.J. Brill, 1994.

Gardner, Jane F. *Being a Roman Citizen*. London: Routledge, 1993.

Gelzer, Matthias. *Caesar: Politician and Statesman*. Oxford: Blackwell, 1968.

Goodman, Martin. *Judaism in the Roman World: Collected Essays*. Leiden: Brill, 2006.

Goodman, Martin. *Rome and Jerusalem - the Clash of Ancient Civilizations*. London: Allen Lane - an imprint of Penguin Books, 2007.

Goodman, Martin. *The Ruling Class of Judaea: The Origins of the Jewish Revolt against Rome A.D. 66-70*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Green, Miranda J. *Exploring the World of the Druids*. London: Thames and Hudson, 1997.

Groth, Bente. *Jødedommen*. Oslo: Pax, 2003.

Hanson, Kenneth C., og Douglas E. Oakman. *Palestine in the Time of Jesus: Social Structures and Social Conflicts*. Minneapolis: Fortress Press, 1998.

Harris, W. V. "On War and Greed in the Second Century BC". *I Champion* 2004: 17-29.

Haverfield, Francis John. *The Romanization of Roman Britain*. Oxford: Clarendon Press, 1915.

Heather, P. J. *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Hengel, Martin. *The Zealots: Investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I until 70 A. D.* Edinburg: T. & T. Clark, 1989.

Hingley, Richard. *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*. London: Routledge, 2005.

Hingley, Richard, og Christina Unwin. *Boudica: Iron Age Warrior Queen*. London: Hambledon and London, 2005.

Hobsbawm, E. J. *Bandits*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969.

Hobson, J. A. *Imperialism: A Study*. London: Allen & Unwin, 1938.

Horsley, Richard A., og John S. Hanson. *Bandits, Prophets & Messiahs: Popular Movements in the Time of Jesus*. Harrisburg, Pa.: Trinity Press International, 1999.

Hunt, Richard. *Queen Boudicca's Battle of Britain*. Staplehurst: Spellmount, 2003.

Huskinson, Janet (red.). *Experiencing Rome: Culture, Identity and Power in the Roman Empire*. London: Routledge, 2002.

Iddeng, Jon W (red.). *Ad Fontes: Antikkvitenskap, Kildebehandling Og Metode*. Oslo: Norsk klassisk forbund, 2000.

Jackson, Kenneth. "Queen Boudicca?" *Britannia* 10 (1979): 255.

Kadman, Leo. *The Coins of the Jewish War of 66-73 C.E.* Jerusalem, 1960.

Kaldal, Ingar. *Frå Sosialhistorie Til Nyare Kulturhistorie*. Oslo: Samlaget, 2002.

Kreissig, Heinz. *Die Sozialen Zusammenhänge Des Jüdischen Krieges: Klassen Und Klassenkampf Im Palästina Des 1. Jahrhunderts V. U. Z.* Berlin, 1970.

Luttwak, Edward N. *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century Ad to the Third*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1976.

MacMullen, Ramsay. *Changes in the Roman Empire: Essays in the Ordinary*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990.

MacMullen, Ramsay. *Romanization in the Time of Augustus*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

Martin, Ronald. *Tacitus*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 1981.

Martínez, Florentino García. *The Dead Sea Scrolls Translated*. Leiden: E.J. Brill, 1994.

Meyer, Jørgen Christian. "What Have the Romans ever Done for Us? How to Win Wars and also the Peace". I Bekker-Nielsen 2006: 133-150.

Meyer, Jørgen Christian, I. Brandvik Mæhle, og Tønnes Bekker-Nielsen. *Antikkens Historie: Hovdingdømme, Bystat, Imperium*. [Oslo]: Cappelen akademisk forl., 2002.

Millett, Martin. *The Romanization of Britain: An Essay in Archaeological Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Overbeck, John C. "Tacitus and Dio on Boudicca's Rebellion." *The American Journal of Philology* 90, n. 2 (1969): 129-45.

Piggott, Stuart. *The Druids*. London: Thames and Hudson, 1975.

Potter, T. W. *Roman Britain*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997.

Price, Jonathan J. *Jerusalem under Siege: The Collapse of the Jewish State, 66-70 C.E.* Leiden: Brill, 1992.

Rajak, Tessa. *Josephus: The Historian and His Society*. London: Duckworth, 1983.

Ravnå, Per-Bjarne. "Grenser for Jesus: Avgrensning Av Jesu Historiske Kontekst I Et Utvalg Nyere Jesus-Forskning." [P.-B. Ravnå], 1992.

Ravnå, Per-Bjarne. *Gresk Og Romersk Politisk Historie*. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2006.

Richardson, J. S. "Imperium Romanum: Empire and the Language of Power." *The Journal of Roman Studies* 81 (1991): 1-9.

Rives, James. "Religion in the Roman World". I Huskinson 2002: 245-275.

Rostovtzeff, Michael. *Rome*. Oversatt av J. D. Duff. Vol. 2. Oxford: Oxford University Press, 1928.

Salway, Peter. *Roman Britain: A Very Short Introduction, Very Short Introductions*. New York: Oxford University Press, 2000.

Schreiner, Johan H. "Historieskriving". I Iddeng 2000: 37-58.

Schumpeter, Joseph A. *Imperialism and Social Classes*. New York: Kelley, 1951.

Schwartz, Seth. *Imperialism and Jewish Society, 200 B.C.E. To 640 C.E.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001.

Schwartz, Seth. "Review Of "Jerusalem under Siege – the Collapse of the Jewish State 66-70 C.E."" *The Jewish Quarterly Review, New Ser.* 86, no. 3/4 (1996): 496-97.

Schürer, Emil. *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ 175 B.C. - A.D. 135*. Redigert av Fergus Millar Matthew Black og Geza Vermes. Vol. 2. Edinburgh: T. & T. Clark LTD, 1979.

Schürer, Emil. *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ 175 B.C. - A.D. 135*. Redigert av Geza Vermes og Fergus Millar. Vol. 1. Edinburgh: T. & T. Clark LTD, 1973.

Schäfer, Peter. *The History of the Jews in Antiquity: The Jews of Palestine from Alexander the Great to the Arab Conquest*. Luxembourg: Harwood Academic publishers, 1995.

Schäfer, Peter. *Judeophobia: Attitudes toward the Jews in the Ancient World*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997.

Smallwood, E. Mary. *The Jews under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*. Leiden: Brill, 2001.

Smith, Morton. "Zealots and Sicarii, Their Origins and Relation." *The Harvard Theological Review* 64, n. 1 (1971): 1-19.

Spawforth, Antony, og Simon Hornblower. *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Syme, Ronald. *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta*. Oxford: Clarendon Press, 1971.

Tamblyn, W. F. "British Druidism and the Roman War Policy." *The American Historical Review* 15, n. 1 (1909): 21-36.

Tvarnø, Henrik. "Imperium Romanum: et fleksibelt verdensrige". I Due 1993: 121-139.

VanderKam, James C. *Dødehavsrullerne: Teori Og Kendsgerninger*. Fredriksberg: ANIS, 1995.

Webster, Graham. *Boudica - the British Revolt against Rome Ad 60*. London: Routledge, 1978.

Webster, Jane. "At the End of the World: Druidic and Other Revitalization Movements in Post-Conquest Gaul and Britain." *Britannia* 30 (1999): 1-20.

Webster, Jane. "Creolizing the Roman Provinces " *American Journal of Archaeology* 105, n. 2 (2001): 209-25.

Woolf, Greg. *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Zeitlin, Solomon. "Zealots and Sicarii." *Journal of Biblical Literature* 81, no. 4 (1962): 395-98.

Ørsted, Peter. "Det romerske Imperium og den andre". I *Due* 1993: 193-209.

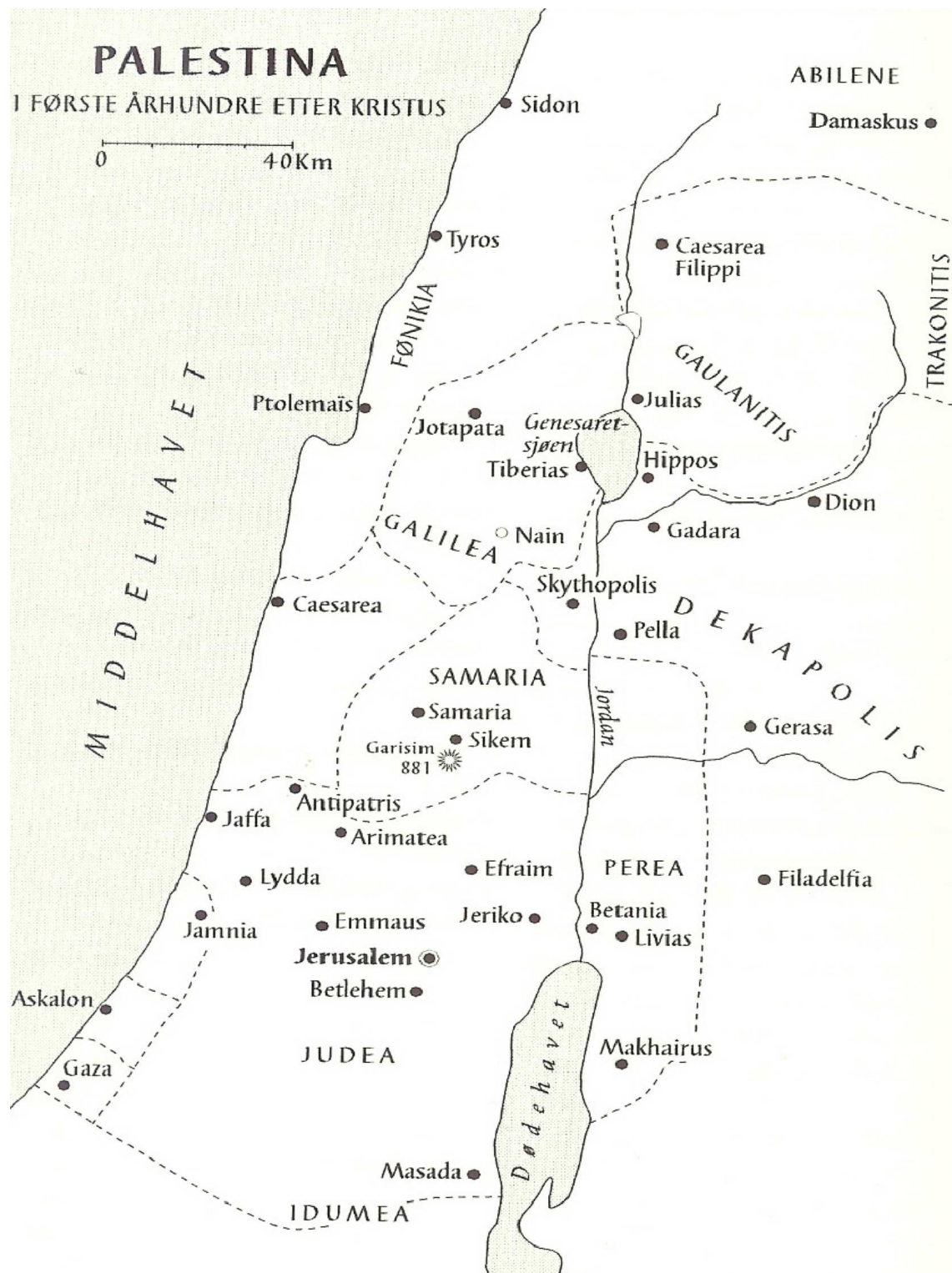
8.0 Kart og mynter

8.1 - Britannia.

Oversikt over keltiske stammer i Britannia. Bildet er hentet fra Hingley, Richard og Christina Unwin. *Boudica: Iron Age Warrior Queen*. London: Hambledon and London, 2005 (s. 13).

8.2 - Judea.

Oversikt over Judea. Bildet er hentet fra Lassen, Bente og Josefus. *Den Jødiske Krig*. Oslo: H. Aschehoug & Co i samarbeid med Thorleif Dahls Kulturbibliotek og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, 2002 (s. 502).

8.3 - Mynt 1.

Mynt fra Det jødiske opprøret. Shekel. Påskrift: "År 2" (år 67-68), "Jerusalem er hellig". Dekorert med tre granatepler. Hentet fra:

<http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=202556&AucID=266&Lot=116> (8.5.2008)

8.4 - Mynt 2.

Mynt fra Det jødiske opprøret. Shekel. Påskrift: "År 4" (år 69-70), "for Zions frelse". Dekorert med bunt av palmegrener omgitt av to sitrusfrukter og et beger. Hentet fra:

<http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=201420&AucID=265&Lot=316> (8.5.2008)

